

Никола М. Поткоњак

БУДИМО ЉУДИ

ЦИЉ ВАСПИТАЊА У ПРАВОСЛАВЉУ – СВЕТОСАВЉУ

Ужице, 2015.

ВОЉЕНОЈ СУПРУЗИ МИМИ

*Увек си веровала у Бога и била искрено побожна,
Несебично си волела људе – своје ближње,
Наше животе си испуњавала вером, љубављу, надом, добротоm и лепотоm!*

Хвала ти много!

САДРЖАЈ

Предговор – Оквир и полазишта овог рада

Могући циљ васпитања у мисли и делу Светог Саве

Схватања српских религијски оријентисаних педагога о васпитању и циљу васпитања (Урош Несторовић, Никола Вукићевић, Јордан Илић, Радмило Вучић)

Циљ васпитања у „револуционој педагогици“ Светог владике Николаја (Велимировића)

Јустин Поповић о циљу православног/светосавског васпитања

Патријарх Павле – циљ васпитања: Будимо Људи!

Митрополит Амфилохије Радовић о циљу православног/светосавског васпитања

Циљ васпитања у радовима протојереја ставрофора проф. др Драгомира Сандо

Реч на крају – уместо закључка

ПРЕДГОВОР

ОКВИР И ПОЛАЗИШТА ОВОГ РАДА

Пишући студију *Педагогија у Срба* (Београд, Српска академија образовања, Едука, 2012.) ми смо, анализирајући педагошке правце друге половине 19. и првих деценија 20. века, једно поглавље посветили верској/религијској педагогији, тачније речено „верски/религијски оријентисаним педагозима у Срба“.

На почетку тог поглавља више смо говорили о католичкој и протестантској педагогији (које су већ конституисане), него о педагогији православља. Католичка и протестантска педагогија су далеко развијеније, имају већи број педагошких центара, више педагога који се њима баве и више објављених *педагошких* дела него педагогија православља.

Разлоге таквом стању треба тражити, посебно када је реч о католичкој, најразвијенијој хришћанској педагогији, поред осталог, и у чињеници да је католичка (запдна, римска) црква централистички организована. Њен центар је у Риму. На челу те цркве налази се једна личност – папа. Све што се одлучи у том центру обавезујуће је за све католичке цркве и вернике те цркве у свету. То је омогућавало и организованије и на ширем плану бављење и са педагошким питањима у крилу те цркве. Више поглавара католичке цркве, папа, у својим посланицама (енцикликама) износило је ставове те цркве и о питањима васпитања. Педагошке препоруке које су у тим документима даване имале су обавезујући карактер за цео католички клер и за све католичке цркве и школе у свету.

Није без значаја поменути ни чињеницу да католичка педагогија, у поређењу са другим хришћанским педагогијама, има знатно дужу традицију. Наиме, католичка црква је после раскола, до којег је дошло у крилу хришћанске религије (1064. године), имала, релативно већ на почетку, у својим редовима веома истакнутог теолога и филозофа, који се бавио и педагошким питањима с гледишта католичанства. Мислимо на *Тому Аквинског (1225-1274.)*, који је својим педагошким погледима, изложеним у делу „Сума теологика“, ударио темеље каснијем развоју католичке педагогије.

Реченом треба додати и чињеницу да је католичка црква, захваљујући својој централистичкој организацији, рано утврдила основе на којима делује, утврдила је свој катихизис. Истовремено била је то полазна основа и за бављење педагошким питањима у крилу те цркве. Томе доприноси и чињеница да католичка црква има посебан универзитетски центар (Лувен), који се бави, поред осталих, и проучавањем питања васпитања са гледишта католичке педагогије. Додајмо да у Европи више педагога делује са позиција католичке педагогије током протекла три века. У САД у 19. и 20. веку делује више посебних друштава која се баве питањима католичке филозофије и педагогије, који издају стручне часописе и окупљају око себе већи број сарадника (на пример: *New Scholasticism, The Thomist, The American Catholic Philosophical Association* itd.).

Нешто другачија је ситуација је у крилу протестантске цркве. Идеолог и зачетник протестантизма, *Мартин Лутер* (1483-1546) устао је (1517.) против католичке цркве и неких појава у њеном крилу и захтевао да се на нов начин чита и тумачи Свето писмо. Протестантизам је, међутим, имао и своју друштвену и народну (националну) и критичку димензију. Како је протестантизам истовремено био и вид борбе против феудалног уређења и феудалних друштвених односа, он је био прихваћен од обесправљених народних маса (трећег сталежа) феудалног друштва. Због тога покрет протестантизма и није могао да остане јединствен. Напротив, јавило се више варијанти протестантизма (различито називаних у појединим земљама: протестанти, калвинисти, лутеранци, методисти, англиканци, хугеноти, хусити, таборићани, „Чешка браћа“ и сл.). Томе је, на неки начин, допринео и сам Лутер преведећи Библију на немачки језик, с правом да је и други народи преведу на свој матерњи језик, настојаћи да ново тумачење Библије приближи и учини разумљивим ширим народним масама. Протестантизам тако добија и народни – национални карактер. Протестанти да би се одражали у суровом сукобу са католичком црквом, бавили су се, сваки за себе и сваки на свој начин, и педагошким питањима. То су морали да чини, јер писменост и умеће да свако чита Библију на свом матерњем језику, били су услов њиховог опстанка. Отуда и у крилу протестантизма има доста теолога - педагога и педагошких радова. Овом кругу педагога припадају, на пример, већина енглеских и америчких педагога новијег времена, затим познати педагошки мислиоци и класици из прошлости, на пример, Е. Ротердамски, Ф. Меланхтон, затим пијетисти, на одређен начин и педагошки класик Х. Песталоци, неки хербартовци (на пример, Т. Цилер), затим В.Ф.Ферстер итд. Својеврсни врхунац у томе чини вођа чешких протестаната – „Таборићана“ – највећи педагошки класик - Јан Амос Коменски!

Сасвим другојачија ситуација је била у („источној“, „византијској“, „ортодоксној“), православној цркви. Свака православна црква у свакој држави (почев од момента расцепа хришћанске цркве, па све до данас) добијала је и национални карактер. Свака од њих тежи да се осамостали, да стекне аутокефалност, а тиме и право да сва црквена и верска питања решава онако како она мисли да је најбоље, како то одговара народу у чијем крилу је настала. Не постоји центар православних цркава у коме би се доносиле одлуке или бар препоруке важеће за све њих појединачно.

Поглавар православне цркве у Цариграду, Васељенски патријарх, иако у његовој званичној титули стоји да је: „најблаженији и највисокопоштованији отац, господин и владика, папа и патријарх великог гарада Александрије, Ливије, Пенетопоља, Етиопије васцеле египатске, отац отаца, пастир пастира, архијереј архијереја, тринаести апостол и судија васељене“, ипак је он само „први међу једнакима“ у односу на поглаваре свих осталих аутокефалних православних цркава у свету.

Сабори свих православних цркава, који се одржавају ретко, могу само да разматрају и препоручују решавање појединих питања (црквених, верских, обредних, па и педагошких) о којима се расправља. Свакој православној цркви, данас има петнаест аутокефалних православних цркава у свету, остаје право да се сама слободно определи према тим препорукама.

Није нимало необично што у тако организованим православним црквама дуго времена нису биле, у писаном виду, формулисане заједничке *основе православне вере*. Није, наиме, постојао заједнички за све православне цркве *катихизис* у коме би такве основе биле формулисане и објашњене. Катихизис би, исто тако, требало да садржи и јасно повучене границе, јасно наведене разлике и сличности у односу на остале хришћанске (и друге) вере и цркве.

Нису такви писани *катихизиси* постојали дуго времена ни у оквиру појединих аутокефалних православних цркава. Без тако јасно утврђене основе тешко је било бавити не само теолошким и филозофским питањима православне вере, већ и многим конкретним и практичним црквеним и верским питањима, међу којима су и бројна васпитна (педагошка) питања православља.

Први катихизис у крилу православних цркава појавио се тек у 17. веку. Написао га је кијевски митрополит *Петар Могила*. Његов катихизис има наслов „Православно исповедање католичке и апостолске (источне) цркве“. Тај катихизис прихваћен је као званични став Украјинске православне цркве на сабору у Кијеву 1640. године, затим у Јашију 1642. године и напokon у Цариграду 1643. године. После тога, и по угледу на тај катихизис, појавило се више катихизиса у оквиру појединих православних цркава. Сви су они за основу узимали полазне ставове из катихизиса П. Могиле. Нису се, наиме, много међусобно разликовали у тумачењу основа православне вере.

Српска православна црква је у томе била изузетак. Иако је она добила своју аутокефалност, захваљујући Светом Сави, веома рано (1219.) свој први катихизис добила је релативно касно. Реч је о Катихизису *Јована Рајућа* (1726 -1801), архимандрита манастира Ковиле, из 18. века. Уз сагласност Карловачке митрополије аутор је на основу првобитне широке верзије тог катихизиса урадио краћу верзију. Ту ужу верзију прихватила је Карловачка митрополија 1774. године. Она је коришћена је као уџбеник у српским школама у Аустро-Уграској.

Без обзира на наведену чињеницу, мора се истаћи да се СПЦ, ипак, релативно рано, пре већине осталих православних цркава, почела бавити темељним верским, црквеним, па и неким педагошким питањима. За то заслуга припада, свакако, *Светом Сави* (око 1175 - 1236). Он је, на пример, у свом *Номоканону* (13. век), том зборнику црквеног и световног права, унео обавезу да сваки свештеник буде истовремено и учитељ, био он „јепископом или презвитер“. Сваки свештеник морао је, пре свега, да себи „спреми наследника“ („поп од попа/да/стане“) као и да свештеници, при цркви, описмењавају децу, чији родитељи то затраже. Он лично радио је веома много на просвећивању народа. Зато и јесте не само први Архиепископ Српске православне цркве, већ и први просветитељ и учитељ српски! Ту је обавезу, кроз манастирске типике које је писао, пренео на игумане, калуђере и манастире отворане у крилу СПЦ. Они су не само постали места описмењавања и просвећивања српског народа, већ и места очувања српског народа, његовог националног и верског идентитета, његове традиције и историје, његове православне вере. Ту улогу, манастири и калуђери у њима окупљени, су веома успешно испуњавали не само на српским територијама које су биле више векова под Турцима, већ и на територијама на којима су се нашли Срби после

више сеоба и на Запад и на Север, где су били изложени унијаћењу од стрне католичке цркве, па и после тога, све до наших дана.

После више сеоба Срба у Аустрију и Угарску СПЦ стекла је право (које су имале и друге хришћанске цркве у тим државама) да отвара српске народне/основне школе и да њима руководи. Карловачка митрополија се зато морала бавити многим практичним питањима образовања и васпитања у тим школама. О томе постоји више докумената. Када смо писали рад о образовању учитеља у Срба (*Образовање учитеља у Срба*, два издања Учителског факултета у Ужицу, 1999. и 2006.), онда смо указивали на нека од тих докумената.

Да се СПЦ рано бавила и педагошким питањима, питањима васпитања и просвете, говоре и чињенице да је она веома рано почела да отвара своје Богословије у којима је школовала свештенике који су истовремено били и први учитељи у Срба. Праву такву Богословију отворила је СПЦ у манастиру Крка у Далацији већ 1615. године. Другу богословију, „Света три јерарха“, отворила је СПЦ исте године у Горажду. Томе су служиле и „клирикалне школе“ СПЦ у Пакрацу (отворена 1721.), Костајници (1731.), Северину (1735.), Новом Саду (1741.), Плашком (1744.), Карансебешу (1751.) и Медку (Лика 1753.) итд. Покровно-богоријична школа отворена је у Срем. Карловцима 1749., затим Богословија у Сремским Карловцима 1794. године (која је била, истовремено, и нека врста прве вишешколске установа у Срба). После тога отворане су, током 18 и 19. века и многе друге „клирикалне“ школе и богословије СПЦ по Аустро-Угарској.

Нисмо могли утврдити да ли постоје, из тих времена, неки посебни радови, који би за предмет имали теоријске проблеме васпитања и педагошке науке из аспекта СПЦ.

Педагогија православља (условно је назовимо тако) у оквиру СПЦ, колико је нама познато, почиње да се уобличава и систематски развија као посебна научна дисциплина, тек након што је основан Богословски факултет СПЦ у Београду 1920. године. За то су заслужни, пре свега, професори који су предавали педагогију на том Факултету: *Миливоје Јовановић*, посебно руски теолог и педагог – избеглица *Василије Васиљевић Зјењковски*, затим *Јордан Илић* и *Радмило Вучић* од старијих, а данас: *др Амфилохије Радовић*, митрополит Црногорско-приморски и *др Дагомир Сандо*, протојереј-ставрофор, професори тог Факултета.

Због реченог доста теоријских питања педагошке науке у оквиру православља није ни постављано, а још мање су систематски разматрана са циљем конституисања посебне српске (као дела заједничке за све православне цркве) педагогије православља.

Напоменимо овде да ни такво полазно и основно термилошко питање, као што је назив те педагогије, није још увек утврђено. Није, наиме, још увек јасно да ли би било (термилошки) исправније говорити о „педагогији православља“ или о „православној педагогији“! Неки користе још мање термилошки прецизне синтагме: „црквена педагогија“ и „божанска педагогија“! По нама поменуте синтагме о називу ове педагогије могу се користити само условно, све док се не конституише та педагогије, а тиме не реши и њен назив. Ово тим пре што, бар ми

нисмо утврдили, не постоји, ни у једној од петнаест самосталних/аутокефалних православних цркава, колико им има данас у свету, систематизована, односно конституисана и написана ни „православна педагогија“ ни „педагогија православља“, ни „црквена педагогија“, ни „божанска педагогија“ православља.

Због реченог ми овде нећемо користити поменуте синтагме. Говорићемо „о циљу васпитања у православљу/светосављу“, чему је, уосталом, и посвећен овај наш рад. Сматрамо управо ово питање важним и почетним питањем за сваку педагогију, па тиме и за конституисање педагогије у крилу православља (без обзира како ће се она убудуће називати).

Додајмо још и следеће. Хришћанска црква у целини (у том склопу и све православне, и католичка, и све протестантске), без обзира на касније поделе и разликовања, по природи својој од свог почетка се морала бавити и васпитним радом. Требало је покрштавати, придобијати, васпитавати и одржавати вернике у новој вери! Најчешће у условима сурових прогона хришћана (на пример, све до трећег века у оба дела римског царства – до времена цара Константина, као и после тога у многим деловима света, што, нажалост, траје све до нашег времена).

Када су почеле да се отварају прве школске институције (различито називане) при хришћанским црквама цркве су биле главни организатори рада и одржавања таквих школа.

Већ на шестом Васељенском сабору, одржаном у Цариграду, 681. године, усвојена је одлука „Свештеници нека имају школе по селима и засеоцима. И ако неко од верника жели да им повери своју децу ради учења, они нека не одбију“.

Хришћанске цркве ће и пре и после поделе, кроз векове водити, сталну борбу да школе ставе под своју контролу и да их изузму испод контроле и надзора приватника који су их први отварали (занаталије, ислужена војна лица, еснафи, гилде, градови и сл.), касније да их изузму из надлежности држава када су их је оне почеле да отвара и да стварају своје системе школства. Резултирало је то, поред осталог, стварањем посебних школских система, паралелених државним школским система, у многим земљама.

У првом, заједничком периоду живота и деловања хришћанске цркве, до раскола 1064. године, најчешће се као они који су писали и бавили се неким васпитним (педагошким) питањима, помињу „свети оци“: Јустин (100-166. године нове ере), Тертулијан (160-220. год. н.е.), Ориген (185-253. г.н.е.), Св. Кипријан Картагенски (200/210-258.г.н.е.), Св Климент Александријски (150-210.г.н.е.) и Свети Јован Златоусти (350-430. г.н.е). Означава се то, обично, као „светоотачка педагогија“!

Томе треба додати и неке посланице Апостола Павле (пре свега ону упућену Галатима, затим посланицу упућену Ефесцима) које су од значаја за хришћанско поимање васпитања.

С обзиром на предмет овог рада посебно је интересантна посланица апостола Павла упућена Галатима. У њој он појединачно набраја врлине (“дарове”) Духа које треба развијати код човека. Исто тако он говори о телесним (нагонским)

„плодовима“ човека које треба сузбијати, јер они човека скрећу са „божанског пута“. Због тога ћемо овде навести неколико основних ставова из те посланице апостола Павла.

Апостол Павле каже у посланици Галатима:

„Нема више Јудејаца ни Јелина, нема више роба ни слободнога, нема више мушког ни женског, јер сви сте један (човјек) у Христу Исусу“ (3;28);

„Стојте, дакле, у слободи којом нас Христос ослободи и не дајте се опет у јарам ропства ухватити“ (5;1);

„Јер сте ви, браћо, на слободу позвани; не само на слободу за угађање тијелу, него да из љубави служите једни другима“ (5;13);

„Јер се сав закон испуњава у једној ријечи, у овој: Љуби ближњег својега као себе самога“ (5;14);

„А позната су дјела тијела, која су; прељуба, блуд, нечистота, бесрамност“ (5;19); „Идолопоклонство, чарање, непријатељства, свађе, пакости, гњев, пркоси, раздори, јереси“ (5;20); „Зависти, убиства, пијанства, раскалашности, и слично овима за која вам унапријед казујем, као што сам и раније говорио, да они који тако нешто чине неће наслиједити Царства Божијега“ (5;21);

„А плод Духа јесте; љубав, радост, мир, дуготрпљење, благод, доброта, вјера“ (5;22); „Кротост, уздржање“ (5;23); „Ако Духом живимо по Духу и да ходимо“ (5;25); „Не будимо сујетни, изазивајући једни друге, завидећи једни другима“ (5;26).

„Браћо, ако и упаднете у какво сагрешење, ви духовни исправљајте таквог духом кротости, чувајући себе да и ти не будеш искушан“ (6;1); „Носите бремене један другога и тако испуните закон Христа“ (6;2).

„Јер ако ко мисли да је нешто, а није ништа, вара самога себе“ (6;3); „А сваки нека испита своје дјело и тада ће сам у себи имати похвалу, а не у другоме (6;4); „Јер ће сваки своје бремене носити“ (6;5).

„Не варајте се, Бог се не да обмањивати, јер што човјек посије оно ће и пожњети“ (6;7); „Јер који сије у тијело своје, од тијела ће пожњети трулеж, а ко сије у дух од Духа ће пожњети живот вјечни“ (6;8).

После раскола свака хришћанска црква позиваће се на своје теоретичаре и практичаре, на ставове утврђене у њеном крилу у области васпитања и педагогије.

Пошто смо се ми у овом раду ограничили на приказивање схватања циља васпитања у крилу Српске православне цркве (СПЦ) ми смо, мислимо, сасвим оправдано, већ у наслову, додали као ближу и суштинску одредницу те „педагогије“, односно васпитања о коме пишемо – *светосавље*. Једно је од другог неодвојиво. Јер православље код Срба почива на светосављу, односно светосавље произлази из православља онако како га је схватао Свети Сава, затим и сви његови следбеници и истакнути представници СПЦ од његова времена до данас. Неки ће, с правом, рећи да је Светосавље само „други израз за српско православље“!

Тиме, свакако, не желимо да кажемо да светосавље има сам локални – ускосрпски – карактер. По свом значају и домету, по одјеку које је имало у прошлости и код других, не само православних народа (поменућемо следеће: док је

тело Светог Саве почивало у Милешеви на његов гроб су долазили не само православни верници, већ и католици, па и муслимани) оно је од далеко ширег значаја. О Светом Сави су писали, на пример, и неки католички епископи и свештеници. Његове фреске налазе се у руским, бугарским, светогорским и другим православним манстирима. Светосавље има одређен универзални хришћански свеpravославни карактер. Познато је да су неки за Св. Саву говорили да је не само „свесрпски“, већ и „свеpravославни“, па чак и „свехришћански“ и „свечовечански Божији човек“!

Уосталом да ми не бисмо тумачили ни православље, ни светосавље, јер за то нисмо ни позвани ни компетентни, ми ћемо овде навести шта о томе кажу несумњиво квалификовани аутори.

Митрополит Црногорско-приморски др Амфилохије Радовић у својој књизи *Основи православног васпитања* (Врњачка Бања 1933.) пише: „Срж и суштина Православља, његова неуништива сила и снага јесте управо тај дивни и незаменљиви лик Христа Сина Божијег ... Основна брига Православља кроз његову дугу историју била је и остала да очува неискварени лик еванђелског Христа и да Га правилно прославља. И сама реч Православље сведочи да је оно право и правилно прослављање Христа као савршеног Бога и као савршеног човека. Шта је дакле Православље? Православље је истинско прослављање Бога у човеку и човеком, и прослављање човека у Богу и Богом; Његово прослављање не пролазном него вечном славом, оном славом коју је Бог припремио од искони онима који Га љубе. Шта је још Православље? Православље је права вера и право живљење и владање по тој вери. И једно и друго, и права вера и право живљење, откривено је и оваплоћено у чудесној личности Исуса из Назарета. Та права вера и то право живљење неодвојиви су једно од другог као што је и сам Христос неразделив као Бог и Човек. Јер као што без корена не може бити дрвета нити правих плодова на њему тако ни без праве вере не може бити истинског људског живота нити здравих плодова тог живота“. И даље: „Овај чудесни лик Христа Спаситеља и у њему обједињена вера и живот чувао се и чува, као живот и спасење света, не у неким апстрактним и човеку недоступним висинама, нити у неком празном простору. Тај лик, та истинска вера и истински живот по вери, присутан је и вечно делотворан у Цркви. Он се чува у Цркви као богочовечанској историјској реалности, као неразоривој заједници сабраној у Христово име. Христос је глава Цркве а она је Његов живи богочовечански организам. Шта је још Црква? Црква је свети квасац којим расте и узраста човек и свет, она је сила преображаја овог неба и ове змље у ново небо и нову земљу. Постојале су и постоје многе заједнице које су себе називале хришћанским заједницама. Међутим, само она историјска заједница у Христово име сабрана, која је очувала и која чува праву веру у Христа и прави живот сагласан тој вери, може бити и може се звати правом црквом, тј. Православном Црквом“...

“Православна црква којој припадамо и која се још назива и Источном црквом трудила се кроз своју крстоносну историју да очува тај свој свети лик и да собом посведочи управо ту веру и тај живот по вери. Што значи: да посведочи и да сачува истину о Богу, свету и човеку коју нам је сам Бог открио у личности Христа Богочовека, коју нам је објавио у његовом Имену које је изнад свакога имена и без којега као таквога нема и не може бити спасења ни једном живом створењу.

Постоји нека тајанствена истоветност између Христа и Цркве православне. Ту истоветност Цркве са Христом Богочовеком потврђује поред осталог и горе наведени назив „Источна“. Назив, међутим, „Источна Црква“ не значи само географско место њеног историјског присуства. Уосталом, географски појам је релативан и Православна Црква је данас раширена на свим континетима. Тако да он тако схваћен и не одговара чињеничком стању. Под тим појмом не подразумевају се ни просто специфичне особине религиозности ни духовности како се она обликовала на Хришћанском Истоку. „Источна“ значи првенствено – она које је од „Истока“, што значи која је од Извора. Исток са висине по речима црквеног песника је сам Христос, Исток као Извор и као источник свега постојећег. Исток је место где се рађа сунце; Христос је истинско „Сунце правде“. Он је претеча и Крај, Извор и Увир свих постојећих светова, „Источна Црква“ значи према томе Христова Црква, истинита, неуништива и вечна Црква; Црква која проповеда и сведочи Христа који је „Вечни Исток“, вечни Почетак, али и вечни Крај и Пристаниште свега постојећег. Као таква Црква је једна и света, апостолска и саборна. Једна је јер почива на једном истом Богу Оцу, Сину и Духу Светом, света јер је исупуњена и призвана да се испуњава светлошћу тог једног и истинитог Бога „јединог Светог“. Апостолска је јер почива на проповеди, предању и темељу дванаест Христових апостола. Саборна је стога што сабира у себи и има сједињене Бога и Човека, људе и анђеле, и сву Божију творевину, и што призива све и сва да уђу у њену свету заједницу. Она је саборна и зато што призива све људе и све народе да се крсте у име Оца и Сина и Духа Светога и да испуњавају све што им је Господ заповедио“ ... „Тај и такав карактер и својства Православне Цркве чине је увек савременом“ ... „Православље почива на целовитом, вечном: оно призива савршеном и бесконачном. Отуд и толики његов значај за људе свих узраста и свих времена. Као такво оно је заиста светла тачка у будућности света и човека“ (стр.330-333, 344).

Када је реч о *светосављу* и његовом правом смислу, значењу и актуелности позваћемо се, опет, на квалификованог тумача, Епископа бачког др Иринеја (Буловића). У својој Светосавској беседи (објављеној у књизи *Српска педагошко-католическа мисао*“, Београд, 2014. г.) он каже следеће: „Светосавље је квинтесенција духовног бића нашег народа и његова историјска идеја водиља. Тврдимо, такође, да Светосавље представља примарну духовну категорију у нашем укупном живљењу и делању, јуче и данас, његову константу и конституанту. Али, с обзиром на уопштеност и, са одређеног аспекта, неодређеност те категорије, треба је колико-толико објаснити, како би се знало шта Светосавље јесте, а шта није. - Лаконску, па ипак успешну условну дефиницију Светосавља дао је блажене успомене отац Јустин Поповић, у своје време професор догматике на нашем Факултету. Светосавље, вели он, није друго до „православље српског стила и искуства“. Следствено, Светосавље као филозофија живота означава што доследнију примену православних хришћанских догми вере и православног етоса како на личном плану тако и у историјској животној стварности српскога народа. Ако прихватимо Јустинову интерпретацију, следи, даље, да постоји суштинска *истоветност* између Светосавља и Православља, под којим, опет, подразумевамо истинску и истиниту веру Цркве „једанпут предату свету“ (Јуд. 3).“

Осуђујући „редукцију“, „духовни фалсификат“ па и „негацију“ личности и дела Светог Саве, Епископ Иринеј ће рећи: ...“Хришћанство, и то источно Православље, није међу Србима било непознато ни пре Светога Саве, а још мање је било силом наметнути страни елемент у души народа. Али захваљујући његовој пастирској ревности у просвећивању народа Јеванђељем Христовим, Православље је у његове дане прожело и духовно препородило народно биће, а тиме га и оспособило за стварање и неговање аутентичне хришћанске културе. Појам Светосавља упућује нас, дакле, на духовну зрелост нашега народа и на његову Православљем надахнуту просвету и културу, нераскидиво везану за изузетну личност и просветитељску делатност светитеља Саве. Он је – као веран ученик древних учитеља цркве, богослов израстао из Светога предања и аскет прожет духовним искуством подвижника претходних векова – говорио и творио *на нов начин, али не и нове ствари*... Његови списи сведоче, уосталом, у којој мери су просто натопљени библијском речју и наводима из светоотачке књижевности, а његов подвижнички живот и свецело предани архипастирски рад показују га и као правога пастира и духовника, следбеника и настављача тешко избројиве плејаде његових светих претходника из ранијих векова.“

У завршетку своје беседе Епископ бачки др Иринеј ће рећи да нас и данас „Светосавско наслеђе“ обавезује. „Оно нас, између осталог, обавезује да нађемо одговор на питање: шта нам је чинити у нашем времену? Јер, очигледно је, оно живо потсећа на време светога Саве, ако није и трагичније од њега. А то даље значи да се налазимо пред истим изазовима и искушењима пред којима се и он налазио, тако да не можемо избећи потребу и обавезу да, попут њега, вршимо судобоносни избор“... „Ако останемо верни Светоме Сави као „наставнику и учитељу који уводи у живот“ и Светосављу као „Православљу српског стила и искуства“, „органиски присутном у заједничкој православној и хришћанској васељени, онда, упркос свему, можемо имати и наду и благослов светитеља Саве, живог и прослављеног у вечној заједници љубави са Господом и са свима светима.“

У напред поменутој нашој студији – *Педагогија у Срба* – анализирали смо неколико српских педагога који су изразитије него остали заступали у својим педагошким погледима ставове своје православне религије (Урош Несторовић, Никола Вукићевић, Јордан Илић, Радмило Вучић). У том поглављу навели смо и погледе митрополита Амфилохија Радовића, јер је он, међу ретким савременим великодостојницима СПЦ, који се бави педагошким проблемима. Нисмо тада, па то чионимо у овом раду, говорили о педагошким схватањима професора педагогије на Богословском факултету СПЦ протојереја-ставрофора др Драгомира Сандо.

Издајући у напред поменутој студији основне педагошке погледе наведених српских педагога, ми нисмо посебно, у том склопу, говорили о њиховим схватањима циља васпитања, нити о основама из којих они изводе одговор на то почетно и основно питање свакога васпитања, па и сваке педагогије, а тиме, условно говорећи, и педагогије православља/светосавља. Нешто од тога ћемо поновити у овом раду и посебно нагласити оно што се непосредније односи на циљ васпитања с гледишта православља/светосавља.

У студији *Српски педагози о циљу и задацима васпитања*, (коаутори др Јован Ђорђевић и др Н. Трнавац; Београд, Српска академија образовања, 2013.) нисмо се, исто тако, посебно бавили ни оним српским педагозима који се сматрају представницима религијске педагогије, тј. педагогије православља/светосавља међу српским педагозима, па ни осталим представницима религијских педагогија уопште.

То што нисмо, из одређених разлога, учинили у тој студији, желимо да учинимо овим својим радом, који смо насловилаи *Циљ васпитања у православљу/светосављу*.

У овом свом раду нисмо се, сасвим разумљиво, ослонили само на „верски оријентисане“ српске педагоге. Узели смо у обзир и истакнуте мислиоце, као и оне великодостојнике СПЦ, који су се више бавили и писали о неким питањима васпитања и чија схватања сматрамо значајним за целовитије сагледавање циља васпитања у православљу/светосављу.

Избор оних чије погледе смо анализирали у овом нашем раду сасвим је личан. Често је условљен и неким чисто практичним разлозима. Листа оних чије смо погледе анализирали, сасвим је сигурно, није потпуна, још мање коначна. Мислимо, ипак, да овде нисмо изоставили оно што је најважније за схватање циља васпитања у светосављу.

С обзиром да је ово први педагошки рад код нас, колико је нама познато, посвећен назначеној теми, мислимо да ће он, и поред наведених мањкавости, представљати добру основу за оне који се касније буду, и то целовитије, бавили питањима и педагогије, и васпитања, па и циља васпитања у оквиру педагогије православља/светосавња.

Има још једана, за нас, важан разлог зашто смо се одлучили да пишемо посебан рад о циљу васпитања у православљу/светосављу.

У последњих неколико година ми стално постављамо питање: како васпитавати, у ово наше време, човека као човека, човека као целовиту људску личност, човека као истинско људско хумано биће? По нама то је суштинско и прворазредно питање за сваку педагогију.

Постављамо то питање због тога што се данас у свету у коме живимо, у друштву и свету коме припадамо, па и у васпитању које се у том друштву и свету организује и остварује, све мери само економичношћу, корисношћу, исплативошћу и практичном употребљивошћу, доминирајућим друштвеним и индивидуалним егзистенцијалним потребама савременог човека, у ствари - оспособљеношћу тог човека да се такмичи и на светском и на локалном „тржишту радне снаге“!

Живимо у времену када је „тржиште радне снаге“, на коме се проверава „економска сврсисходност образовања“, „његова материјална исплативост“, постало мера вредности, оправданости свега, свих једностраности и застрањивања које прате наш живот и рад, наше друштвене односе, па и васпитање и младих и одраслих (ове друге у оквиру редовног и доживотног образовања). Једном речју свега што доводи до обезличења и отуђења човека нашег времена.

У речено је уграђен, готово као једино важећи став, уверење и опредељење да је данас најисплативија, и друштвено и индивидуално најважнија инвестиција –

инвестиција у знање. А она се може „оплодити“ само улагањем у човека! А то „улагање“ се врши најсигурније и најдугорчније само „правим“ *образовањем* тог човека! Тако се најсигурније долази до „ефикасне радне снаге“, способне да побеђује на „тржишту рада“! Често се данас наглашава да је „образовање инструмент економског раста“ друштва и да се све томе мора потчињавати! Оправдано то неки називају насилно и једнострано наметнутим „интелектуалним капитализмом“!

Савремено образовање усредсређено је, може се слободно рећи, само на образовања „хомо фабера“, „хомо техникуса“, и „хомо информатикуса“!

Изгубљена је целовитост човека и његове личности у савременом процесу „образовања“. Он као целовито развијен човек и људски обликована личност није потребан ни данашњем либералном (ни „интелектуалном“) капитализму, ни глобализму, који све детерминишу у свету у коме живимо! За либерални капитализам и глобализам, за њихово тржиште радне снаге, за њихово поимање друштвених и индивидуалних потреба, за њихово залагање једино за „друштво знања“, за само оно и у друштву и у образовању што је *економски/материјално исказано* одрживо и исплативо, за њихово поимење међудржавних односа итд., најважније је да човек много зна, да много уме и да је оспособљен за стално праћење брзог напредовања науке, технологије и информатике! Важно је само оно што човек зна и колико може на основу тога што зна да практично уради и постигне! За њих не постоји „духовност човека, не постоји „друштво вредности“, не постоји човек као носилац тих вредности! Не постоји за њих духовност и духовни живот човека! Све је то за њих неважно и споредно. Зато, по њима, код човека и не треба развијати ни такве вредности, ни духовности тог човека!

Већина савремених педагогија могле би се означити као „педагогије знања“, односно „педагогије интелектуалног образовања“! Врло мало је данас педагогија које бисмо могло означити као „педагогије вредности“ и „педагогије духовности“! Чак је и назив „хуманистичка педагогија“ (који се и данас често користи) изгубио своје изворно значење и прави смисао. Данас се у педагогији све мање говори о човеку као људској личности, о духовности човека, о човеку одрђеног система вредности, о вредносним опредељењима човека, о томе са чиме би требало да се човек руководи, чега да се придржава, у свом животу и раду, у свом одношењу према другима, према заједници којој припада, према имовини те заједнице, па и према самом себи као људском и духовном бићу, као грађанину и раднику. Све мање се говори о томе како практично развијати – *васпитавати* - вредности и духовност у човека!

Неке савремене педагогије су прихватиле прећутно изнети став, док друге такав став правдају „неминовношћу нашега времена, нашег живота и рада, потребама опстанка и савременог човека и развијања његове друштвене заједнице“!

Ми никако не прихватамо такво становиште. Оно никако не може имати, по природи ствари, своје упориште у правој педагогији – у педагогији која се бави не само *образовањем* већ и *васпитавањем* човека као човека, као људског духовног бића. Не бар у педагогији како је ми схватамо! Не слажемо се да је данас једино и најважнији проблем само како *образовати* човека! Не слажемо се са ставом да и када је реч о циљу и задацима васпитања, и када је реч о реформама и променама (о

стратегијама развоја) да треба уважавати и развијати само образовну компоненту у педагошком процесу! Не слажемо се ни са маргинализацијом, поготово се не слажемо са потпуним занемаривањем *васпитне* компоненте, у процесу развијања савременог човека и оформљавања његове личности (како је то учињено, на пример, у „Стратегији развоја образовања у Србији до 2020 године“).

Не слажемо се са онима који у савременим школама једино инсистирају на преношењу на ученике само научно-математичко-технолошко-информатичких знања – само на њиховом *образовању*, а запостављају знања и вредности друштвених и хуманистичких наука, религијске вредности – запостављају *васпитавање* тог истог ученика, запостављају *васпитавање* човека! То никако не значи да оспоравамо и омаловажавамо било које подручје наука и људских знања. Напротив, залажемо се да се свакој младој генерацији пренесу (посредују, предају) знања свих научних подручја, основна знања до којих је човечанство дошло упорним радом и развојем, али се истовремено залажемо и за посредовање свим новим генерацијама и свих вредности које чине човеков живот духовно смисленим, лепшим и вреднијим живљења, свих оних вредности на којима почива истинска људска заједница.

Једине савремене педагогије које у том погледу нису „изгубиле свој људски духовни компас“, у којима се веома јасно, отворено и доследно инсистира не само на образовању, већ и на васпитавању човека као целовитог духовног људског бића и целовитости развијању његове личности - од циља и задатака, па до њиховог практичног остваривања - јесу неке религијске педагогије! Међу њима је, по многочему чак и прва међу њима, педагогија православља/светосавља. Она, по нама, сасвим оправдано и исправно, инсистира на људскости, човечности, духовности, вредносној опредељености, на „обожењу“ човека као човека, као бића, као личности, на његовој „богочовечности“, на томе да друштво и човек не треба да мисле само о својим тренутним, него и о дугорочнијим и будућим-вечним и божанским - људским и друштвеним потребама! Те педагогије, нимало не одбацујући потребу образовања савременог човека, подједнако, чак и више од тога, по нама сасвим оправдано, с обзиром на време и услове у којима живимо, захтева развијање – *васпитавање* - одређених људских, духовних (језиком те педагогије речено - „божанских“, „богочовечанских“) врлина и вредносних система у сваког човека. То је изразито наглашено у директно и индиректно формулисаној циљу васпитавања човека - верника православља/светосавља.

То је, рекли бисмо, један од основних разлога зашто пишемо овај наш рад и што тиме, на одређен начин, желимо и настојимо да популаришемо и афирмишемо циљ васпитања у православљу/светосављу као универзални циљ васпитања у нашем друштву.

На крају треба рећи и подвући и следеће. То, уосталом, јасно произлази из става који смо упарво навели. Ми нисмо себи поставили задатак да критички оцењујемо и преиспитујемо ставове о циљу васпитања у православљу /светосављу. Напротив, ми их излажемо онако како их схватају они чије погледе овде излажемо. Желимо да их као такве популаришемо и да тиме допринесемо да се они уграде у

нашу савремену српску педагогију и да се она тиме врати својим правим и јединим могућим коренима, садржаним у човеку као људском (духовном и божанском) бићу и његовом стварном смислу живота!

Ако је предмет педагогије као науке - васпитање, а предмет васпитања - човек као целовито и то *духовно људско биће и личност*, онда и предмет такве педагогије може једино бити васпитавање таквог човека. То се утврђује и исказује, пре свега, циљем и задацима васпитања које таква педагогија прихвата, и која је онда обавезна да тражи најсигурније путеве практичног постизања таквог циља!

Желимо да учинимо још једну напомену. Ми нисмо на крају овог нашег рада, као што је то уобичајено за овакве радове, навели литературу којом смо се служили. Нисмо то учинили због тога што смо код сваког мислиоца, теоретичара и црквеног великодостојника кога смо обухватили овим својим радом, навели на која њихова дела смо се ослањали при анализи њихових педагошких схватања. Навођење те литературе на крају било би само понављање оног што је већ речено.

Захваљујемо професору Историје педагогије на Филозофском факултету у Београду, др Наташи Вујисић-Живковић, која нам је помогла да лакше дођем до неопходне литературе.

Захваљујемо рецензентима.....

Ужице, 2014/15. године

Аутор

МОГУЋИ ЦИЉ ВАСПИТАЊА У МИСЛИ И ДЕЛУ СВЕТОГ САВЕ

Пошто се у наслову овог нашег рада налази термин – одредница – *светосавље* – сасвим је природно и логично да прво поглавље овог рада буде посвећено творцу светосавља – Светом Сави.

Као што смо већ рекли светосавље је, у ствари, само други назив за православље у Срба. То је само један особен вид поимања и тумачења изворног православља.

Светосавље има исходиште и свој темељ у идејама, мислима, списима, животу и делу Растка Немањића – Светог Саве. То је православље посматрано из угла светосавља.

Иако Свети Сава није писао радове педагошког карактера, па ни о циљу васпитавања човека (отуда и наслов овог нашег поглавља („могући циљ васпитања“) у ономе што је он написао – а то су, пре свега, манастирски типичи (устава) – има веома много тога реченог о човеку, смислу човека живота, путу којим човек треба да ходи током живота, о односу човека према Богу, о односу човека према другим људима, о врлинама и манама човека итсл., да се, на основу тога може, сигурно, закључивати и о томе шта би могао бити и шта јесте прави циљ васпитања у светосављу.

Истина је да се оно то што је Свети Сава написао у највећој мери и првенствено односи на калуђере и њихов живот, на живот монашке братије у манастирима, али је, исто тако, истина да се то може оедносити и да се односи, у великој мери, и на све људе, на све вернике, на све Србе припаднике православља, односно светосавља.

При писању овог дела нашег рада послужили смо се налазима до којих смо дошли пишући наш рад о Светом Сави (видети: *Растко Немањић – Свети Сава*, педагошки оглед, Београд, Учитељски факултет, 2001.год.). Већ тада смо рекли да се СПЦ мало бави питањима васпитања. Мало је радова педагошког карактера из аспекта православља и светосавља. Као примере за потврду тог нашег става, навели смо тада, а стање се није много променило у последњој деценији, следеће чињенице: ни Јустин Поповић, ни Николај Велимировић, иако су обојица признати теоретичари и мислиоци у крилу СПЦ, иако је сваки од њих написао чак и посебан рад о Светом Сави, нису, ни тим поводом, ни иначе, више говорили о његовом просветитељском раду из педагошког аспекта, па ни о педагошким проблемима у крилу СПЦ. С обзиром на обимност онога што су они написали то се од њих могло очекивати. Навели смо, исто тако податак, да се од око шест хиљада објављених проповеди, одржаних у протеклих стотинак годинама (разним поводима) у крилу СПЦ (анализу је извршио прота Б. Цисарж и објавио у часопису *Богословље, за 1974 годину*) тек 0,1% бави колико -толико неким питањима васпитања.

Овај наш рад о Светом Сави може се сматрати, на одређен начин, продужетком и допуном првог нашег рада њему посвећеног.

Наводи (назначене странице), који се односе на дела Светог Саве, дати у овом нашем раду, односе се на дело *Свети Сава, Сабрана дела*, приредила Љиљана Јухас-Георгијевски, Београд, Политика, Народна књига, 2005. год.

Најпре неколико података о Растку Немаићу – Светом Сави.

Растко је рођен око 1175. године као трећи и најмлађи син српског Великог жупана Стевана Немање и његове жене Ане. Стекао је писменост у раној младости на очевом двору и „рано се одао књизи“, како пишу аутори његових житија. Учитељи су му били, према тадашњем обичају, калуђери, који су се готово увек налазили на дворовима средњовековних српских велможа. Када је Растко имао 16 година, опет према устаљеном обичају, отац, Стеван Немања му додељује на управу област Хума (Херцеговина), како би се учио „државним пословима“.

Растко се, међутим, и даље „више интерсовао за књиге и читање“ него за световни живот, за лов и младалачке проводе, него за власт. После две године, 1192., Растко напушта Хум, враћа се на двор код родитеља, а потом, кријући, одлази са калуђерима на Свету гору (Атос) у Грчкој, решен да се закалуђери.

Борави најпре у руском манастиру Светог Пантелејмона. Ту учи грчки језик и чита књиге из манастирске библиотеке. У том манастиру се постригао и закалуђерио. Као монах узео је име Сава по свом монашком заштитнику Сави Јерусалимском – Освећеном. Када је добро савладао грчки језик прешао је у најважнији и најлепши светогорски грчки манастир Ватопед. И у том манастиру посветио се испосништву, тиховању – монашком животу – као и проучавању књига које су се налазиле у манастирској библиотеци.

Када се српски жупан Стефан Немања одрекао престола 1196. године и за наследника одредио средњег сина Стефана, Немања се закалуђерио и повукао у своју задужбину, манастир Студентицу, узевши калуђерско име: Симеон. Следеће, 1197. године, отац долази код сина на Свету Гору. Бораве неко време у манастиру Ватопеду. Заједно подижу на рушевинама једног напуштеног манастира нови манастир - Хиландар 1199. Ту умире Савин отац Симеон, познат као Свети Симеон Мироточиви.

1198. или 1199. Сава подиже испосничку ћелију и цркву посвећену Сави Освећеном у Кареји на Светој Гори.

Од 1199. до 1207. Сава борави у манастиру Хиландару. Организује живот и рад у манастиру, брине о манастирској братији, која је на почетку имала 40, затим 90, и на крају чак и 200 чланова.

Захваљујући својој преданости Богу и оданости православљу, свом доследном и веома строгом испуњавању монашких завета и обавеза, свом испошности, скромности и учености, Сава је постао веома познат и признат на Светој Гори. Јерођаконом је постао 1199/1200. године, а већ 1203 он је, у цркви Свете Софије у Солуну, рукоположен за архимандрита, што је веома висок калуђерски чин.

1205. или 1206. године Сава стиже у Србију носећи са собом мошти свога оца Симеона да би измирио завађену браћу (Стефана и Вукана) око престола над очевим костима. Мошти, потом, сахрањује у манастиру Студентици задужбини Стевана Немање – Симеона Мироточивог.

Сава у Србији живи десетак година у мастиру Студеници (до 1217.год.).

Пошто је 1217. год. његов брат Стефан примио круну од римског папе (крунисан као „Стефан првовенчани“) Сава, љут на брата, напушта Србију и враћа се у Хиландар.

1219. Сава путује у Никеју где је тада било седиште цара Византије и васељенског патријарха. Савиним залагањем и трудом Српска православна црква, која је дотад је била у саставу и под управом Охридске архиепископије, добија аутокефалност (аутономију, самосталност). Сава је тада именован за првог архиепископа Српске православне цркве.

1220. мењају се политичке прилике и односи. Српски краљ Стефан напушта ранију проримску и прокатоличку оријентацију. Сава се враћа у Србију и брат га свечано дочекује као првог архиепископа Српске православне цркве.

Десет година Сава борави у манастиру Жичи, задужбини краља Стефана, и ради на организацији и учвршћивању Српске православне цркве (потискује са виших положаја у црквеној јерархији латинске и грчке великодостојнике, организује у оквиру СПЦ десет епископија, поставља за епископе истакнуте учене монахе српског порекла, махом своје ученике из Хиландара, захтева да се организују у манастирима у Србији преписиваонице црквених богослужбених књига, којих није било у новим епископијама СПЦ, ради на организацији парохија унутар епископија, појачава нарочито рад епископија које се граниче са католичким бискупијама и оних према Босни где су деловали богумили, захтева отварање училишта за описмењавање калуђера по српским манастирима као и училишта вишег нивоа у седиштима епископије, што су била прва училишта у Србији.). Да би у учвршћивању СПЦ успео Сава стално путује по Србији, иде од епископије до епископије, поучава, саветује, просвећује, захтева. Истовремено ради и на органаизацији и учвршћивању српске државе.

1229/30. Сава путује у Свету земљу да посети места везана за живот и страдања Исуса Христа. Пре тога је у Жичи крунисао Стефановог сина Радослава за краља Србије. Када овај склапа неку врсту савеза са противницима аутономије СПЦ и личним противницима Савиним, Сава поново напушта Србију. Када су велможе свргле са престола краља Радослава и за краља прогласиле његовог млађег брата Владислава, Сава се 1233. године враћа у Србију. Поново предано ради на учвршћивању СПЦ и српске државе.

1234. Сава напушта трон Архиепископа СПЦ и предаје га у руке свог оданог и образованог ученика Арсенија.

1234.год. Сава поново путује на Исток – у посету Јерусалиму, Синају, Антиохији и Александрији. Посећује сва четири васељенска патријарха и добија аутономију за Бугарску православну цркву. Бугарска црква је тада проглашена за патријаршију са правом да самостално бира свог првог патријарха.

1235/6. год. Сава се враћа у Србију преко Бугарске. Застаје у манастиру Бугарске православне цркве у Трнову. Ту се разболео и умро.

1237. год. Савино тело, после дужих преговора између српског краља и бугарског цара, пренето је у Србију и сахрањено у манастиру Милешева, задужбини краља Владислава (изграђеном 1234/35.).

1253. год. Сава је проглашен за светитеља – постаје Свети Сава.

1594. год. Синан паша, по наредби турског султана, узима Савино тели из манастира Милешеве и спаљује га на брду Врачару крај Београда.

1774. год. Архијерејски сабор СПЦ, са садиштем у Сремском Карловцима, проглашава Светог Саву за „српског рода заступником“.

Свети Сава је написао:

1199. *Карејски типик*,

1199. *Хиландарски типик*,

1207/8. *Студенички типик*,

1220. приређује зборник црквених и државних прописа (закона) познат као *Крмчија или Номоканон* (Законоправило),

У оквиру Хиландарског и Студеничког типика Сава пише прво *Житије Светог Симеона*, свога оца,

1207. Сава пише *Службу Светом Симеону*,

Пише : *Упутство (устав) за онога ко хоће да држи овај Псалтир*.

Једини световни рад Светог Саве јесте „*Писмо Спиридону, игуману Студенице*“, из 1233. године послато са једног од Савиних путовања на Исток. У „Свету земљу“.

Додајмо да о Светом Сави постоје два написана Житија: *Доментијаново* из прве и *Теодосијево* из друге половине 13 века. Писали су га учени монаси, ученици и савременици Светог Саве.

Нешто више детаља о животу Светог Саве, његовом култу у српском народу и прослављању Светог Саве као школске крсне славе, навели смо у нашем напред поменутом „педагошком огледу“ о Светом Сави.

Циљ васпитања се увек, било да је реч о идеално замишљеној личности која се васпитањем жели постићи, било да је реч о путу, о процесу васпитавања којим се иде ка идеално замишљеној личности, увек, у крајњој линији, најсигурније изводи из схватања *смисла човекова живота*. Што се тај смисао човекова живота поима јасније и конкретније, па и практично остварљивије, то ће и циљ васпитавања таквог човека, а посебно из њега изведени задаци васпитања, бити јасније, прецизније и конкретније исказани и формулисани. Тиме ће бити и практично остварљивији.

Пошто је Свети Сава у својим делима писао о смислу живота човека на више места, а како је васпитање један од основних чинилаца развијања човека као људског бића и личности усмерене на постизање тог смисла живота, сматрамо да се на основу тога могу сагледавати и циљ и задаци васпитања човека уопште, па, онда и у крилу светосавља.

Основна намена сваког васпитања, зато се оно и организује, у свим историјским епохама и у свим друштвеним уређењима досад познатим, јесте помагање човеку, припремање човека, оспособљавање човека, на личном и друштвеном плану, да се оствари, односно да се што више приближи остварењу смисла свога живота и људског постојања, било онако како га он лично схвата,

било онако како га схвата његова друштвена заједница, односно како га схвата религија (веровање) и црква (као особена заједница људи) - којима он припада, односно, на основу једног и другог,

Свети Сава ће рећи, позивајући се на Јевађеље по Матеју:“ Сваки који хоће да се спасе треба да се подвизава, да иде уским и тесним путем. Јер пут је кратак, браћо моја љубљена, којим ходите. Дим је живот наш, пара, земља и прах, за мало се јавља и брзо нестаје „(95).

Живот човеков је, дакле, пролазан, кратак, привремен и није нимало једноставан и не тече праволинијски. То је „уска“ и „тесна“ стаза којом сваки човек иде. Пошто је „кратак“ и „брзо пролази“ треба га мудро проживети. Основно је, по Светом Сави, да човек током живота *служи Богу*, да стално тежи, да се бори да стекне његову *благодат*, да стекне *блаженство* Божије. Човек треба да схвати да је овоземаљски живот само *припрема* за „вечни живот“. Какав ће бити тај човеков вечни живот зависи од њега и од *његовог овоземаљског живота*. „Овај живот у миру проводећи“, пише Свети Сава, „наду имајући да ћемо у Христу Господу нашем стећи наду вечних добара, заступништвом пресвете Владичице наше Богородице и Добротворке, и молитвама преподобнога и блаженога оца нашега и ктитора господина Симеона“ (187). На путу којим идемо нисмо сами. Имамо своје заступнике и заштитнике. Они нам могу помоћи да идемо правим – божанским - путем, али главни терет и одговорност за пут којим иде је на човеку, на његовом овоземаљском животу.

„Останите у подвизима ка добру. Ни на десно, ни на лево, него по сили, колико ко има снаге, царским путем теците, сетивши се што јесте. Трудове својих плодова јешћеш. Блажен си, добро ће ти бити!“ (105). Битно је да у животу свагда „верујемо у Сина његова Исуса Христа и да љубимо један другога“ (103), да се у животу „понашамо мудро и будно и свагда чинећи што је Богу мило“ (109). „Треба да одгоните од вас сваку кукољску мисао недостојну ове страшне службе“ (мисли на „божанствену литургију“, 110), а они „који упадоше у речене страсти, нека се пожуре да исповешћу и покајањем одступе од овога“.. (111).

Дакле, човек је слободан да бира пут којим ће ићи у свом животу. На том путу га чекају искушења. Али постоји, указује Свети Сава, начин да се човек спаси и да иде правим путем, односно ако и погреша, да се врати на прави пут. „Журећи се кроз уска врата и тескобним путем који води у вечни живот, један другога љубећи, један другогме покуравајући се, један другом тегобе носите...“ (105).

Љубав према Богу и љубав према другима је основа нашег живота, нашег постојана и наших дела.. Томе се придружују и други „дарови“ којима је Бог човека обдарио, али за чије се развијање сваки човек мора сам изборити. „Љубав нема страха“ (104)...“вера, нада кроткост, трпљење, пост, мољење топло са сузама, а највише над свим овим анђелска лепота, смерноумно послушање и љубав, ради које сиће к нама Син Божији, а ка овоме додајући и незлобивост. Не бивајте деца умом, него у односу на зло будите деца, а умом будите савршени“ (104).

Господ рече:“Ја вам дајем ову заповед: да љубите брат брата, не имајући међу собом никакве злобе“ (171). „Јер ко не љуби брата свога, Бога не љуби. Бог је љубав. Зато ко љуби Бога, нека љуби и брата свога“ (171).

Свети Сава упозорава: „Дечице моја, пазите се и чувајте се од зла...“ „Бог воли смерне. „Тешко онима који се одричу и који нису смерни, јер ће их Господ својим гневом смирити. Да, ради овога изволите и сами у себи расуђивати смирујући се, не дајући противљења“... (129).

Рећиће Свети Сава и следеће: „Бог је светлост и добро. Окренувши се од Бога човек, значи, „прихвата таму и зло“, уместо светлости и добра.

Исповедање, искрена вера, љубав према другоме има посебан значај у човековом животу, пише Свети Сава. „А шта би друго било као најјаснији доказ кроткога и смернога срца, ако не храбро подносити сваку невољу и себе прекоравати у свему. Истинско исповедање је узрок толиких добара: без њега, мислим, нико неће постићи спасење“(115). Реч је о „душеспасном исповедању“, искреном исповедању, јер ништа се не може пред Богом сакрити, о исповедању које води „исцељењу душевних страсти“, о исповедању које води „до чистог душевног здравља“(114-5). Исповедање и пред самим собом и пред другима!

Човек је, по Светом Сави, „састављен из двога, тј. из душе и тела“(116). Мора човек да живи тако да „спасе“ и једно и друго. И једно и друго треба „уздизати“. Међутим, „духовно уздизање“ треба да има предност и да буде изнад телесног уздизања. Свети Сава поручује: „Отварајте не само телесне већ и духовне очи“. Позивајући се на Јеванђеље по Матеју он пише: „Бдите и молите се да не паднете у напаст, јер дух је добар, а тело је немоћно“(98).

У настојању да остане на правом путу, у борби коју води против разних искушења, против зла, човек има Божију помоћ. „Станите против зла чврсто, имајући велику и неразориву помоћ Божију“ (146).

У писму игуману Спиридону Свети Сава ће рећи : „Чувај се, чедо моје слатко, да не изађеш из некога мог завета. Да, ако човек и цео свет добије, а душу своју изгуби, која је корист“(208).

Свети Сава није посматрао човека као појединца изолованог од других људи, препуштеног самом себи. Он је посматрао човека као члана одређене заједнице. Највише као члана калуђерске братије, јер су типичи које је писао били управо намењени таквој заједници. Али односило се то и на друге заједнице у којима човек живи, од породице, преко припадности цркви, до припадности народу и држави. У таквим заједницама сваки човек, као њихов члан, има своје обавезе и дужности и свако их мора исуњавати не ропћући, не избегавајући их, не штетећи својим не/чињењем другима. Тек у заједници, која треба да је увек чврста и монолитна, човек испољава и показује не само своје људске врлине већ и своје мане. Оно што је добро, али и оно што треба мењати и поправљати.

Човек је на свом животном путу ка „благодети“ и „блаженству Божијем“ осуђен да буде слободан, да се бори против зла и искушења, против греха, да Христа „уселивши у прекрасну душу своју, због чиста живота свога, покаже победу против ђавола и његовим многим искушењима....“(101). „Треба све остављати и за његовим заповестима ићи, узимајући крст и последујући Христа и делом учити како се презиру телесне ствари, а како се брине за царство духовно, бесмртно“ (1001-102). Такви ће заблистати и засијати!

На путу којим треба да човек иде у овоземаљском животу, да покаже да је на правом путу, нису довољне празне речи, само причање, већ је потребна чврста

вера, потребна су дела, поступање, одређено понашање и одношење према Богу и према другим људима.

Да покаже да је могуће постићи све оно зашта је човек створен и зашта му је дат овоземаљски живот Свети Сава неће узети свој пример. Напротив, он о себи пише веома самокритично и скромно (о томе ће бити речи нешто касније). Навешће као пример свога оца Стевана Немању - Симеона, који се одрекао престола, моћи, власти, овоземаљских богатстава и задовољстава, свега што је као владар имао и могао да има. Одрекао се свега што је имао у овоземаљском животу. Змонашио се. Одао се служењу Богу и постигао, својим личним трудом, радом и делима оно што Господ од човека очекује. Дакле, могуће је постићи оно што Бог од човека захтева и очекује и због чега му је и даровао слободу и љубав као основне дарове – врлине које треба да користи на прави начин у овоземаљском животу да би заслужио бесмртност у царству Божијем.

Говорећи о калуђерима, њиховом животу, понашању, међусобним односима, њиховом односу према Богу, према цркви, према старијима и по годинама и по полажају у манастирској хијерархији, Свети Сава често наводи врлине које би требало да красе њих као калуђере, али се то може односити, по нашем мишљењу, и на све остале вернике и људе. Исто се може рећи и за мане које, по мишљењу Светог Саве, не треба да постоје код калуђера, па ни код осталих људи – верника православља. Од њих, калуђера и људи, уосталом, зависи да ли ће се врлине развити и постати основи смисао човекова живота, као што од човека зависи да ли ће се мане појавити и усталити, да ли ће нарушавати и онемогућавати човеков пут спасења, његов пут ка Богу.

Због тога се и може рећи да би развијање таквих људских врлина, односно спречавање појаве мана у човека, требало да чини садржај светосавског васпитања човека и богочовека. Отуда се и једно и друго могу узети и као ближе одреднице циља васпитања, односно као конкретни задаци васпитавања човека у светосављу.

Као *врлине* би се могле навести следеће: најпре, *љубав*, као основа свих осталих врлина: „Љуби Господа Бога свога...“ ; Исус Христос рече „Овако вам заповедам да љубите један другог, као што ја вас заволах „(131); затим „Малодушне подржавај“ (131); трпи и „опраштај скрушеног срца“ 134); „богољубно испуњавај све што Господ заповеда“ (135); „буди раван са свима“ (144); смирен и буди саосећајан; веруј; „буди частан“; „ништа није од преданог нама немоћно или да се не може да исправља“ (149); „никада да поштујемо оно што шкоди, а да обилазимо оно што спасава“ (149) ; „лењив није никад постигао победу, нити је ко год спавајући и сањајући постигао победу свога ратногa нерпијатеља; оних су победни венци који добро трче, који се труде, који се боре, који издрже трудове од борби“ (149); „ кроз многе невоље, каже Господ, ваља вам ући у царство небеско“; „боримо се, трпимо, подносимо храбро, присилимо мало себе“; „будимо незлобиви“ (176); будимо кротки - „блажени су кротки“, „наследници су царства небеског“ (176). Тим врлинама треба додати: смиреност, добротинство, правду, правичност, истину, истинољубовист, стрпљивост, скромност и рад, трудољубивост.

Више пута је Свети Сава истицао да се вера исказује делима, а не „празним речима!. Свети Сава ће написати у Хиландарском типикју: „Вера је без дела мртва“, „Кроз дела соврши се вера“, „Човек се оправдава делима, а не вером“, Треба што „мање говорити“, а „што више делати“!

Основне човекове *мане* су: сујета, сујетност, завист, празне речи, лењост, непослушност, „смех разуздани“, посебно гордост, „јер Бог се противи гордима, а смернима даје благодат“ (118); „нека одступи од вас завист, да одступи свака сујетна љубав, и дар неразуман, а нека се скупе: праведан суд, тачна пажња и мерило правде и тачност истине“ чините тако, јер све то „као да надзире свевидеће око“ (128) „притецимо другима“. Мане су и: несавитљивост, непокорност, дељење у заједници – у братији - на „моје“ и „твоје“, на „веће“ и мање“, „незадовољство и завист при томе испољени“.

По Светом Сави и, уопште, по хришћанском – православном учењу, човек није беспомоћно биће, није немоћан. Напротив, од његовог активног односа према Богу и одлучности да оствари смисао свога живота, од чврстине његове вере у Бога, од чврстине љубави према другима, зависи његово лично спасење, његово обогочовечавање. Да би у томе човек успео неопходно је пуно његово лично ангажовање, потребан је лични напор, труд, потребна је борба, потребно је чињење. На основу тога би се могло рећи да самоизрађивање, самоваспитање има посебно важну улогу у православљу, па онда и у светосављу. Рад, чињење, делање човека у животу и у самоизграђивању себе, у сопственом спасењу и подвизању, има пресудну улогу.

Бог је сваком човеку дао слободу да бира и да иде у животу путем који одабере. Човек је слободно људско биће. Истовремено га је Бог учинио и одговорним за сопствени развој и за начин на који живи овоземаљски живот. О томе ће пред Богом свако полагати рачун. Бог је, исто тако, човека обдарио „даровима“, који му омогућавају да одабере прави пут на „уској“ и „тесној“ стази живота. Није га оставио самог и незаштићеног. На човеку је, ипак, одговорност да те дарове на прави начин развија и користи током живота. Могло би се закључити, на основу тога, да би васпитање као чинилац развијања човека, требало да човеку пружи помоћ да током живота стално бира прави пут, да увек, суочен са злом, тамом и грехом, уме да схвати и одабере добро, светлост и прави пут ка Богу.

Вера не прописује и не признаје пасивност, неактивност. Она тражи делатно веровање, чињење, активно и ангажовано претварање сопствених речи у дела. Веровање и служење Богу је, пре свега, борба за себе, за сопствено обогочовечавање, борба за сопствену душу и духовно уздизање, а затим ту је и борба и за друге путем узајамне љубави и међусобног помагања да и ти други постигну праву веру и да се приближе благодати Божијој. Додајмо да је лењост (и тела, а поготово духа) једна од навећих мана на коју указује Свети Сава. Он ће често и за себе самокритички рећи да је „лењ“ и недовољно активан и упоран у оном што треба да чини. Позваће се чак и на апостола Павла и његову Другу посланицу Солуњанима у којој стоји: „Ако неко неће да ради, нека и не једе“!

Додајмо и то да се човек не може увек на прави начин да одупре искушењима, телесним и духовним „страстима“. Деси се да им понекад подлегне. Оне се код њега испоље. У таким случајевима, да би се човек вратио на прави пут, на пут врлине, треба заједница (калуђерска и друге, односно „глава“ такве

заједнице) да примени казне. У типцима које је писао Свети Саве предвиђена је читава скала казни које старешина – игуман - манастирске братије може и треба да користи у „поправљању“ оног који је пошао погрешним путем.

Свети Саве је изузетно ценио писменост и ученост. Сам је веома много чинио на сопственом образовању. Подстицао је и обавезивао калуђере да стално читају и образују се. Онај ко је ученији и писменији обавезан је да помаже онима који то нису. И то је саставни део правога односа и љубави према ближњима.

Колико је Свети Саве био посвећен Богу, како је схватао смисао човекова живота, како се односио према другима може се закључивати и на основу тога *како се он односио према себи самом*. На више места у типцима које ја написао, понављајући то више пута, он ће за себе рећи: „Сава грешни“, „од свих последњи“, „свагда слаб и тром за подвизање духовно“, „најхуђи од свих“, „грешник као што сам ја“, „Сава недостојни“, „ја јадан и неблагодетан“, „љењи и худи монах Саве“ и сл.

Из реченога се може видети не само скромност Светог Саве, него и његово лично незадовољство оним што је у животу постигао. Може се видети не само велика лична самаокупљеност, него и испољено схватање да се човек никад не задовољава оним што је дотад у животу постигао. Јер, увек се може напредовати у развоју, у усавршавању и подвизању. У томе нема краја, као што нема краја у настојању да се својим делима човек непрестано приближава Богу, да божанским смислом испуни свој овоземаљски живот. Човек је слободан да бира такав животни пут и само од њега зависи колико ће на томе путу постићи. Може се видети Савина лична одлучност да непрестано даље ради на свом личном усавршавању и подвизању.

То може да послужи као пример како човек може и треба да се односи према себи и своме животу и развијању „дарова“ које му је подарио Творац – Бог.

Други, међутим, нису тако мислили о Светом Сави. Напротив. Сматрали су га веома ученим, оданим вери, веома побожним, упорним, одлучним и доследним у испуњавању захтева вере, у остваривању задатака које је пред себе постављао. Примером за све остале. Сматрали су га учитељем и васпитачем пуним врлина.

Нису тако писали само аутори његових житија (Доментијан и Теодосије), који су били његови ученици и савременици и који су вероватно лично познавали Светог Саву, већ и многи каснији писци. Они су говорили да је Свети Саве: Христољубив, Човекољубив, Праводљубив, Истинољубив, Доброљубив, Родољубив и Радољубив. Управо речено се може узети као веома јасно формулисани конкретни задаци у оквиру циљу васпитања у православљу/ светосављу.

Многи су веровали да их Саве може достојно заступати пред Богом. Веровали су у чудотворну моћ Светог Саве. То је изашло брзо ван црквених оквира и прешло у народ. На томе се градио и култ, поштовање и веровање народа у велике моћи, па чак и у могућност извођења чуда, Светог Саве. Једном речју Свети Саве био је пример за углед свима.

Наведимо на крају шта су аутори житија написали о Светом Сави. Он је, по њима: био „чудесно дете“, „свети младић“, „божији изабраник“, „од Бога дан, Богу

се намени“, „свети човек“ „земаљски анђео и небески човек“ „уловљен од Христа и устрељен стрелом љубави“, „божији ученик“, „богомудри Сава“, „блажени Сава“, све што он чини „чини по промисли Бога“, он је „зрцало свој братији“, пример за углед свима...

На основу свега напред реченог може се јасно сагледати и закључити шта је смисао човекова живота - подвизање, спасење, вера у Бога, љубав према Богу и ближњима, тежња да се живи тако да се стекне Божија благодат и блаженство, да се током овог живота човек достојно припреми за живот у бесмртности, у царству Божијем. Јасно је, исто тако, како се то може током живота постићи, за које се врлине треба изборити и код себе развијати, којих мана и грехова се треба клонити и како то чинити. И управо то је оно што чини циљ, његов садржај и конкретне задатке светосавског васпитавања човека код оснивача и зачетника Светосавља – Светог Саве.

СХВАТАЊА СРПСКИХ РЕЛИГИЈСКИ ОРИЈЕНТИСАНИХ ПЕДАГОГА О ВАСПИТАЊУ И ЦИЉУ ВАСПИТАЊА

Уводна напомена: У „религијски оријентисане“ српске педагоге обично се убрајају, од старијих *Урош Несторовић* и *Никола Вукићевић* и од савременијих *Јордан Илић* и *Радмило Вучић*. Међу њима постоји значајна разлика. Прва двојица били су веома религиозни људи, који су настојали да ту своју религиозност изразе и у педагошким схватањима која су заступали. Они се нису бавили проблемима религијске – православне – педагогије као такве. Друга двојица су се директно бавили питањима педагогије православља. Обојица су, као професори Православног Богословског факултета, предавали студентима педагогију као посебну студијску дисциплину, односно предавали су неку другу педагошку дисциплину, па су морали су да те дисциплине утемељују, уобличавају, конституишу – да би могли да их студентима систематски излажу.

Поменуте педагоге ми смо укључили у нашу књигу *Педагогија у Срба* (Београд, Едука, 2012.). Овде ћемо пренети основе ставове из те књиге о Урошу Несторовићу и Николи Вукићевићу, посебно указујући на њихово схватање циља васпитања, док ћемо о схватањима циља васпитања Јордана Илића и Радмила Вучића говорити нешто детаљније, пошто су се они директно бавили педагогијом православља.

УРОШ НЕСТОРОВИЋ

Урош Несторовић (1765-1825) завршио је гимназију у Пешти, филозофију је студирао у Братислави, а права у Бечу. Био је веома учен за своје време. Царским указом 1810. године именован је за врховног школског надзорника православних (српских, румунских, грчких) школа у Аустро-Угарској. Његовом заслугом донета је Урдеба о спољашњем (1811-1812.), а затим и о унутрашњем (1813.) уређењу тих школа. Настојао је да унапреди рад православних вероисповедних школа. Да би се то постигло требало је, пре свега, обезбедити адекватно припремање учитеља за те школе. У том циљу, његовом заслугом, у Сент Андреји је 1812. године отворена Препарандија – прва српска учитељска школа (сличне школе отворио је и за образовање румунских и грчких учитеља). Писао је на немачком језику *О стању српских школа 1810.* (у Дневнику о обиласку школа и у извештају о тим обиласцима слатим Цару) и *Матици српској*. Стручни рад који је написао има наслов: *Педагогија са методиком* (Будим, 1817.). Сачувано је и више његових говора („Слово приликоју...“) одржаних разним поводима (отварање школа, доношења царских укази и сл.).

Борећи се за унапређивање рада у вероисповедним православним школама у Царевини (тада су све основне школе у тој земљи биле вероисповедне) Урош Несторовић захтева да се настава изводи на матерњем језику (српском, румунском, грчком). Српска црквена јерархија томе се противила. Они су захтевали да се у

српским школама настава изводи на деци непознатом - црквенословенском – тада званичном језику СПЦ.

Несторовић се залагао за лаичку народну школу. Чиме је, опет, дошао у сукоб са српском црквеном јерархијом. Јер, тиме је она губила утицај који је имала над школма.

Када је У. Несторовић предложио да се прва српска Препарандија отвори у Сент Андреји, он је поставио захтев да се та школа изузме испод контроле и управе Српска православне цркве. Збот тога је та школа, по његовом предлогу, и отворена што даље од седишта Карловачког митрополита и тадашњег поглавара СПЦ. Неки извори, међутим, говоре да је то учинио због тога што је он рођен у Будиму, што је ту живео и што је сматрао да му је Препарандија у Сент Андреји ближа и да ће му бити лакше да као врховни школски надзорник, оснивач и први управник Препарандије, организује и контролише њен рад!

Напокон, када је као школски надзорник тражио да се огранични велики утицај месних свештеника на учитеље и народне школе, што се дотад сматрало нормалним (реч је о „вероисповедним“ школама) поново је дошао у сукоб са СПЦ.

И не само то Урош Несторовић се и лично сукобио са Митрополитом Стефаном Стратимировићем око решавања неких школских питања.

СПЦ је, дакле, имала разлога да се не слаже са неким практичним педашким предлозима Уроша Несторовића. Потребно је, међутим, додати да су захтеви које је постављао Несторовић и школи и учитељима (на пр. настава у школи на матерњем језику, лаичка школа, да се уместо црквених књига у школама користе уџбеници посебно за то писани, да школско образовање учитеља постане обавезно, отварање школа - „образовно-радних установа“ - за образовање српских девојака, мањи утицај цркве и свештеника на школе и учитеље и сл.) били савремени и напредни у његовог време. А било је то време просвећеног апсолутизма.

Из реченог не треба никако закључити да је Урош Несторовић био против СПЦ и православља. Напротив, схвативши опасност од настојања католичке цркве да поунијате Србе, он је хтео да народну школу приближи народу и да се настава у школама изводи на матерњем - српском језику. Захтевао је одлучно да ученици прве српске Препарандије добијају солидно морално и религијско васпитање. Веронаука и Црквено појање били су обавезни предмети за све будуће учитеље. Захтевао је да у Препарандији буде и катехета – учитељ вере, који би требало да бди над моралним васпитањем будућих учитеља и на њиховом оспособљавању за остваривање задатака моралног васпитања у српским народним школама. Веровао је да ће им то бити и те како потребно да би ученике у народним школама могли васпитавати у српском - националном и православном - религијском духу.

Када је запретила опасност мађаризације и германизације прве српске Препарандије, он је поднео захтев да се она пресели у Сомбор (1812.) и да буде у „српском окружењу“, иако се раније томе противио.

Захтевао је, исто тако, да ученици народних школа, као и ученици Препарандије, редовно и обавезно, сваке недеље, присуствују литургији у цркви, да учествују у верским обредима поводом верских празника итсл.

Када је реч о садржајима наставе у народној школи Урош Несторовић је тражио да они буду испуњени националним (српским) и верским (православним) садржајима. Веронаука је била обавезни наставни предмет у свим школама.

Могло би се, дакле, рећи да иако је Урош Несторовић био у својеврсним „сукобима“ са СПЦ око неких решења када је реч о народној школи и о образовању учитеља у првој српској Препарандији, који су за његово време сматрани прогресивним, он је веома одлучно захтевао да се сва деца у народним школама васпитавају у националном и верском православном духу. Знао је да је то није могуће без добро образованих и припремљених учитеља. Због тога је то и постављао као важан задатак у образовању учитеља.

По њему циљ васпитања је *морално васпитање*. Окосницу моралног васпитања треба да чине национално, верско (православно) и грађанско васпитавање свих ученика у народној школи. Дакле, поред националног и верског, он је тражио да се сви ученици васпитавају и у оданости и поштовању државе – Монархије – у којој живе (грађанско васпитање).

За мере које је предлагао у народном просвећивању, у организацији наставе у народним српским школама и у образовању учитеља, тражећи наставу на матерњем језику, самосталност народних школа у односу на цркву, али не умањујући значај моралног (националног, религијског и грађанског васпитања), Урош Несторовић је тражио ослонац и подршку, првенствено, у религијски оријентисаним (католичким и протестантским) педагозима. Њих је читао и ценио. Посебно се то односи на: А. Х. Нимајера, затим на Залцмана и Резовица. По Нимајеру је и написао, најпре као приручник за ученике Препарандије, а потом као уџбеник из педагогије, горе поменути, једини стручни педагошки рад, *Педагогија и методика* чији пун наслов гласи: *Педагогика и методика либо руководство к науки о воспитанија и наставленија за Употребленије Славно-Сербских Восточнаго Исповеданија неунитских Наставников Всевисочајше одобрено и к Преподаванију Предуготовническија Јуности благоутробно прописано, В. Будиме Писмени Крал. Всеучилишћа Пештанскаго, 1817.год.*

Због свега реченог ми се нисмо сложили (у својој књизи *Педагогија у Срба*) са оценом да је у овом случају реч о „верски оријентисаном српском педагогу“ (он није писао педагошке радове с гледишта православља), већ је, пре, реч о побожном, српству и православљу оданом човеку - педагогу, који је отворено настојао да школе над којима је имао надзор, у том духу – националном и верском – васпитавају своје ученике народних школа. У том духу, затевао је, да се образују и васпитавају и будући учитељи у Препарандији. Положај и права које је имао (као високи школски надзорник, оснивач и управник препарандије) то су му омогућавали. Урош Несторовић је то искористио на прави начин. Настојао ја да практично створи услове за такво морално - национално(српско) и верско (православно) васпитавање младих. У значајној мери је у томе успевао. Због тога смо га овде и укључили.

НИКОЛА Ђ. ВУКИЋЕВИЋ

Никола Ђ. Вукићевић (Сомбор, 1830. – Сомбор, 1910.) дугогодишњи професор и директор Учитељске школе у Сомбору – педесет година (од 1853. до 1903.).

Основну школу завршио је у Сомбору, затим завршава тада чувену Пијаристичку класичну гимназију у Сегредину, па Српску православну гимназију у Сремским Карловцима. Хтео је да изучава теологију. Због нежног здравља није примљен у Карловачку Богословију. Није успео да упише ни Богословију у Београду. Прихвата место које му је понуђено од стране Српске митрополије (Учитељска школа у Сомбору). Отац му је био свештеник. Умро је док је он био још дете. Одрастао је уз веома побожну мајку, која је тако васпитавала и сина Николу. Од ране младости био је веома побожан и одан Српској православној цркви. Због тога је и хтео да упише богословију и да буде теолог. Пошто у томе није успео он ће током живота изучавати теологију и православље и на томе ће заснивати своје педагошке идеје.

Када је прихватио да предаје педагогију у Учитељској школи он предано изучава хришћанску теологију и педагошку литературу религијски оријенираних протестантских педагога. У набавци литературе помогао му је познати реформатор српског школства у Војводини - Ђорђе Натошевић. Остаће сарадници током целог живота, а Вукићевић следбеник Натошевићевих педагошко-методичких идеја и његове практичне педагошке делатности.

Вукићевић проучава радове хришћанских теолога и педагога, посебно Нимајера и Келнера, евангелисте Палмера, затим Грубеа и Дитера – присталице педагогије Базедова. Проучава и дела Хајнрика Песталоција и његовог следбеника Карла Кера. Ти педагози врше велики утицај на Н. Вукићевића. На основу тога изградио је свој особени „педагошки систем“. Тога ће се придржавати целог живота. Није прихватио нити је у тај свој „систем“ уграђивао нешто ново – ни теолошке, ни педагошке идеје – које су се јављале у Европи у његово време и које су утицале и на педагоге у Србији, посебно током друге половине 19. века.

Вукићевић је познавао и педагошке идеје Хербартоваца, посебно, на пример, дела хрватског хербартовца Стјепана Басаричека. Познавао је и дописивао се и са српским хербартовцем др Војиславом Бакићем. Од тих педагошких идеја прихватио је само оно што се, евентуално, уклапало у његов самоучки педагошко-теолошки концепт васпитања и педагогије.

Зна се, исто тако, да је Н. Вукићевић читао и прогресивније и слободоумније педагоге, на пример, Дистервега и Дитеса Преко њих се упознао и са идејама Х. Песталоција, затим Ј.А.Коменског, али то се није много уклапало у његов „педагошки систем“.

Вукићевић је био педагог самоук. Он није имао систематско педагошко образовање. Није сутдирао педагогију ни у једном тада познатом педагошком центру у Европи. Скупљао је педагошке идеје из разних педагошких праваца и извора. Он је прави педагошки еkleктичар међу српским педагозима. За њега је карактеристично и следеће – ако се определио за неку педагошку идеју и ако ју је прихватио, он је касније, није лако мењао под утицајем нових педагошких сазнања до којих је, евентуално, дошао. Није хтео да мења свој „педагошки систем“ током живота. Остао је, због тога, педагошки конзервативац, који је био превазиђен већ за свога активног живота многим новим педагошким идејама и схватањима.

Интересантно је напоменути да су његови ученици из Учитељске школе оставили забелешку да је он држао увек иста предавања из педагогије („читао из својих свезака“) свим генерацијама ученика у учитељској школи током педесет година. Ученици шишу да никада у тим „забелешкама“ није променио „ниједну једину реч“!

Као што је Вукићевић у педагогији прихватио конзервативне педагошке идеје и био одбојан за оно што је у његово време било ново и прогресивно, такав је био и у погледима на друштво. Иако веома одан Српској православној цркви, веома побожан, одан српскству, он је, ипак, сматрао да Срби свој пуни развој и афирмацију могу остварити само у оквирима Хабзбуршке монархије. По њему сваки грађанин не само да треба да је побожан и одан Богу, већ мора бити и „добар грађанин“ – послушан и пун поштовања према властима државе у којој живи! Посебно то морају бити Срби у Војводини у односу на Царевину у Бечу! Они су се ту доселили, побегли су од вековних турских зулума, омогућено им је да слободно живе и раде у Војводини и то они треба да уважавају и поштују оне који су им то омогућили!

Када су се, за његова живота, појавиле комунистичке (марксистичке) идеје о друштву и васпитању, Вукићевић се са њима упознао и оштро их осудио у једном раду (1861.год.), пре свега са становишта вере – хришћанства. Јер, „хришћански је идеал да сви богати постану прави христјани и да свесрдно испуњавају дела милости и правде према сиротињи, а сви сиромашни да буду, такође, прави христјани, стрпљиви носитељи својих невоља“ - пише Н Вукићевић Постојећи друштвени поредак не треба мењати. Напротив, треба га чувати и све његове проблеме у животу „решавати према хришћаским православним захтевима“.

И васпитање и народно просвећивање, по Н, Вукићевићу, мора се заснивати на „хришћанским православним идејама“. Без тога нема напретка. Пошто се то не уважава, српски народ назадује уместо да напредује. Назадује због тога што је „занемарио религију“ и „верско васпитавање младих“. Свештеник је, по Николи Вукићевићу, „најбољи народни учитељ“. Он и држава, уз помоћ цркве, једини могу учинити људе просвећеним, добрим, срећним, па чак и блаженим!

Живећи и радећи у Учитељској школи у Сомбору у бурном времену – револуција 1848. и њен слом, Бахов апсолутизам, понижавајући и обесправљен положај војвођанских Срба у Аустро-Угарској царевини, настојање Српске православне цркве да под своје старатељство стави све српске основне школе (да их учини конфесионалним), па и ону школу којом је он руководио – Учитељску школу - живећи у време веома изражене германизације и мађаризације Срба и њихових школа у Војводини, Никола Вукићевић се није сналазио добро. Иако „ватрени“ и Србин и православлац, који упорно тражи да се „буди и подржава национална свест у народу“, „да се чува православље“, он остаје на позицијама да треба одржавати постојећи друштвени поредак, да треба исказивати послушност и поштовање према Бечком двору, Угарској и сл.

Те конзервативне и противуречне ставове Н. Вукићевића критиковали су многи за његова живота, док је радио као професор и директор Учитељске школе у Сомбору, тада једине такве школе у Срба.

Никола Вукћевић се жалио да га не „слушају“ ни његови ученици у Сомбору. Био је он у сукобу са својим ученицима у погледу права и правца развоја Срба у Царевини. О томе постоји више записа.

Његово истовремено залагање за веома наглашено верско васпитање, али и за грађанско васпитање оданости Бечу, наилазило је и на критике и на противнике и у крилу Српске православне цркве. Он је својим идејама и радом више одмагао него што је помагао настојање своје – Српске православне цркве. Кочио је све реформе и промене у Учитељској школи. Кочио је модернизацију учитељског образовања. Многи су га критиковали и предлагали му да поднесе оставку и да се повуче са места директора Учитељске школе. Он је то одлучно одбио. Упорно је остајао и остао до краја на положају директора Учитељске школе, сматрајући да му је дужност да све сачува онаквим какво јесте и да се ту ништа не промени. Отишао из те школе тек онда када је по закону морао да иде у пензију (1903. године). Имао је тада већ 73. године!

По Н. Вукићевићу човек има „две природе“: телесну и духовну. Зато педагогија која се бави васпитањем мора да има „два дела“ . васпитање телесно („нега“) и васпитање духовно („изображеније“). У настави је најважније развијати човеков разум, али то није *човеков ум*. Разум познаје ствари „какве јесу“, а ум „идеје у најсавршенијем облику“! Основно у васпитању је „васпитавање срца“ – осећања. „Морално-религијско васпитање је најважније“ и основи задатак сваког васпитања, па тиме и главни проблем педагогије. Сва знања која ученик стиче путем наставе треба да буду у функцији развијања врлина и осећања *побожности* и *послушности*. *Врховни циљ васпитања јесте „стварање религиозне личности“!*

По Н. Вукићевићу постоје „природне разлике“ између мушкараца и жена. Коедукација (сем, можда, у раном детињству) у школи није могућа. За сваки пол треба организовати посебне школе и васпитање. Пример је најважније средство у васпитању. Зато није неважно какав је учитељ у школи. Велики значај у васпитању има и развијање унутрашње, али и спољашње дисциплине.

У васпитању треба користити и похвале и награде, али се ни казне, укључујући и телесне, „не могу избећи“ у васпитавању младих.

Најважнији чиниоци васпитања су: породица, затим црква, па после њих школа и држава.

Свака наставе мора садржавати „моралне поуке“, а сва знања која се стичу морају се „стављати у службу моралног понашања!“.

Прави учитељ, по Николи Вукићевићу, мора, пре свега, бити „одан Богу“, „мора љубити цркву“, мора бити „веран поданик и послушан грађанин“, далеко од „партија и политике“!

Ђорђе Натошевић, који је помагао Николи Вукићевићу у његовом самоучком педагошком образовању, који је сарађивао са њим (заједно су, једно време у Новом Саду, па у Сомбору, издавали „Школски лист“ од 1858. год.) почео је, после 80-их година 19 века, да се критички односи према његовим педагошким погледима. И Војислав Бакић, који га је познавао и био у преписци са обојицом (Натошевићем и Вукићевићем), записао је у својим „Дневничким белешкама...“ (1. маја 1878.г.) да је Натошевић био за „етику у педагогици“, али да није био за „претерану религијску етику Николе Вукићевића“. Бакић ће, исто тако, записати да му се Вукићевић жалио да га ученици школе у којој је директор „не слушају“, да се „буне“ против

његових идеја и начина васпитања које Вукићевић настоји да оствари у тој „својој“ школи!

Додајмо, на крају, да је Никола Ђ. Вукићевић објавио више радова, мањих прилога у „Школском листу“, који је уређивао са Ђ. Натошевићем. Наслови тих радова довољно говоре о његовој педагошкој оријентацији: *Огледало християнске добродјетели (Беч, 1863), Прва настава вере за православне српске ученике (Панчево, 1879.), Кратки катихизис за православне српске ученике (2,3 и 4 разреда, 1879-1880), Изјашњење свете литургије, вечерње и јутрање за ученике 5. и 6. разреда народних школа (Панчево, 1895), Огледало добре школе (1858.), Народни учитељ и његово владање (1859.), Наука християнска и библиочна историја у народној школи (1859.), Учитељ као државни грађанин, Упутство за читање моралних приповедака (1881.) итд.*

ЈОРДАН ИЛИЋ

Јордан Илић (Дојкинци, срез нишки, 1883. – Београд, 1950.) основну школу је завршио у родном месту, нижу гимназију у Пироту, а потом завршава Богословију у Београду (1902.). Осам година је био учитељ. Са личном уштеђевином одлази (1910.) у Швајцарску на Старокатолички универзитет. Студира теологију. Год. 1914. прелази на Филозофски факултет у Берну, Без средстава за живот морао је сам да се издржава, често обављајући и теже физичке радове. Био је нежног здравља. За време студија и самоиздржавања разболео се од „плућне болести“ од које се није излечио до краја живота. За време Првог светског рата Влада Србије поставила га је за учитеља избеглих ученика у Лозани. Год. 1922. Јордан Илић је докторирао у Берну са темом *Voelkerbildung der Suedlichen Slawen*.

Год. 1922. др Јордан Илић је изабран за доцента на Богословском факултету СПЦ у Београду за предмет Педагогија. За ванредног професора изабран је 1930., а 1939. год. за редовног професора за исти предмет. Пензионисан је 1942. год. и уклоњен, од стране окупаторских власти, са Универзитета у Београду.

Поред Педагогије Јордан Илић је на Богословском факултету предавао и Методику религијске наставе.

Написао је више радова из црквене историје и о светосављу. Писао је и о разним другим педагошким питањима (типови наставе, однос наставника и ученика, васпитање женске деце, о религијској настави). Написао је *Методику религијске наставе* и *Религијску педагогику* (ауторизована скрипта за студенте). Објавио је више радова у часопису „Богословље“.

У приказу педагошких схватања др Јордана Илића служили смо се његовим ауторизованим скриптама из Педагогије, неким радовима објављеним у часопису „Богословље“ („Религија и образовање карактера“; „Ступњеви индивидуалног развтка и васпитање“ и „Рад Светог Саве на народном провећивању“) и посебно радом *Основни проблеми васпитања* (објављеним у књизи *Српска педагошко-катихетска мисао*, Београд, 2014.).

По Јордану Илићу постоје три основна „погледа на свет“ : реалистички, идеалистички и религијски (идеал-реалистички). У првом „погледу“ (реалистички/натуралистички) важан је „принцип природе“, материје и живота, у другом су у основи „објективне вредности“ (истина, доброта, право, лепота,

свесност), у трећем „погледу“ – „религијском“, који прихвата и Јордан Илић – све добија свој прави смисао – и конкретна реалност, и објективност и вредности – све у односу према Богу. Тај трећи поглед – „идеал-реалистички“ – обједињује у себи: стварност, реалне вредности, индивидуалну и социјалну компоненту.

Васпитање је то које одређује правац развијања и усавршавања урођених „подлога“ и „склоности“. Само разумно биће може да се васпитава. Јер, само оно може да схвати своју несавршеност и непотпуност, потребу свога развијања, усавршавања и употпуњавања. Јордан Илић пише: „Васпитање има свој значај само код бића код којих постоји свест о несавршености и тежња ка поправци, где је – како каже грчки филозоф Платон - тежња ка идеји“. Он наставља: „Поред способности да је човек свестан своје несавршености и жеље да пређе те своје природне границе, за васпитање је потребна и способност мењања људског бића, мењања његових физичких и душевних способности. Тек са свим тим способностима: свести о несавршености, тежњи ка савршенству и могућности мењања, условљен је процес васпитања људских бића“. Човек не долази на свет „са савршеном подлогом за васпитање“. Зато се он мора тако „дуго васпитавати“ – развијати - дуже него било које друго живо биће.

Код човека постоје две врсте енергије. Једна су нагони, а друга је „духовност“. Васпитањем се мора јачати енергија духовности. Они треба да управљају нагонима. У ту „енергију духовности“ спадају „не само интелектуалне, већ и емоционалне и моралне моћи човека“. Постоје у основи два процеса „развијања“ човека – процес „биолошког развијања“ и процес „духовног развијања“, који он означава као „образовање“. За сваки од тих процеса потребна је одговарајућа „храна“. Под појмом „образовања“ („духовно развијање“) треба „разумети унутрашње духовно изграђивање људског бића помоћу усвојених вредности које су узете из спољашњег света и људског унутрашњег живота“. Међу „духовне способности“ Јордан Илић убраја, поред говора и „естетског схватања“ и „способност за религијски и морални живот“.

Јордан Илић сматра „васпитање за основну функцију у изграђивању људског бића“. Исто тако он ће истаћи да се оно не одвија без тешкоћа и многих „сметњи“. То се, пре свега, односи на „духовно развијање човека“. Он ће рећи да су „од самог почетка“ у „људској природи“ „притајени и анђео и ђаво“.

Да би васпитање било стварно процес „усавршавања и оплемењавања“ и човека као појединца, али и његове заједнице (и ово је нужно) оно мора имати одговарајуће идеале, који се постављају као „циљеви васпитања“. Ти идеали су највише индивидуалне и друштвене вредности. „Надприродно открочење и божански Дух откривају божанску вољу људима и указују на пут којим они могу да се усавршавају“. То су идеали којим треба тежити.

Васпитање по Јордану Илићу није свемогуће, али је веома моћно и могуће. „Од сваког се може изградити нешто више“ путем васпитања, него „што би то био случај без васпитања“. И наставља: „Добрим васпитањем може се много учинити. Све добре особине деце могу се усавршити до највише мере, а рђаве на време сузбијати. Упркос свим сметњама добрим васпитањем могло би се обрадити огромно поље и човечанство довести на сасвим други ниво, само кад би радници били достојнији свога позива. Зато ми, и ако у теорији признајемо границе

васпитања, у пракси их поричемо. Наше мишљење је да у практичном раду васпитање нема граница. Јер где год би се стало и указало на границе, могло би се ипак ићи један корак даље“. Сваки тај „корак даље“ одећују идеали, који су постављени као циљеви васпитања!

Критикујући ауторитарно васпитање у „нерелигијским педагозима“ Јордан Илић пише да у васпитању треба признати „једини ауторитет“, а то је „ауторитет Бога“. Тај „ауторитет је неопходан у васпитању“. На томе почива „религијска педагогика“. То се „управо у ово наше време напада“, пише Јордан Илић. Он критички говори о томе да се у новије време не говори више о религијском васпитању, а тиме не и о важности развијања „духовности“, већ се претежно говори о „моралном васпитању“, као да оно може да постоји без и изван религијског васпитања.

РАДМИЛО ВУЧИЋ

Радмило Вучић (Београд, 1898. – Београд, 1993.) је основну школу и гимназију похађао у Београду (матурирао је 1919.). Студирао је филозофију и педагогију у Прагу, Лајпцигу и Хамбургу (од 1920). Дипломирао је на Филозофском факултету у Београду 1924. године код познатог српског филозофа Бране Петронијевића.

На Филозофском факултету у Београду одбранио је докторску дисертацију 1939. године под насловом *Образовање воље*.

До 1941. године био је професор гимназије (Јагодина) и професор учитељских школа (женске и мушке у Београду). Хонорарно је предавао педагогију на Академији ликовних уметности у Београду. Од 1952. год. ради као доцент и професор на Православном богословском факултету у Београду. Пензионисан је 1956. године.

У педагошкој делатности др Радмила Вучића постоје два периода. Уочи Другог светског рата он је припадао већој групи српских педагога који су у својим схватањима настојали да обједине идеје неколико педагошких праваца (културне, духовно-научне и индивидуалне педагогије и покрета радне и активне школе). То је дошло до изражаја у његовим *Основама педагогике* (Београд, 1934.). После избора за доцента на Православном богословском факултету (1952.) он у својим радовима излаже схватања религијске – педагогије православља. У ту педагогију уградио је неке основне ставове културне педагогије. То се може видети из његових ауторизованих табака (предавања) студентима Богословског факултета, под насловом *Основи педагогије* (1952.).

Део из тих његових предавања студентима Богословског факултета штампан је у зборнику *Српска педагошко-катихетска мисао* (Београд, ПБФ, 2014.) под насловом *Културна добра као васпитни чиниоци*.

За нас је овде интересантан други период педагошке делатности др Радмила Вучића. У излагању његових педагошких схватања из тог периода служили смо се ауторизованим табацима и поменутиим објављеним радом др Радмила Вучића.

По Р. Вучићу постоје две стварности – човекова и трансцендентална. Постоји и Творац тих стварности – Бог. Човек „доживљава стварност“. И то његово „доживљавање стварности“ јесте „прафункција човекова духа“. То важи само када се човек посматра као „целосна личност“. Такав човек – целовита личност – себе доживљава „као микрокосмос у макрокосмосу“.

Своје доживљавање стварности човек испољава на четири начина: *истина, лепота, доброта и светост*. Такво доживљавање стварности одговара човековој природи – интелектуалној, емоционалној, волитивној, моралној и религијској. Из таквих човекових „прафункција духа“ и на њима заснованих „доживљавања стварности“ развиле су се : *науке* (истина), *уметности* (лепо), *морал* (доброта) и *религија* (светост). У свакој од тих области човек је дошао до одређених *културних добара и вредности*. Те културне вредности и добра стално се развијају и богате са развојем човека и његове друштвене заједнице.

Човекове заједнице (друштва) се разликују по томе која од тих културних добара стављају у свој центра, шта сматрају најважнијим. Постоје друштвене заједнице у којима је на првом месту наука (научне истине). Код других тежиште се ставља на уметности. Код трећих се у центар стављају моралне тековине и добра. Постоје друштвене заједнице које врше комбинацију таквих добара и вредности. На пример у античкој Грчкој у центар су стављена „научно-уметничка културна добра“, у Индији „религиозно-морална културна добра“. Савремена култура све више у центар ставља „научно-техничка добра“. Све то има своје и позитивне и негативне стране.

Светост као доживљавање стварности једина обезбеђује „*целовитост* доживљавања“ човека „као себе, као свога ја“! То је због тога што такво „доживљавање стварности“ значи „живљење у Богу, љубави и молитви“. Светост је, зато, основа свега. Она све повезује у целину.

Из тога Р. Вучић изводи закључак да је „религија основа за остале три функције и свих њихових „творевина“. Она је основ науке, уметности и морала, она је њихова подлога и покретачка снага“. Све велико што је човек постигао у науци, уметности и моралу (сва културна добра), све је „инспирирано религиозним духом“.

Васпитање, по Р. Вучићу, није прафункција духа. Оно је „секундарна појава“. Али се зато, када је реч о васпитању, морају користити као средства вредности (културна добра) из свих области које су резултат човекове „прафункције духа“ и „доживљавања стварности“. Он пише: „У свим областима културног рада човек ствара уз помоћ Божију извесна добра трајне вредности. Она се користе за васпитање омладине.“ Реч је о вредностима у области науке, уметности, морала и религије.

Културна добра и вредности до којих је човек дошао доживљавајући стварност утичу на развијање одређених човекових психичких способности (на пример научне тековине и истине утичу посебно на интелектуални развој, уметничке творевине на емотивни развој, моралне тековине на осећања и вољу и сл.). Али, напомиње Р. Вучић, свака од тих културних творевина утиче и на развијање осталих психичких функција човека (тековине науке, на пример, утичу и на развој емоција: уметничке вредности утичу и на развој маште и интелектуалних, као и на развијање својстава воље итд.). Највећи значај у васпитању имају морал и

религија. „Оне су у правом, смисилу речи васпитне функције духа; наука и уметност воде нужно њима и утолико су васпитне; оне уводе у свет вечних вредности и тиме већ васпитавају, али не дају систем вредности, не пружају његов потпуни преглед и опредељење, у строгом смилу речи свака педагогика мора да буде религијска педагогика“!

Вучић доста простора посвећује васпитном значају сваке од групација културних добара и вредности (наука, уметност, морал и религија). Он ће указивати у чему је њихово васпитни значај за човека као човека, али и за његову друштвену заједницу.

Вучић пише: „*Морал и васпитање* уско су везани, што се види из овога: васпитање за морал уводи дете у акције које су више него природно условљене, дакле, уводи у свет идеја, вредности и мисаоних поступака. То утиче на правилан развој његове самосталности: он није више поносан на своју телесну снагу него на свој морални карактер. Човек се осећа слободан од природних закона кад поред тих признаје и натприродне; код осталих живих бића то није случај, она не иду даље од природне условљености. Свет требања, моралне обавезе, захтева, није у оквиру природе; у њему су инстинкти и нагони само средства која служе вишим, моралним циљевима. „Јер знамо да је закон духован, а ја сам од меса, продан под грех“ (Рим. 7, 16).“...“Већ само то да човек призна постојање једног вишег, натприродног реда, претпоставља јаку духовну моћ. Јер природа са својом огромношћу скреће пажњу на своје силе и законе. Али дубље размишљање доводи до увиђања да у природи влада један нижи ред, који је суров и пун зла, трпљења и неправде. Тек Спаситељевим откровењем морала заснованог на љубави човек је добио право разумевања и саме природе“.

„Апсолутни ауторитет морала“, наставља Р. Вучић, „основа је друштвеног морала: сваки релативни морал је несигуран и има пролазно значење. Отуда је морал уско везан са религијом: последње оправдање морала је у Богу. И зато је морално васпитање није могуће без религиозног. Уводећи васпитаника у морални живот ми га упућујемо на пут спасења. Обавеза према Богу је јача од обавезе према људском закону који се мења“... “Негујући моралну свест код васпитаника ми га чинимо социјалним бићем, добрим чланом друштва. Не може човек да буде штетан друштву ако је његово морално начело: „Љуби ближњег свога као себе самог“ (Мат. 22,39). Напротив, он је користан и вредносан члан заједнице“...“од појединачних околности моралним васпитањем се развија читав низ *осећања* „...“Морални живот нарочито је напоран за *вољу*; то је њена област у првом реду...“ „Морално васпитање је, најзад, подлога сваке законитости у друштву. Ако се закони не ослањају на моралну свест људи, на њихова морална осећања, онда их је тешко спровести, јер је за то потребна сила, принуда“.

„*Религија и васпитање* су ближе, више животно везане него остале области културног живота. То се види из чињенице што је религија била најјачи васпитни чинилац у најразноврснијим културним срединама“.

„Верско васпитање потребно је као допуна за оне који друго има као главно: практично, морално, уметничко или научно. Ма у ком позиву био акативан, човек је цела личност и као такав мора да одговара својој основној потреби да има веру“... „Верско васпитање најсигурнији је ослонац на борбу против неетичких нагона и тежњи“.. „Религија социјализује појединца, везује га за друштво. То се

најбоље види у хришћанској религији која учи да су сви људи синови божији, међу којима влада љубав“.

„Од посебних душевних способности верско васпитање развија нарочито: емоције, и то не само верске (побожност, нада, вера, љубав, преданост Богу, скрушеност, зависност од Бога, доброта, дужност, дивљење, поверење и др.), него и моралне, интелектуалне и естетске, социјалне и друге“. „Знање верским васпитањем такође добија подстрек и могућност да се развија и усавршава“ ... „Верско васпитање оспособљава омладину да посматра све у животу са гледишта вечности, да одлучује према дубљим, даљим побудама, не само према тренутним телесним жељама и интересима. Оно уводи у животну мудрост, јер указује на разумевање ствари у њиховој целини, с обзиром на њихову апсолутну вредност...“

Закључиће ово своје излагање Р. Вучић следећим ставом: „Наука и уметност проширила су од доба ренесансе познавање природе. Оне су усавршиле техничку моћ човекову, олакшале живот и отклониле многе тешкоће и незгоде које су потицале од непознавање природе. Техника, индустрија, саобраћај омогућили су живље општење међу људима различитих култура и схватања: то је убразало међусобне идејне утицаје. Побољшан је начин исхране, становања, облачења, огревања, лечења, хигијене. Али све ово одвратило је пажњу људи од правих, духовних вредности и довело у питање њихов морал и личну равнотежу. На тај начин велики број људи мисли само о „хлебу и циркусу“. За површног само чулно оријентисаног човека данашњице све випе вредности изгледају мртве, досадне, преживеле, далеке од живота и творевине маште. Он често сматра да је „напредни“ ако се ослободи свих моралних обавеза, одрекне се свих скрупула и одбаци све идеале. Главни узрок овоме је недостатак хришћанског, верског васпитања, које људима улива љубав, поштовање човека, уверење да ће сваки труд бити добар. Значи, верско васпитање је толико потребније колико више напредује општа култура. Оно је позвано да чува морал, дух, равнотежу човекове личности. Оно је сигуран чувар духовне оријентације човека према свету“.

Иако др Радмило вучић није у наведеним радовима изричито и посебно формулисао циљ васпитања, сасвим је сигурно, на основу напред реченог, да се тај циљ налази у истинском и правом (хришћанском, православном) религијском и на њему заснованом моралном васпитавању младих.

ВЕЛИКОДОСТОЈНИЦИ И ТЕОРЕТИЧАРИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ О ВАСПИТАЊУ И ЦИЉУ ВАСПИТАЊА

ЦИЉ ВАСПИТАЊА У ДЕЛУ ЈУСТИНА ПОПОВИЋА

Јустин Поповић (Врање, 1894.- Београд, 1979.) основну школу завршио је у Врању, десеторазредну богословију у Београду. Током Првог светског рата прележао је пегави тифус (радио је у болничкој чети са српским војницима обелелим од те болести). У Скадру је 1915. године примио монашки постриг и узео за своје монашко име Јустин по Светом Јустину познатом хришћанском мученику и филозофу. Године 1916. послат је у Духовну академију у Петровград у Русији. Ту остаје кратко и прелази у Енгелску, где уз помоћ Владике Николаја Велимировића уписује Оксфордски универзитет. Завршио је на том Универзитету редовне студије теологије, али није добио диплому, јер му није прихваћен рад под насловом „Филозофија и религија Ф. М. Достојевског“ због критике духовне традиције Запада. Радио је после Првог светског рата као суплент (професор приправник) у Богословији у Сремским Карловцима. На Атинском универзитету докторирао је 1926.г. са тезом „Учење светог Макарија египатског о тајни људске личности и тајни њеног познања“. Следеће године полаже професорски испит. Године 1934. изабран је да доцента на Богословском факултету СПЦ у Београду. На Богословском факултету је био професор Догматике. Године 1945. је избегао стрељање, пошто је проглашен за „народног непријатеља“ и протеран је из Београда. Живео је и писао у манастиру Телије код Ваљева. Умро је на Богојављење, на свој рођен-дан, 1979. године.

Најзначајнији радови Јустина Поповића су: *Филозофија и религија Ф.М. Достојевског* (Ср. Карловци, 1923); *Догматика православне цркве*, књига прва, друга и трећа (Београд, 1932, 1935, 1978); *О прогресу у воденици смрти* (Битољ, 1933.); *Светосавље као филозофија живота* (Минхен, 1953); *Житија светих*, 1-12, (Београд, 1972-1977.); *На богочовечанском путу* (Београд, 1980) и *Пут богопознавања* (Београд, 1987.)

У свом раду *Светосавска филозофија просвете*, штампаном у Зборнику „Српска педагошка и катихетска мисао“ (уредио протојереј-ставрофор др Драгомир Сандо, Београд, 2014. године) Јустин Поповић је изнео своје, рекли бисмо, доста ортодоксно (светосавско) схватање смисла човекова живота, а тиме и циља његовог васпитавања. Пишући овај рад користили смо и књигу Ј. Поповића, у ствари, зборник његових радова, који је издала „политика“ (Београд, 2005.) под насловом *О духу времена*. Међу петнаест, колико је у тој књизи објављено његових радова, не налази се напред наведени рад *Светосавска филозофија просвете*.

Јустин Поповић пише: „Човек је нешто што треба усавршити и довршити. Стога је главни циљ просвете: усавршити и довршити човека“ (стр. 28 у поменутом Зборнику). Одмах он поставља и питање: „Чиме усавршити и довршити човека“?

ПО Ј. Поповићу човек није Лајбницова „затворена монада“. Напротив, „свим својим животом, и физичким и психичким, човек и свесно и несвесно, вољно и инстинктивно, али непрестано уткива себе у грандиозно и несагледно ткиво свеживота“ (28). То јесте и треба да је полазиште сваке просвете.

Поставља се питање ко је „савршен и довршен човек“? Одговарајући на то питање Ј.Поповић наводи позната имена и за свакога кратко додајући зашто није „савршен и довршен човек“. Нису то, дакле, ни Платоно, ни Буда, Мојсије, Мухамед, Кант, Шопенхауер, Гете, Толстој, ни Ниче – „То је тужна поворка несавршених и недовршених људи“ - пише Ј. Поповић (30).

Богочовек је „божански савршен и човечански реалан“. „Његова човечанска истина – божански је савршена и довршена, Његова човечанска лепота - божански је савршена и довршена, Његова човечанска љубав - божански је савршена и довршена, тако и Његова правда, Његова мисао, Његова самилост, и Његова бесмртност, Његова вечност, Његова лепота.“ То је „ све човечански реално, али и божански савршено и довршено“ (30). „Не чуди те се томе!“ – пише Јустин Поповић „Све човечије Он је преобразио у Божје, усавршио и довршио Божјим. Једном речју – у Њему је сав човек божански усавршен и божански довршен“ (30).

„Христос је најсавршенији Бог“. Он је најсавршенији и човек. „Божанска савршеност је у Христу“, а она је, истовремено и „човечански реална и конкретна“. Христос је тај „савршени и довршени човек, кога род људски, мисао људска, срце људско тражи кроз своје религије, философије, науке, уметности, културе“ (31).

С гледишта просвете то значи да је „Христос тај идеалан човек, кога људска просвета тражи као свој циљ, као свој смисао, као свој идеал“(31). Он је „образац“ „по коме сваки човек може изградити себе у идеално доброг, у идеално праведног, у идеално савршеног и довршеног човека“(31).

То је главна идеја „наше, српске, народне философије просвете. Она потиче од Светог Саве – онда је то и светосавска философија просвете. У тој философији просвете - светосављу - полазиште је, дакле, Богочовек „и нико други и ништа друго“ (31).

Свако постаје светим „помоћу једино светог“, помоћу Богочовека. Управо њиме човек „божански усавршава и довршава себе“ (31).

У тој „просвети“ „Бог је увек на првом, а човек на другом месту“ (31-32). „Човек се просвећује Богом“. И то није апстрактни, трансцедентни, наднебески и платоновско-кантовски Бог, већ „Бог који је постао човек“(32).

У Јеванђељу (Мат. 5,48) пише: „Будите савршени као што је савршен Отац ваш небески“ (32). „То свако мора себи поставити „као циљ живота“ и „као циљ просвете, и као циљ културе, и као циљ свеколике људске делатности“ (32).

Како то постићи? - поставља питање Ј.Поповић. На то питање он одговара: „Бог је за то дао сва потребна средства и све потребне силе“. То су: „свете еванђељске врлине: вера и љубав, пост и молитва, кротост и смерност, милосрђе и доброта, нада и трпљење, правда и истина“(32). Када то човек постигне он постаје „свети човек“, а то значи и „савршен и довршен човек“ (32).

Тиме човек у себе уграђује „божанску светлост“. „Светлост зрачи, светли и просвећује“ (32). Он у себи носи „светлост света“, а то је истовремено и „светлост живота“. То ће „осветлити пут који води човека у бесмртност и живот вечни“ (33). Светлост и живот су синоними, као што су синоними смрт и тама.

„Просвета је само пројекција светости, зрачење светлости; светитељ светли и тиме просветљује, просвећује. Просвета је својим бићем условљена светошћу; прави просветитељ је у ствари само светитељ. Без светитеља нема просветљења,

нема просвећења... Истинска просвећеност није друго до зрачење светости, само су светитељи истински просвећени“(33).

Просвета долази од речи „просвешченије“, а „свјет“ значи „светлост“. Отуда „просвета значи просветљење“(33).

„Просвету без светости, просвету без освећења Духом Светим, просвету без усавршења и довршења човека Богочовеком, просвету без Бога – измислила је Европа у своме „хуманистичком идолопоклонству. Свеједно је да ли се идолопоклонство појављује у обожавању папе или у обожавању културе, науке, цивилизације, технике, политике, моде У свему томе главно је једно: и човека и друштво и свет уредити без Бога, без Христа“. Тако треба уредити и просвету (34).

Јустин Поповић са изнетог становишта критикује и „ватиканизам“, и Ренесансу, и философе сензаулисте (на пример, Џ.Лока), и Русоа, све оне који су код човека истицали и наглашавали чула и њихов значај у животу човека. Он са подсмехом пише о схватању да је човек постао од „мајмуна и других сисара“ (35). Слично пише и о Дарвиновом схватању еволуције и тврди да ту није реч о човеку, већ о „нечовеку“, „накази од човека“. Ни Кант, ни Шопенхаур, ни Заратруста не нуде човека као Богочовека. Све су то само „карикатура до катикатуре од човека – подчовека“(37) „Европски човек без Бога кроз хуманистичку просвету дегенерисан је у човечуљка, у патуљка“, постао је код Холбаха само „човек машина“, затим хомо фабер, хомо техникус - „то ће рећи човек без Бога, човек без душе“(37). То је „обезбожен и обездушен човек“!. Он је постао робот - човек, и „ништа више!“(39). „Експериментална психологија је наука о души која не признаје душу“(39). „Од Ренесансе до данас Европа је постала фабрика робота“ и то „без стида и срамоте по Европу“! Европа је „изгубила човека“.

Такве „европске идеје“ „просвећености“ Србима је донео Доситеј Обрадовић . Зато је и код нас дошло „до сукоба између цркве и школе“. И то је „наша народна катастрофа“! Како изаћи из тога? „Једино прихватањем „светосавске просвете“ и њеним „спровођењем у свакој школи и у свим народним установама, свугде“ (39).

На крају тог свог рада Јустин Поповић ће навести осам „смерница“ светосавске просвете. То су:

„1. Човек је биће које се најидеалније и најреалније може усавршити и довршити Богочовеком“;

„2. усавршавање човека Богочовеком бива помоћу еванђелских врлина“;

„3. просвећен човек у сваком човеку види свог бесмртног брата и вечног сабрата“;

„4. свака људска делатност: философија, наука, занатство, земљорадња, уметност, просвета, култура, добија своју непролазну вредност када се освети и осмисли Богочовеком“;

„5. истинска просвећеност се постиже светим животом по Христовом Еванђељу“;

„6. светитељи су најсавршенији просветитељи; што светије човек живи, то је бољи васпитач и просветитељ“;

„7. школа је друга половина срца Богочовека, а Црква је прва“;

„8. у центру свих центара, свих идеја, свих делатности стоји Богочовек Христос и његов Богочовечнаски колектив: Црква“ (39-40).

Тај свој рад Јусатин Поповић ће завршити следећим речима:

„Светосавље је ентелехија, врховни принцип, животворни принцип и сила наше душе, наше историје, нашег народа, нашег човека: оно је душа наше душе, срце нашег срца, живот нашег живота. Разгранато, разлистано, расцветано и оплођено у младим душама ово би убеђење гласило: светосавље је непресушни извор свих животворних, стваралачких сила наше народне душе, нашег народног срца, нашег народног живота, нашег народног прогреса, наше народне просвете, наше народне културе, једном речју: наше народне историје. Све што је је истински велико, бесмртно и вечно, и у историји нашег народа и у животу сваког појединца, велико је, вечно је, само зато што је оваплоћење светосавског духа. Напустимо ли Светог Саву ми ћемо напустити нашу величину и оно што нас чини великим, нашу бесмртност и оно што нас чини бесмртним, нашу вечност и оно што нас чини вечнима“.

Када ми напуштамо Светог Саву? - пита Ј. Поповић и одмах одговара: Ми напуштамо Светог Саву онда „када нас понесе мутна и прљава река европске хуманистичке културе, европске хуманистичке просвете, европске хуманистичке цивилизације, европске хуманистичке религије, европске хуманистичке науке, када нас понесе и однесе у мртво море европско“ (40).

Зато, не напуштајмо Светог Саву, вратимо се Светом Сави, вратимо се себи, вратимо се Богочовеку, вратимо се светосавској просвети!

ЦИЉ ВАСПИТАЊА У „РЕВОЛУЦИОНОЈ ПЕДАГОГИЦИ“ СВЕТОГ ВЛАДИКЕ НИКОЛАЈА (ВЕЛИМИРОВИЋА)

Николај Велимировић (1880-1956), епископ - владика - охридски и жички. У Првом светском рату је боравио у Енглеској и писао есеје о Србији, настојећи да привуче пажњу и обезбеди помоћ српском народу у тешком рату који је тада водио. Током Другог светског рата немачки окупатори су га, најпре, заточили у манастиру Војловица, а затим су га, 1944.год., пребацили у злогласни фашистички логор смрти Дахау. Преживео је све страхоте у том логору. После Другог светског рата највећи део времена је провео у САД. Писао је филозофске расправе о православљу и светосављу, објављивао проповеди и друге радове. Проглашен је за свеца Српске православне цркве – Свети владика Николај.

Свети владика Николај Велимировић у свом раду *Црква и револуциона педагогика* (објављен у зборнику „Српска педагошко-катихетска мисао, приредио

протојереј - ставрофор др Драгомир Сандо, Београд, 2014. Православни богословски факултет, Педагошко-катихетски институт) полази од става да је Исус Христот истински револуционар. Он пише „Христос је био револуционар, и Христос је био проповедник револуције. Револуција, коју је Христот извео, највећа је и најуспешнија од свих револуција“ (стр. 12. из наведеног дела).

То није „спољашња револуција“. Христос је „тежио да револтира душу људску против сопствене слабости и сопственог греха, те да на тај начин изазове само унутрашњу, моралну револуцију, која носи искључиво индивидуални карактер не додирјући социјални живот у целини“. То је „револуција са верском инспирацијом“... „Спољашња револуција коју је хришћанство изнело у свету, само је природна последица унутрашње револуције, коју је посејао оснивач хришћанства за три године свога јавног деловања“ (13).

Васпитање у Хришћанству, па и у православљу/светосављу, мора бити организовано и извођено у духу те Христове „револуционе педагогике“, која је, онда, „револуциона педагогика Христова“ (14)

Полазни постулат и тог васпитања и педагогије чији је оно предмет гласи: „Револтирај се прво против себе“, „против зла у себи, а потом против зла ван себе“. Ту „револуцију“ мора извести сваки човек у себи, против зла у себи и то „једним унутрашњим трудним испитом, положеним пред Богом и својом савешћу“, а тек онда може да је изводи и „против зла изван себе“ (14). Стално морамо преиспитивати себе и зло у себи. Кроз самореволуцију ка револуцији!

Христос се окружио младим људима, волео је децу и са њима, управо, треба од рођења почети „револуционо васпитање“, јер они су „пионири будућег живота“ (15). Велику одговорност у васпитавању деце у новом духу имају породица, родитељи, посебно мајка, затим школе и црква.

Н. Велимировић поручује родитељима: „Револуционишите децу своју против зла, и – васпитали сте их!“. Томе ће додати: „Васпитање против зла треба да је надахнуто духом Божијим“ (15).

У управо реченом јасно је исказан и циљ васпитања младих по „револуционој педагогици“.

Н. Велимировић пише: “Новорођено дете се мора посматрати као „војник против зла“ “ (16). Да ли ће оно стварно постати такав „војник“ зависи од васпитања које му обезбеђују други (од породице па надаље). Од тога да ли други остварују напред постављени циљ васпитања зависиће, касније, веома много, остваривање тог циља од њега самог.

Човек је слободно биће. Он бира пут којим ће ићи током свога живота. Васпитање, а посебно самоваспитање, имају у томе веома велику улогу. Они треба човеку да помогну да нађе увек свој прави животни пут. Тиме ће му се помоћи да постане и остане „војник“ – „борац“ против зла у себи, па, онда, и зла око себе током целг живота.

Николај Велимировић наводи примере својих разговора у неким породицама у Београду у којима се деци угађа, у којима им се све дозвољава, у којима се деца претерано мазе и пазе. То доводи до тога да таква деца постају „мали тирани“, „мали диктатори“ и у породици и ван ње. То се нарочито испољава код богатих родитеља. Више у граду, него на селу. Не треба се тако односити према деци, не траба их тако васпитавати!

Многи су на речима против зла, али „црква, браћо, има само прекор и сажалење за све оне који нису научени да се револтирају против зла. Никакве користи црква нема од оних, који њу воле, а зло не мрзе. Никакве користи црква нема од оних, који сваке недеље пале велике свеће, а још никада нису ниједан свој грех казнили нити туђи опростили. Никакву радост црква не осећа, кад се у њој у прве редове истичу и пред осталим вернима, Херувику певају и Вјерују читају, они који се само ногама у цркви држе, док су им мисли на берзи...“(18-19). „Цркви нико не чини част до онога ко се револтира против зла“.

Богати мисле да су испунили своју обавезу према деци ако им обезбеде више учитеља за „наставне предмете“, а не обезбеде им ниједног учитеља „за њихово васпитање“.

У нашим породица васпитавају децу која су себична, сујетна, охола и горда. То су управо особине које не треба васпитавати код деце.

„Ничим један родитељ не може доказати своју религију до религиозним васпитањем деце своје“. „Ничим се једна жена не можа показати патриотка, ако није васпитала своју децу у патриотском духу“ (21).

Не дозволите, поручује Н. Велимировић родитељима, да школе и учитељи исправљају грешке које сте учинили у породици у васпитавању своје деце. Тешко се може поправити оно што су „родитељи искривили“ . „Овај нови дух се мора унети у васпитање да би се свет освежио и зло било потиснуто. Овај нови дух мора се уселити и у куће и у школе и протерати све нечисте духове којима се омладина у наше техничко време запаја“(16).

„Бити родитељ за то је потребна само љубав, бити учитељ – за то је потребна и љубав и памет“(22).

„Не остављајте децу равнодушним према злу – то је најглавније“ (22).

„Просветити и облагородити себе – то је једно велико и добро дело. И то дело није само индивидуално но и опште добро. Кад је у једној згради један камен више отесан и углачан и зграда добија у вредности и лепоти са сваком добром и лепом душом“ (22).

„Васпитни утицај врши човек на човека“ (23). „Васпитни утицаји могу бити добри и зли; неки од њих улазе у нашу душу са нашим знањем и одобрењем, неки упадају насилно, неки се увлаче крадомице“(23).

Најважније је да се дете васпитава тако да се може „одупрети злу“ и да се стално „одлучује за странку добра“(22).

Децу треба пустити да се суоче са злом и грехом. Нека и отрпе. Помозите им да разликују зло од доброга и да се „револтирају против зла у себи и око себе“(17). Одупирући им се оно ће очврснути. „Светлост коју ми успемо да у себи упалимо дугим револтирањем против греха и слабости, дугим трењем неће светлити само нама; њу ће видети и они, који су у тами око нас“ (22).

„Постоје људи „добро и рђаво васпитани“. „ Добро васпитани људи су они који верују у победу добра у свету, и који се боре, и по потреби и жртвују за ту победу добра. Рђаво васпитани су људи они, који не верују у победу добра и који због тог свог неверовања напуштају добро и стављају се у службу зла“ (24).

„Васпитан човек се не колеба ни једног часа, којој ће реци лице окренути. Васпитај и ти сам себе, и нећеш се колебати; васпитај и друге око себе, да се не би колебали!“ (24).

Слобода и одговорност човека, препознавање доброг, васпитавање себе у противљењу злу и такво васпитно утицање на друге, основа су полазишта васпитања у православљу.

Имајући у виду ставове неких теоретичара који сумњу да ли је васпитање могуће Н. Велимировић стаје на страну оних који мисле да је „васпитање могуће“. Само га треба остваривати на правилан начин и када је реч о васпитавању себе и када је реч о васпитном утицају на друге.

Насупрот „револуционој“ стоји, пише Николај Велимировић „зејтињава педагогика“, „стоји „филистарска педагогика“ Спенсера „којом се хранила Европа последњих година“. Те педагогије васпитавају покољења која „иду низбдро“, а нама је потребно да васпитамо „једно покољење, које ће моћи да се пење узбрдо“(25). Потребно нам је „покољење које неће бити материне мазе и мали диктатори“ (25). Потребно нам је покољење „божанских револуционара“. Покољење „моралних револуционара“. То може да се постиже само васпитањем у духу „револуционе педагогије“ хришћанства/православља/светосавља.

Из свега напред реченог веома је јасно са каквим циљем треба организовати и васпитање и самоваспитање деце, омладине, људи, нових покољења, по схватањима Светог владике Николаја Велимировић, у духу његове концепције „револуционе педагогике“ православља /светосавља, како треба васпитавати људе као „божанске револуционаре“!

ПАТРИЈАРХ ПАВЛЕ - БУДИМО ЉУДИ!

Патријарх Павле (световно име Гојко Стојчевић) био је 44. поглавар Српске православне цркве, од 1990. до 2009. године.

Рођен је 11.09.1914. године у сели Куђанци, срез Доњи Михољац, Славонија. У доба рођења била је то Аустроугарска, касније Југославија, данас Хрватска.

Умро је у Београду 15. новембра 2009. године.

Основну школу је завршио у родном селу. Лето 1925. год. проводи у манастиру Ораховица. Нижу гимназију завршио је у Тузли (1925 -1929.). Шесторазредну богословију СПЦ завршио је у Сарајеву (1930-1936.). Богословски факултет СПЦ уписао је у Београду 1936.год. Истовремено завршио је у Београду и више разреде гимназије како би могао да упише Медицински факултет у Београду. Завршио је две године студија медицине. Дипломирао је на Богословском факултету у Београду. Други светски рат га затиче у Београду. Породица му је у Славонији страдала од усташа. Године 1942. одлази у манастир Свете Тројице. Од 1944.год. ради као вероучитељ и васпитач у дечјем Избегличком дому у Врњачкој Бањи. Спасевајући једног дечака који је упао у хладну реку „разболео се на плућа“. Добио је ТБЦ. Одлази у манастир Рујан да се лечи. Са братством манастира Рујан сели се у манастир Благовештење.

Замонашио се у манастиру Благовештење 1948. године и добио име Павле по апостолу Павлу. Успео је да излечи своју болест.

Од 1955. год. живи у манастиру Рача. Год 1950/51. био је учитељ у Богословији Светог Кирила и Методија у Призрену.

Од 1955. до 1957. године био је на последипломским студијама на Богословском факултету Грчке православне цркве у Атини.

Год. 1957. изабран је за епископа рашко-призренског.

Год 1958. добио је звање почасног доктора богословља на Богословском факултету СПЦ у Београду.

1.12.1990. год. изабран је за 44. патријарха СПЦ у Београду.

Разболео се 2007. Умро је 2009. године у Београду.

Патријарх Павле аутор је монографије о манастиру *Девичу* (1989. и друго издање 1997.). Написао је и тротомно дело из Литургике: *Да нам буду јаснија нека питања наше вере* (1998.). Аутор је: *Требника, Молитвеника, Допуњеног требника и Великог типика*. Приредио је допуњено издање *Србљака*, објавио *Молитве и молбе* (1990.), као и *Питања и одговори чтецу пред производством* (1988.). Заслужан је за фототипско издање *Октоиха*, штампаног у штампарији Ђурђа Црнојевића.

Патријарх Павле није писао посебно ни о васпитању, нити о циљу васпитања. Али из онога што је написао, поглавито из онога што је рекао у својим беседама и интервјуима које је дао, много тога, а то је веома јасно исказано, односи се на смисао човекова живота, на развој човека, на слободу човека, на врлине које би требало да га красе као људско и божаанско биће и сл., па се може, са сигурношћу, закључивати и о педагошким погледима Патријарха Павла, о његовом поимању васпитања, о васпитавању/развијању човека, па, онда, и о циљу васпитавања човека.

Пишући овај део ми смо се ослањали на књигу коју је о Патријарху Павлу „приредио отац Драгомир“ под насловом *Будимо људи* (Крагујевац, 2014.) у којој су сакупљене беседе и интервјуи патријарха Павла. Странице које се наводе у овом делу нашег рада о педагошким схватањима патријарха Павла односе се на ту књигу.

Ретко је неко код нас тако једноставно, свима разумљиво, и само у две речи, исказао смисао људског живота, човековог животни циљ, а тиме и циљ свеколико васпитавања човека, као што је то учинио патријарх Павле често поручујући свима: БУДИМО ЉУДИ ! Због тога смо то и узели за наслов овог нашег рада.

Када су питали Патријарха Павла шта он под тим подразумева одговорио је: „Према нашој вери ми смо од Бога створени са разумом, срцем, осећањима и вољом да можемо да остваримо оно што ум и срце нају да треба да остваримо. И још са слободом. Можемо онако како Бог хоће и због чега нас је створио, а можемо и другачије. Е, сад, видите, бити човек то није лако ни међу људима, а камоли међу нељудима, али је могуће. Шта вреди човеку да је све и угодно и све лако, а изгуби образ и душу. Ако су тешкоће ту, муке од других, а ми сачувамо и образ и душу, утолико је још већа заслуга и још већа част пред Богом“ (108-109).

„Бити човек значи имати свест о томе да ћемо изаћи пред лице Божије и дати одговор на шта смо употребили дарове којим нас је он обдарио, да ли на добро или на зло“ (109).

Томе треба додати и познати став, којег се у животу придржавао патријарх Павле и који је изречен приликом његове сахране на гробљу манастира Раковица у

Београду: „Када си се родио, сви су се радовали, и ти си плакао. Потруди се да твој живот водиш тако, када дође крај, да се ти радујеш, а сви да плачу“. Додаће он томе и следеће: „То је програм нашега живота“ (50).

Када је говорио о „циљу живота човека“ наводећи различите одговоре које су давали разни мислиоци на то суштинско и полазно питање за сваког човека, патријарх Павле је рекао: „Ми сматрамо да је циљ нашега живота стећи блаженство: почети га у овом свету, а наставити га у оном свету бесмртности. Блаженство, дабоме, није срећа. Срећа не зависи од нас, а блаженство зависи само од нас“ (112). Важан је и његов следећи став: „Оно што је за човека хришћанина најважније – спасење душе, улазак у непролазно блаженство Царства Небеског, што је смисао и циљ човекова живота... То не зависи од спољашњих околности, него од његовог труда да своју веру потврђује својим животом и поступцима. Да тако покаже да је вера његова жива, да не остаје само на речима и језику“ (43). Божији можемо бити „и по вери и по делима“ (43) у свим животним околностима и у свим занимањима којима се током живота бавимо.

Тај став о „смислу и циљу човекова живота“ заснован је, код патријарха Павла, на два следећим основама: на „бесмртности душе“ – „што је једна од основних истина наше православне вере“ (98) и на слободи којом је Бог обдарио сваког човека.

Слободом коју је човек добио од Бога он је постао одговоран за себе, за свој животни пут, за своју људскост, одговоран да ли ће током свог живота ићи путем стицања блаженства и врлина Богу драгих, или путем зла и греха.

Када је говорио о односу науке и вере патријарх Павле каже: Наука нам даје „одговор на питање како да живимо, како да производимо, како да поделимо, како да се хранимо, како да се лечимо... али је циљ целокупног живота непознат“. Наука нема одговор на то питање, а оно је од изузетне важности за сваког човека. Јер, ако човек зна шта је смисао његовог живота „све остало биће лако да се реши“ (112).

Позивајући се на Василија Великог (четврти век) који каже да су филозофи различито одговарали на питање који је смисао човековог живота, али да нису нашли прави одговор. Тај одговор гласи: „Прави циљ нашега живота“, по патријарху Павлу, јесте „стећи блаженство!“. Томе ће патријарх Павле додати: „Блаженство, дабоме, није срећа. Срећа не зависи од нас, блаженство зависи само од нас. Блаженство можемо имати у свакој прилици“ (112).

„Стицање блаженства“ је, дакле, циљ и смисао човековог живота. Самим тим то је и циљ и смисао васпитања, односно васпитавање треба да помогне човеку да се развија тако како би стекао блаженство, односно да га упућује на пут којим треба да иде да би могао постићи блаженство. Значај таквог васпитавања за човека је тим већи, јер постизање блаженства зависи „само од човека“, а то значи и од његовог васпитавања, односно самоваспитања.

Ако човек схвати и прихвати то као смисао свог живота, па и као циљ васпитања, онда ће он „знати и моћи да употреби своје снаге и дарове на оно што је добро и племенито и њему, и породици, и његовом народу, свима. Разуме се, да зна и ону реч, што желите себи, то чините и другоме“ (113).

Човек је, по патријарху Павлу, саздан од тела и душе. Једном и другом је потребна „храна“ да би се равнијали и усавршавали (80).

Човек се рађа као несавршено биће (дете) и он мора стално да се развија и усавршава. Бог је човека обдарио оним што такав развој и усавршавање омогућава. На човеку је да то искористи на прави начин. Ничији развој не тече ни лако ни без мука. „Нико се не развија праволинијски“ каже патријарх Павле. Нико на почетку није оно што ће бити на крају. Ни Свети Сава није био у детињству и младости оно што је био касније, што је резултат његовог личног напора, рада и живота, настојања да у животу иде „Божанским путем“, да се „непрестано уздиже“ и „усавршава“. И успео је у томе. Свако у животу пролази разна искушења и свако у борби са таквим искушењима „очврсне“(29) и може успети ако то сам жели и настоји да оствари.

Сваком човеку је Бог дао ум, срце и вољу. Све троје човек треба да развија и усавршава. „Развијати ум од Бога нам дат и њиме смо поред другог ми различити од осталих живих бића која имају само инстинкте. Имамо и ми инстинкте, али имамо ум дарован нам од Бога и чиме нас је он уздигао. Имамо и срце, и вољу и слободу“(94).

„У опасности смо“, упозорава патријарх Павле, „да човек развије ум, а заборавља на доброту или је то по њему за мање, ниже људе, и упропасти дабоме свој живот и живот својих ближњих“ (93).

Васпитање је данас, каже патријарх Павле, често „једнострано“. Не развијају се подједнако сви дарови које је човек добио од Бога. Данас се много захтева само развијање ума, „да се напредује само интелектуално“ (86). То није добро. „Не треба човеку да ради само интелект, него и доброта, а то значи снажење према свету, пред злом. Када се успостави хармонија, онда човек може да се одупре. Када буде стекао хармонију у себи, онда ће моћи да се одупре и да на правди Бога, ако већ мора тако да буде, претрпи све, чак и живот свој изгуби. Чак да љуби непријатеља свога. Али да душу своју никад не изда, образ свој и свога народа да не погази“(87).

Не потцењујући, педагошки говорећи, нимало интелектуално развијање човека, не потцењујући његово данас тако неопходно *образовање*, патријарх Павле се сасвим јасно и одлучно залаже и за развијање у човека одређених вредности – Божијих дарова – значајних за њега као човека и за његову породицу, и за његов народ. Он се, дакле, одлучно залаже и за *васпитавање човека као људског и божанског бића*. Не можемо, подвлачи патријарх Павле, „бити људи“ *ако смо само образовани, а нисмо и васпитани и ако између то двоје не постоји „људска хармонија“*.

Човек по схватањима патријарха Павла није и не може бити *пасивно биће*., током свог развоја и живота. Напротив, он мора бити активан, мора бити борац, јер његов развој, пут којим иде током живота, зависи од њега самога. Човек мора бити активан борац, јер живот сваког човека пун је искушења, човек је окружен злом, лажима и гресима. Човек се често осећа као „овца међу вуковима“(53-54). И он мора стално да се бори и да се одупире искушењима, да се супротставља греху на „путу Божијем“. Човек треба да се „боји греха“ који га одваја од Бога и ствара „немир у његовој души“ (112).

„Не може се бити“, каже патријарх Павле, „христов ученик без спремности на тешкоће. Битно је да ми не стварамо тешкоће другоме“. Тешкоће које нама стварају други треба прихватити „као пут, као крст свој“ (46).

Борећи се са ташкоћама, борећи се против зла, чувајући се греха, настојећи да постојано остане током живота на „путу блаженства“, човек никако не сме да то чини као „нечовек“ (106). Никад човек на свом „путу блаженства“ не може имати „за себе једну меру, а за другога другу меру“. Напротив, животни принцип, принцип православне вере јесте: „Шта желимо себи, то чинимо и дугоме“ (107)!

„Бити човек то значи у сваком случају бранити се, али бранити се на начин достојан човека“ (109), „онако како људима доликује, никад нечовечно, нити да враћамо нечовечно другима“ (107).

Дакле, увек и у свим ситуацијама важи порука патријарха Павла : БУДИМО ЉУДИ!

Патријарх Павле каже да постоји „седам ступњева у достизању блаженства“. „Смиреност је први, то је темељ. Код гордог човека је немогуће учинити ишта добро. Он сматра да је Бог његов дужник, а не обратно. Највиша од свих врлина је љубав. Она нема у шта да пређе, вера ће прећи у гледање, нада у остварење, а љубав остаје веза која нас повезује са Богом и у себи, својим снагама, са другим људима“ (39).

Који су то основни „дарови „ Божији који човеку омогућавају да иде, да се бори, за пут блаженства, да остварти смисао свога живота и зашто је човек једини одговоран за себе самога? По патријарху Павлу постоје два основа „дара“ то су : слобода човека и љубав. И једно и друго Бог је даровао сваком човеку.

Човек је *слободно биће*. Сваки човек своју слободу може користити и за добро и за зло. Пред сваким човеком је, како каже патријарх Павле, „или пут истине, правде, љубави, пут по Богу, или супротно томе“ (89). „Човек може да бира између тога двога“. Томе ће додати следећи став: „Слобода не иде без одговорности. То би било недостојно човека. А одговорност без слободе би била недостојна Бога. Ми не верујемо у моћ судбине, већ верујемо у промисао Бога. Постоје задаци које је Бог пред нас ставио, али не присилно, каже се у Јеванђељу“. (83). „Слобода не може постојати без Бога... Бог је све позитивно, оно добро. Значи и слобода“ (84).

Слободан човек у животу треба да се „плаши греха“. Грех нас одваја од Бога и изазива „немир у нашој души. Када будемо имали мир са Богом, имаћемо мир и у души, тим миром ћемо деловати у породици, у друштву у којем се крећемо и онда се не траба ничега бојати“ (112).

„Величина се пред Богом“ мери „величином служења“. То је оно што сваки човек својим животом и делима треба да постигне. Зато и јесте слободан. То се може постићи у „сваком занимању“ којим се човек током живота бави (85).

Давши слободу човеку и чинећи га тиме одговорним за себе самога „Господ“, упозорава патријарх Павле, „не чини никад насиље над човеком коме је даровао слободу, као ни над анђелима, разуме се. Он ту слободу коју је дао држи, поштује је. Ако човек неће да иде путем Божијим, да се спасава, Бог неће на силу да га спасава, јер би то било насиље, а Бог не може чинити насиље. Као што Бог не може чинити ни грех, јер грех и насиље нису моћ већ немоћ“. Бог јесте „свемогућ“, али „свемогућ у добру“ (95).

Оно чиме човек треба да се руководи у својој слободи други је дар који је Бог даровао сваком човеку – јесте *љубав*. Она је највиша врлина. Она нема у шта

„више да пређе“ (55) као, на пример, вера и нада. Љубав је изнад свега. „Јер, је Бог љубав, и ко у љубави пребива он сав у Богу пребива. То је, разуме се, љубав до које треба доћи. Без савршенства не може се лако до ње стићи“ (55-56).

Љубав у човеку угрожавају сујета, гордост и охолост. Они уносе у човека немир, а човеку је потребна смиреност, јер „на смирености се граде све остале врлине“... „Бог се гордима противи, а смиренима даје благодат“ (77). Ђаво је око себе сазидао „зид гордости“ и зато је „отпао од Бога“ (78). Чувајте се гордости!

Патријарх Павле ће рећи: „Како можемо веровати и како можемо духовно напредовати, ако је у нама гордост и сујета, јер сујета значи примати славу од људи, пред људима представљати себе бољим него што јесмо, а заборављати оно што је важније: да стварно будемо бољи него што јесмо трудом својим и уз помоћ благодати Божје да заиста бивамо сваког дана све бољи и бољи. То нек нам је увек пред очима“ (74).

Љубав јесте дата човеку, али за праву љубав човек треба да се избори. Љубав „није слаботиња“, већ „снага коју човек треба да стиче стално, па чак и према непријатељу. Тешко то изгледа, али је могуће стећи. Човек ће тако постати мио Богу и користан људима“ (88-89).

„Смиреност је оно што је љубав према Богу“ (65). У томе и јесте „значај смирености“. Патријарх Павле ће упозорити: „Нека Господ помогне да се ослободимо од жеље да пред светом изгледамо нешто велико и важно, него тај труд употребимо да стварно будемо пред Богом велики, а то се стиче смиреношћу, служењем ближњем, служењем Богу и људима“ (66).

Све напред речено важи у истој мери за припаднике оба пола – и за мушкарце и за жене. Међу људима у том погледу нема разлике. „Сви смо једно у Христу.“...“Видите, оно што Христос тражи од мушкараца, тражи исто и за жене. Не једно од жене, а друго од мушкараца. Исти је морал дат и једном и другом, заповести исте“ (57).

Пошто се човек налази пред многим искушењима, а доброта је „топла, али слепа“ (59) морамо у животу бити „мудри као змије и безазлени као голубови“. „Мудрост ће вас сачувати да вас вуци не онемогуће, да вас раскину. А безазленост, доброта, ће вас сачувати да ви не постанете вуци. С друге стране то значи и то да ми своје умне, разумне способности можемо да развијамо све више и више, бесконачно, али под условом да паралелно са тим развијамо у себи доброту, јер ће онда доброта давати равнотежу“ (93)...“да ум не би прешао у злоћу, што кажу, а доброта да не би прешла у глупост“ (у народу се каже „добар и луд су браћа“) „треба сјединити ум и доброту. То је прави човек еванђелски, права личност хришћанска православна. И ум и доброта“! (83).

Таквог човека треба васпитавати. То треба да буде циљ васпитања сваког човека, да би могао постати права „личност хришћанска“. То је значење поруке „Будимо људи!“-

Додајмо на крају да је патријарх Павле више пута наглашавао значај и важност *породице* као чиниоца васпитања. Он ће рећи у новогодишњој беседи 2003. године следеће: „Молим вас браћо да чувамо породицу као зеницу ока. Она је основ људске заједнице и свих духовних вредности... Породица да буде извор

љубави и да сви живе у љубави како према ближњима тако и према свим људима, у љубави према Богу и светим његовим. Таква љубав помоћиће да лакше поднесемо све невоље и несреће које налазе сваког човека кроз овоземаљски живот, јер породица је мала црква у којој је мајка као свештеница те мале цркве“(103).

Сличан став има патријарх Павле о васпитавању/развијању сваког човека са одговорношћу за свој *народ*, за поштовање *традиције* свог народа, за достојан однос према својим *прецима*. Он каже: “Будимо народ мајке Јевросиме, народ чојства и јунаштва, народ хуман, правичан и истинољубив, не народ ината. Будимо народ који брани и чува своје, не осваја туђе и не да се свети. Нашу свету православну цркву чуајмо и поштујмо“ (104).

„Чувајмо своју земљу, свој народ своју отаџбину. Поштујмо све људе који живе заједно са нама и у свету. Способностима дарованим од Бога учинимо све да нам у држави завлада мир, слога, духовни и материјални напредак“ 104).

И да завршимо ово излагање следећим ставом патријарха Павла: „Угледајмо се на све оно што је било свето и честито код наших предака, који су били кадри да издрже пет стотина година ропства као бесправни рајетини, знајући ако издају своју веру шта ће добити, али знајући и шта ће изгубити. Они су били кадри да на својој ваги измере када ће више изгубити него добити. Били су кадри да издрже, били су дорасли своме времену. Да ли ћемо ми бити дорасли времену у коме живимо, то зависи од нас. Дабоме и од Божије помоћи, која је увек присутна ако је ми не одбацимо“ (91).

МИТРОПОЛИТ АМФИЛОХИЈЕ РАДОВИЋ

Митрополит Амфилохије (световно име Ристо Радовић) рођен је 1938. (Баре Радовића, Доња Морача, Колашин); основну школу завршио је у месту рођења, затим Богословију „Свети Сава“ и Богословски факултет СПЦ у Београду; докторат стекао на Богословском факултету у Атини; од 1976.г. је доцент, затим професор и декан Богословског факултета у Београду; на стручном усавршавању боравио је у Берну и Риму, затим седам година у Грчкој православној цркви, од чега годину дана на Светој гори, где је замонашен; био је предавач у руском православном институту Св. Сергеје у Паризу 1974-1976.год.; хиротонисан је за епископа банатског 1985.; обновио је више цркава и манастира, покренуо и уређивао часописе; 1992. обновио је рад Цетињске богословије; говори: грчки, руски, француски, италијански и немачки; за *Митрополита црногорско-приморског* изабран је 1990. год. (поч. титула гласи: Архиепископ цетињски, митрополит црногорско-приморски, зетско-брдски и скендеријски и егзарх свештеног трона пећског); написао је више дела: *Тајна Свете Тројице по учењу Св. Григорија Паламе* (докторска дисертација, на грчком језику, 1973.); *Смисао литургије* (Атина, 1974.); *Тумачење Старог завета кроз векове* (Београд, 1979.); *Синаити и њихов значај у Србији 14. века* (Београд, 1981.); *Филокалијски покрет 18. и почетком 19. вијека* (на грчком, Атина, 1982.); *Основе православног васпитања* (Београд, 1983.); *Духовни смисао храма Светог Саве* (Београд, 1987.); *Враћање душе у чистоту* (Пг.1992.); *Историјски пресјек тумачења Старог Завета* (Никшић, 1995.); преводио је са грчког и на грчки језик. (Подаци преузети из: „Српски ко је ко, Београд, 2011-2013.).

Редак је међу савременим великодостојницима Српске православне цркве, који се, рекли бисмо, посебно, филозофски и антрополошки најдубље, бави педагошким проблемима.

Написао је књигу *Основи православног васпитања* (користили смо издање „Свети Симеон Мироточиви“, Врњачка Бања, 1993. год.). Прва два поглавља из те књиге („Суочање божанске и људске егзистенције“ и „Основи православног васпитања“) објављена су у зборнику радова *Српска педагошко-католическа мисао* (приредио протојереј-ставрофор др Драгомир Сандо, Београд, 2014. год.).

Сви наводи који се овде дају су из напред наведене књиге Амфилохија Радовића.

Аутор полази од правилног и основног става, требало би, важећег за све педагогије (иако није увек тако било досад), да најпре треба одговорити на питања: шта је човек, како је он настао, шта је смисао његовог постојања и живота (чиме се баве антропологија, филозофија, теологија), па тек онда, на основу тих одговора, може се одговорити и на питања: шта јесте и шта би требало да је васпитање, који је циљ човековог васпитавања и како остваривати постављени циљ васпитања?

Одговор на прва питања Амфилохије Радовић дају у првом поглављу своје књиге у коме „суочава“ „божанску и људску егзистенцију“. Навешћемо овде из тог поглавља неколико, по нама, важних ставова.

А. Радовић пише: „Богословски посматрано, питање Бога и човека је двоједно питање. Прво условљава друго, друго извире из првог“.

Човек је биће „односа“. Оно постоји „кроз однос“ са другим „неким или нечим ван себе“ (13). У том односу човек постаје „свестан себе и своје несавршености, постаје свестан своје суштине“ и везе са „космичким бићем“ и са „другим човеком“. У том односу човек се „труди да остане оно што јесте, тј у јединству са свим кроз своју истоветност, али и изузетан и непоновљив у односу на све остало, кроз своју неизрециву различитост и кроз општење са различитошћу других бића, којим постаје оно што треба да буде“ (13-14).

Та „непоновљива различитост“ и „узајамно општење и прожимање бића“, „сила и енергија које их прате“, „дају нови квалитет животу“, „представљају неко тајанствено отискивање у мистериј слободе и ослобођење од природне нужности и безличности“.

То је „чар живота“, али и „његова трагика“, јер човек схвата „своју смртност“ и „ништавило свога личног односа и општења са другим бићима“

Човек стално стоји на „оштрици бића и ништавила“. Он се буну против тога јер у себи, истовремено, осећа „потребу за вечношћу своје личности и личносних односа“ (14).

Човек није сам. „Заједница је у природи самог постојања“. „Друштвеност (теолошки речено) црквеност је својствена људском бићу“. „Недруштвен човек, тј. човек без другог није човек“. Али то општење (однос) са другим „не гарантује човеку вечно општење“. То је „привремено“ и „пролазно“. Човек постаје човек само кроз стицање „вечног добро-битија“, својим „изласком, на себи својствен и непоновљив начин у нови квалитет живота“. „Тај нови квалитет живота који се под призмом есхатона открива као једини прави живот бића и живота, дарује се слободи, прима се слободно, као дар Слободе. Човек је по бићу могућност за ништавило, али и могућност за вечно добробитије, за Пуноћу“ (15).

„Суштина његовог (човековог) бића је живот, али живот пријемчив за добро и за зло, за пунину непоновљивог лика и за обезличење и разорење урођене и задате лепоте“ (15).

Тумачећи човека и његову суштину Амфилохије Радовић се позива на „најдубљег антрополога свих времена“ Паламу. По њему „Разумна и умна душа нема добро за суштину, као ни за зло, него има квалитет расположен (пријемчив) за једно или за друго када се оно појави. А оно се јавља не просторно него када разумна душа, која је примила слободу воље од свог Творца, покрене се и вине к њему и зажели да живи по њему“.

Човек је, дакле, слободан да стално бира између добра и зла. Слободан да бира „зејдницу живота“ или „заједницу смрти и неразумља“ (16).

У „Божанској светлости“ се види и открива „унутарња светлост и смисао творевине и човека“. Смисао човекова постојања и живота јесте успостављање „човековог општења са Дародавцем“, са Творцем, са Богом.

„Свет и човек“ тако посматрани „престају да буду сами себи циљ и себи крај“. Они „излазе из бесмисленог круга затворености у себи и свог самољубивог ероса истоветног са смрћу: једном речку излазе из своје црне безизлазне „рупе““ (17). „Присутством оваплоћеног Бога Логоса у њима човек и свет престају да буду самољубље, безизлазна и слепа суштина, биће, коначним бесмислом обзидано Једно“ (17).

„Човек постоји и настаје не да би остао оно што јесте, затворен у себе и своју космичност: он је својим бићем призван „на меру раста висине Христове“ (апостол Павле), „тј. да постане *богочовек*“ (18).

„Ово разликовање суштине и енергије прво у Бога па онда и у човеку као његовој „слици и прилици“, представља камен темељац византијско-словенске теологије и гносеологије, као и на њима израсле философије“ (18). То схватање је, по много чему, супротно философији која се развијала и развија на Западу.

„Општећи са другим бићима човек их познаје, постаје једно са њима, остајући оно што јесте: непоновљива другојачијост. Општећи пак са Богом он га сазнаје и постаје једно са њим, постајући заједничар његове апсолутне другојачијости и вечне енергије, потврђујући тиме на најсавршенији начин екстатичност свога бића“ (22).

Ово поглавље ће А. Радовић завршити следећим ставом: „Човек је биће призвано не да остане просто оно што јесте, поништавано увек изнова својом ништавношћу и тварно-космичком условљеношћу и неопходношћу. Он је биће прозвано да постане богочовек, екстатичношћу своје егзистенције, сreteњски загрљене, кроз суоченост и јединство, са божанском љубављу“ (23).

Када је реч о педагогији и васпитању Амфилохије Радовић ће, најпре, у Предговору своје књиге констатовати: „Васпитно и образовно искуство православног Истока као и његови главни носиоци скоро су непостојећи у нашој педагогији и отиснути из ње. То нарочито важи за посљератну педагошку мисао, заслијепљену, као по правилу, марксистичком кратовидошћу и сљепилем“.

Не оспоравајући дату констатацију ми бисмо додали да се то може односити, у великој мери, и на педагогију у Срба и пре тог периода. Изузимајући оно неколико педагога, који су предавали педагогију на Богословском факултету у Београду, то педагошко „искуство православног Истока“ нема много одјека ни у

радовима српских педагога који су били активни пре Другог светског рата. Ми, бар, то нисмо нашли када смо писали нашу књигу „Педагогија у Срба“.

Из другог поглавља књиге Амфилохија Радовића, „Основи православног васпитања“, навешћемо основне ставове аутора о васпитању и, посебно (што нас интересује у овом нашем раду), о циљу васпитања.

Аутор пише: „Хришћанство има своје сопствено схватање васпитања и образовања, разрађено кроз његову вековну праксу и искуство а утемељено на библијској визији човека и целокупне стварности. Васпитање које нуди нововековна култура, започета Ренесансом, пртежно је било и остало натуралистичког и хуманистичког типа. Природно је да васпитни идеал и циљеви васпитања, као и методи образовања, зависе од основних претпоставки на којима се она утемељује. Као и све остало и педагошка мисао зависи од схватања света и човека и њиховог коначног циља.“

И даље: “Истина, римокатоличко и протестантско васпитање није престало да будео теоцентрично и религиозно усмерено, али је, с обзиром на своје догматске претпоставке, које су утицале на губљење осећања за стварно присуство Бога у историји света и човека, обликовало један свој идеал савршеног човека, увело себи својствене методе и циљеве васпитања. Већ је у средњовековној школастици образовање почело да се схвата као образовање интелекта, тј. као стицање знања, губећи тако постепено своју антрополошку дубину и смисао. То што се зачело у школастици, временом је стекло пуно право грађанства, тако да данас у свести модерног човека образовање и не значи друго ништа до стицање знања из разних области, док се образован човек поистовећује са ученим човеком“ (26).

Из реченог, по А. Радовићу, настао је „педагошки емпиризам“, заснован на „натуралистичким философским и научним теоријама“, у оквиру кога су „прагматизам и практичност“ довели до „експлозије образовања и васпитних установа у модерном свету“.

„Смисао васпитања органски зависи од смисла човековог живота, а смисао човековог живота – од темеља на којима он почива и од крајњих циљева којима стреми. Од тога зависи не само васпитање него и сами васпитни методи. Свест о потреби тог дубљег утемељења како самог човековог бића „баченог у свет“ тако и свега онога што се са њим збива у времену и историји, па према томе и његовог васпитања, присутна је код свих великих и видовитих педагога свих времена. Међутим, недостатак тог и таквог утемељења у наше време управо је основни разлог несигурности и савремене педагошке мисли као и корените кризе самог васпитања и образовања“ (26).

Да би се то стање пребродило треба се вратити „правој антропологији“, тј. правом схватању човека. Тек тада може се знати и шта је васпитање и шта је његов циљ и чиме треба „васпитавати – питати, хранити то биће и како га треба образовати, да би оно могло постићи своје право значење“.

„Бог се очовечио да би се човек обожио“ – речи су св. Атанасија Великог - пише Амфилохије Радовић - „и у томе су садржани и основи и циљеви, како човека, тако и његовог образовања“.

„Тело човека је „радионица“ спасења, преображаја, образовања и обожења“...“Човек по природи својој није само јединка него је и заједница, тако да и васпитање његово мора имати не само индивидуални него и друштвени, односно

еклисијални карактер и смисао“....“Човек без другога није човек“.... “Човек је по бићу могућност за ништавило, али и могућност за вечно добробитије, за Пуноћу“...“Суштина његовог бића је живот, али живот пријемчив за супротности: пријемчив за добро и за зло, за пунину непоновљивог лика и за обезличене и разорене урођене и задате лепоте“...Човек је примио „слободу воље од свог Творца“. Човек пожели да се ка том свом Творцу „вине и зажели живот по њему“ (27).

„Увид у основе православног васпитања, његове методе и циљеве, био би непотпун ако се њиме не обухвати и најтрагичнији факт људске историје *праридтељски пад*. Гледано под призмом прародитељског пада васпитање добија *сотириолошки карактер*. Тако посматрано васпитање није само *образовање* човека него је оно истовремено и његово спасење од греха, зла и смрти, демонске тројице која убија и умртвљује људске могућности и разара човеков образ, а тиме и образовање, погружавајући човека у таму и бесмисао. Зато је и целокупна методика овако схваћеног васпитања не само методика образовања него истовремено и методика спасења. То значи да циљ васпитања није само просвећење и испуњење истином, лепотом и добротом, него првенствено ослобођење човека од несавршености и тиме зла које га помрачује и спречава да приступи и да прихвати на целовит начин Истину и разоткрије и оствари пуноћу свог лика.“

„Овако схваћено *образовање* задобија сасвим нов садржај и смисао. Оно није само стицање знања из једне или више области него има антрополошки и етички па и дубљи духовни смисао. Образовање значи обнављање *образа* Божијег у човеку, његово разоткривање и развој“ Заборавили смо, изгледа, у ком смислу се реч „образ“ користи у нашем народу (изреке; „где ти је образ“, „човек без образа“, „образа ми“) (30).

„На тим темељима утемељено васпитање би могло бити дефинисано следећом кратком дефиницијом: Васпитање је – обнављање и обликовање човека по Образу Онога који га је створио и његово питање вечно божанском светлошћу, истином, лепотом и добром; једном речју, свим божанским савршенствима“ (29).

Такав приступ „не искључује савремено педагошко искуство“. Али само оно што је „здрово у њему“, јер то „здрово искуство“ „даје темељ, унутарњу кохезију, стабилност и смисао, откривајући прави лик човеков и његово вечно назнаачење. Без тога лика, у суштини – *боголика*, као неуништиве заједнице и најузвишеније вредности свега постојећег, све оно што се збива у космосу и са космосом, у човеку и са човеком, као и сва човекова историја, у коју спада и историја човековог васпитања, губи свој разлог постојања и своје право значење. Са њим и у њему све постаје, вавек, ликовито и сликовито, образно и богообразно, христолико и боголико, вечно и богочовечно. И као такво пријемчиво за образовање и обожење, као *коначи циљ истинског васпитања*“ (подвукао Н.М.П.) (стр. 29).

Остала поглавља у овој књизи (сврстана у три дела – делови немају посебне наслове) аутор посвећује различитим питањима, продубљујући напред изнето поимање и васпитања и циља васпитања, односно приказујући на примерима могућност да човек живи тако да се подвизава, васпитава, обожава и приближава Богу.

То су следећа питања: Први део: „Суочавање божанске и људске егзистенције“, „Основи православног васпитања“, „Очинство, оцеубијство и васпитање“, „Сусрет нововековног Запада са источњачким сотириологијама“, „Марксистичко виђење образовања Богдана Суходолског“: Други део: „Божјићи загрљај Бога и човека“, „Човек носилац и сведок вечног живота“, „Покајање као пут личног и свенародног препорода“, „Литургија и подвижништво“, „Литургијска катихеза (поука)“, „Мисија цркве и њена методика кроз векове“: Трећи део: „Исихазам као освајање унутрашњих простора“, „Духовни живот по алфавитовом Патерику“, „Светосавско просветно предање и просвећеност Доситеја Обрадовића“, „Синаити и њихов значај у животу Србије 14. и 15. века“, „Светост – мера људског достојанства“ и „Значај православља за младе данас“.

Из тих поглавља књиге Митрополита др А. Радовића навешћемо само неколико ставова, значајних, по нема, за тематику овог нашег рада.

Постоји „могућност бескрајног напредовања и узрастања свега створенога, нарочито разумних бића, дејством у њима присутне божанске силе и енергије. Творевина је по својој природи могућност за нешто више од онога што јесте. Та могућност јој је дата и задата, она је у њој присутна и запретана самим стваралачким божанским чином... Само стварање света представља неку врсту „образовања“... Јер стваралачким божанским чином ништа добија своје битије, а то значи – свој „лик“ и „облик“, свој „образ“, истина још увек несавршен, али пун чудесних могућности. Тако се првобитно створено „обезличје“ („а земља беше без обличја и пуста“, пост.1,2) образује и обликује, узлазећи од хаоса до космоса, од атома до човека“ (32).

„Творевина је пријемчива за усавршавање. Сва стварност има у себи уписану жеђ, неки тајанствени и сакривени ерос за савршенством, за пуноћом датог „образа““ (32). „Својом пријемчивошћу, обдареношћу и начином постојања творевина сведочи и о томе да је по природи погодна за обликовање, преображавање и раст.“ „Та пријемчивост за раст се назире не само код органске него и код неорганске материје, а нарочито код човека као сабирног сочива целокупне твари и као бића створеног више од других бића – по образу и подобију Божијем“ (32).

„То усавршавање и јесте остваривање задатог „подобја“ запретаног у човековој природи као његова могућност. То опет показује да човек није створен довршен нити је створен као статичко биће, детерминисано оним што јесте. Човек као тројично биће је и биће тројичног динамизма. Стварањем он добија „познајну силу, силу пријемчивости и силу богојављења““ (33).

„Да је човек заиста и многодинамично и многосилно биће, како у односу према свету у коме се рађа и који га окружује тако и у односу према самоме себи и према свом узрастању и усавршавању, то је једна очевидна чињеница у коју не сумња ни једна озбиљна антропологија. На вери у људске моћи, тј. на уверењу да је човек по својој природи, и као јединка и као заједница, способан за нешто више и савршеније заснива се сав динамизам људске историје, па према томе и свака врста истинског васпитања“ (34).

„Марксова теза по којој је „рад створио човека“ даје, иако упрошћено, увид не само у основе марксистичке антропологије и социологије него истовремено и марксистичке педагогије“ (35).

„У Хришћанству човек се открива као биће отворено и у односу на његов почетак и у односу на његов крајњи циљ. Пре његовог почетка постоји божански бескрај; у његов почетак је уграђена божанска слобода“ (36). Човек је „потенцијални богочовек“. „Према томе, човеков динамизам и његове могућности утемељени су на Божанској стваралачкој слободи и вечној замисли о човеку и на човековој пријемчивости за ту слободу, као и на његовој способности да својим слободним дивгом и подвигом оствари ту божанску замисао о себи. Божја љубав и вечна слобода су призив и позив, на његово бескрајно синергетско усавршавање“ (36).

Човек је створен „по подобију Божијем“ и он то треба не само да очува него и да усаврши у себи током живота. „Ради се о целовитом расту који се постиже кроз свестрано обликовање и васпитање људске личности, кроз пуни преображај човековог лично-саборног и космичког живљења“ (36).

„У тајни Богочовека се остварују и откривају бескрајне могућности човековог раста, заложеног у његовој природи, показујући се као могућност све дубљег уподобљења Богу и ипостасног јединства са Њим“ (38). „Иако је стварање света и човека и уопште Божији домострој дело Свете Тројице, ипак личност Бога Логоса у том домостроју промишљања, спасења и обожења свега створенога заузима посебно место.. То значи да је откривење и остварење пуноће човекове личности могуће тек у откривењу пуноће Бога Логоса у човеку“ (38).

„Ако, дакле, човеков историјски развој и напредак не може бити правилно схваћен ван анропологије и антрополошког утемељења, онда ни сама антропологија не може бити правилно утемељена без ове и овакве њене богочовечанске димензије“. У том светлу посматрано „васпитање није само нешто што се односи на етичко усавршавање, као што ни образовање не представља само стицање знања и образовања ума или просто припремање човека за што боље и ефикасније обављање практичних животних циљева и послова“ (40).

„Из реченога је очевидно да је крајњи циљ и смисао васпитања и образовања – човеково обогочовечење и да је човек створен као „прелазно“ биће од човека ка богочовеку, од човечности до богочовечности“ (подвукао Н.М.П., стр.40).

„С обзиром пак на устројство самог човека и устројство живота уопште, тај циљ се остварује не засебно и индивидуално него увек у заједници“. „Јер заједница је у природи човековог личног и друштвеног, као и космичког живљења“ (41). Ту „друштвеност“ треба схватити у смислу „црквености“, која је од ње „шира и дубља“. Друштвеност је „социјално-етичка димензија човековог постојања“. „Црквеност и саборност човековог бића, засноване су на начину човековог постанка и на тајни Богооваплоћења, обухватају собом, поред социјално-етичке димензије, још и битнију, логосну (егзистенцијално-онтолошку), космичко и историјско-есхатолошку пуноћу саборног, богочовечног живљења“ (41).

„Као психофизичко биће човек сабира у себи духовни и материјални свет, он је жига у којој те две реалности постају двоједна стварност. Као такав он је обдарен многим својствима и психофизичким силама, од којих су најважније: ум, воља и осећања. Само хармоничним развојем и усаглашавањем свих тих својстава и психофизичких сила човек остварује свој пуни лик и своје назначење“ (42) .

„Васпитање није само резултат људског напора него и божанског благодатног дејства“ (42).

Човек је „биће односа“ „Човек је по природи упућен на Бога као свог творца и Промислитеља, на друге људе и друга бића и твари око себе. То значи да он сам нити постоји нити може постојати сам за себе. Без другог он је без себе самога и без своје исконске лепоте, неспособан за историјско-есхатолошко усавршавање и пуноћу битија“ (43). У том односу, свакако, „најважнији је однос Бога и Човека, Творца и творевине“.

„Синергизам којим се човек остварује називамо тројичним са два разлога: а) Човек јесте оно што је и постаје оно што треба да буде кроз динамични сусрет са Богом, са ближњима и са природом; отуђи ли се од Бога, од ближњег и од заједнице са њима, или од творевине у којој се рађа и са којом је органски везан – он се отуђује од себе самога; б) У том заједништву Бога, човека и природе и начину на који се оно остварује, открива се неизрецива тајна Свете Тројице и светотројачког дејства, којим се та заједница и обликује као њена „слика и прилика“... Истинско васпитање је незамисливо без тог и таквог тројичног синергизма ... „Тројични синергизам показује да човек није биће одређено и детерминисано слепом судбином и да није биће које пасивно посматра збивања у природи и историји. С обзиром на могућности у њему запретане и на дар слободе он је биће које свесно и слободно учествује у тим збивањима и утиче на њих, биће које је способно да их мења и обликује“ (44). „Без могућности слободне сарадње и без остваривања те могућности, васпитање и образовање не би се ни по чему раликовали од било каквих механичких процеса у природи“ (45).

„Циљ Божије педагогије је спасење човека од греха и његових последица. Јер тек онда када се човек избави од греха, таме и смрти, биће у стању да остварује у себи и у свету око себе свој првобитни циљ и смисао“ (53). Човеку је дарована слобода. Она је у његовој природи. То је огромна снага „запретана“ у човеку. „Усмери ли се у погрешном правцу, у стању је да проузрокује неизмерно зло, као што је способна за неизмерно добро – ако се правилно усмерни“ (54).

„Циљеви васпитања одређени искључиво „материјалним и друштвеним развојем“, а „нарочито напретком производних снага и демократије“, показују да код оних који их заступају, а Суходолски (Б. Суходолски, пољски педагог 20. века, најпре културно-педагошке, а потом маркситичке оријентације – примедба Н.М.П.) је један од њих, постоји заиста необично развијена одговорност за *садашњост*, али не и за вечну судбину и смисао човековог и друштва и света“ (130). Човек је, тиме, изгубио прави смисао и циљ свога живота, па и васпитања!

ПРОТОЈЕРЕЈ СТАВРОФОР ДРАГОМИР САНДО

Драгомир Сандо рођен је 1956. год. у Високом (Босна и Херцеговина), основну школу започео је у Олову и завршио у Руми; Богословију је завршио у Сремским Карловцима (1976). Исте године рукоположен је за свештеника. Службовао је у више сремских места. Упоредо са

службовањем завршио је редовне и последипломске студије на Богословском факултету СПЦ у Београду. У току студија провео је 1991. и 1993 год, у Хајделбергу, а 1997. у Минхену на усавршавању.

За асистента на Богословском факултету СПЦ у Београду изабран је 1996.год. на катедри Катихетика с методиком наставе. Магистрирао је, а потом, 2004. године, одбранио докторску тезу. За доцента на Богословском факултету за предмет Православна педагогија с методиком наставе изабран је 2004. године.

Духовник је при храму цркве Ружице и Свете Петке у Београду. Од 2003. до 2007. био је директор Богословско-катихетског института при Богословском факултету у Београду.

Главни и одговорни уредник је службеног листа *Гласник* и члан Катихетског одбора за Београдско-карловачку архиепископију. Један је од оснивача, а од 2001. до 2007. год. и уредник *Српског сиона*, обновљеног гласила Епархије сремске. Један је од уредника часописа *Вероучитељ у школи*, који издаје Богословски факултет и Педагошко-катихетски институт, Београд.

Године 2005. изабран је за доцента на Богословском факултету Универзитета Источно Сарајево у Фочи, на катедри Катихетика с методиком наставе.

Учествовао је на више симпозиума и семинара, у Аустрији, Немачкој, Русији и Италији.

Објавио је више десетина чланака у црквеним и грађанским часописима из области педагогије, пастирског богословља и црквене историје.

Објавио је следеће књиге: *Протојереј Василије Зјењковски као православни педагог (2005.)*, *Светост живота и грех чедоморства (2003.)*, *Монографија цркве Светог Ђорђа на Чукарици (2004.)*, *Православно васпитање деце до седме године живота (2006.)*, *Богослужење као основа образовања и васпитања у цркви (2009.)*, *Методика верске наставе (2012.)*; приредио је књигу *Српска педагошко-катихетска мисао(2014.)*.

У овом делу рада служили смо се са две књиге проф. др Драгомира Сандо, и то: *Богослужење као основа образовања и васпитања у цркви* (коју овде, приликом навођења, оозначавамо са бројем 1) и *Методиком верске наставе* (коју оозначавамо бројем 2).

Циљ васпитања се увек, то смо више пута истицали, изводи из схватања човека, односно, из сагледавања смисла човекова живота на земљи. Тако поступа и Драгомир Сандо. Због тога овде, најпре, наводимо његове одговоре на та два полазна питања сваког васпитања и циља васпитања човека, па и у оквиру православне педагогије.

Д.Сандо пише: „У средишту педагогије цркве несумњиво је човек, онтолошка тварност Божја која се разликује од свега другога што постоји јер је словесан, јер је богоподобан, јер је боголик и створен за нешто много узвишеније и неупоредиво вредније од сваке друге творевине. Као такав пријемчив ја за оно што је и у намери и домостроју Божјем, а то је савршенство. Савршенство је смисао и поновни циљ, и дomet којем треба непрестано да се тежи и у том непрестаном упињању, очигледно је да човек сам себи не може бити основни циљ, критеријум, нити мерило крајњих граница. Његов истински идеал је Бог, или тачније – Богочовек, савршени Бог и савршени Човек, по божјем лику саздан и утемељен. Зато је задатак црквене педагогије (читати: образовања – образ, образац живота) да приведе човека спознању Добра и укаже му не само на тај циљ него и на методику тог пута, која показује како до тог циља стићи“. Наводећи затим мисао Јустина Поповића, Д.Сандо завршава тај свој став: „У боголикости је суштина човековог постојања, суштина неуништива и бесмртна. Она је нуклеус човекове личности, човекове ипостаси“. (1;стр 13).

У том ставу садржан је не само смисао човекова постојања и живота, већ и смисао и циљ његовог васпитавања, односно садржано је полазиште „црквене“- „православне педагогије“.

Додаћемо реченом и следећи његов став: “Негде у најдубљим тајнама човекова бића јесте снажна тежња која хрли да се приближи Богу и да у Његовој сенци пребива вечно и трајно. Између школе и религије или Цркве и образовања, васпитања и просвете у целини постоји знак једнакости. У темељу саме религије и њеној еклисиолошкој природи подразумева се образовање као нераскидива нит њене потке и основе, мисије, задатка и циља у подизању и васпитавању нараштаја“ (1;129).

Важан је и следећи став: „Другачије речено, смисао васпитања лежи у смислу људског живота који бежи од света трулежи и заборавља хитањем ка своме спасењу. Ка обожењу и светости. Задобијање Духа Светога – духовности – пневматикоса који одређује стање духовног човека показује његово унутрашње устројство. Таква духовност, која се потом идентификује с просвећеношћу, није нека апстрактност нити пука религиозност него богочовечанска, а тиме и човечанска реалност“. И даље:“ За образовање је потребна обдареност преко благодати, јер по речима св. Григорија Паламе, човек који јесте обдарен разумом јесте разуман, а онај који је обдарен Духом Светим јесте духован. Схватање просвећености подразумева духовност која је богоцентрична и која обједињује све психофизичке особине човека, и ум, и вољу, и осећања“ (1;131).

Ближе одређујући педагогију (Д. Сандо користи две синтагме „православна“ и „црквена“ педагогија) он пише: „Православно схватање педагогије се изједначава са изразом васпитања и образовања који се разликују од других схватања истих термина, јер израста из вековног атоса Цркве утемељене на библијској визији човек и његовог смисла живота. Период образовања за човека значи задирати у духовност његовог живота и он траје од рођења до смрти, а не само у периоду који је провео у школским просторијама. Тиме се не исцрпљује педагошка мера већ она истовремено значи и његово спасење од греха, зла и смрти. На тим темељима васпитање схватано обнављањем и обликовањем човека по образу Онога који га је створио, јесте његово питање = храњење вечном божанском истином, светошћу, лепотом и добром; једном речју, свим божанским благодатима“ (2;18-19).

Најјачи васпитни утицај на човека Црква врши путем Литургије, јер „на Литургији нам се дарује пуна истина и пуни живот Цркве као светајна живота ... Литургија је, штавише, жива успомена на Господа и Спаса нашега Искуса Христа, који је наш крајњи циљ и смисао у васпитању“. Литургија је „највиши чин Цркве“, заједница која се „окупља у име Исуса Христа“, „божанствена заједница“, „сунце око којег се све окреће“, „саборна пракса Цркве“, „највеће дело цркве“ у коме човек може и треба активно да партиципира (1;14-15,19,20).

На основи реченог Драгомир Сандо ће дефинисати, на следећи начин, циљ и смисао православног васпитања: “Васпитни смисао Цркве и Литургије јесте спасити човека од греха, трулежи и смрти, спасити га од власти ђавола и сјединити га с Христом; причислити га чишћењем непорочна Телу Христовом како би човек постао син Божији и обитавалиште Дух Светога. То значи да је Црква институција просвећена и да све друго бива секундарно ма колико свето и узвишено било у

односу на примарност васпитања као крајњег човековог циља – обожења. Христове речи „будите савршени као што је савршен Отац ваш небески“, истовремено су императив васпитања и горња димензија, горњи праг и максима сваког православног хришћанина. Али та максима истински је реална у димензијама човековог настојања да се свакодневно упиње ка том циљау“ (1; 19).

Оправдано пишући о пренаглашености и једностраности инсистирања само на интелектуалном васпитавању/развијању човека у савременим концепцијама васпитања/образовања, Д. Сандо пише: „Сложићемо се у једноме; интелектуалне способности су врло важне за развој личности јер служе разумевању и утемељењу осталих способности. Разлика је у томе што верска настава одбацује мишљење као способност и интелигенцију једино на подручју рација, а не и осећања и осталих чулних чинилаца. Сложеност нашега постојања стално нас упућује на очи које виде знање, „очи нашега ума“ „срце које се пали“ за човекољубиви осећај ка стицању вредности тог истог знања итд“ (2;135).

Реченом треба додати и следећи важан став Драгомира Сандо: „У свести савременог човека влада уверење како је образован човек онај који стиче знања из разних световних области. Истина, такав начин мишљења допринео је уз помоћ његових биолошко-психичких процеса проналажењу ефикаснијих метода за што лакши начин живота, као и стицање сазнања за практичан живот. Али друго је питање да ли све то довољно да човеку понуди и прави одговор о смислу његова постојања јер је искључиво васпитање органски везано за целосни смисао човекова живота. Наш народ у прошлости добро је знао да образован и васпитан човек може бити и онај који није завршио високе школе, а чак, да будемо конкретнији, и они који су једва знали читати и писати могли су бити образованији од оних „високообразованих“. Карактер је нешто што се подразумевало као мера васпитаног и образованог човека... Онај који је питан=храњен Христовом храном, постаје потпуно васпитан. Онај који се дотакао божанске светости, тај постаје истински просветитељ. А сви ти дарови могу се стећи и добити једино у Цркви и на Литургији. Све образовање, васпитање и просвећење какво нам се кроз школу даје данас је добро и корисно, али није довољно, није комплетно и није спасосносно“ (1;21). „Основна водила у васпитању богоизабраног старозаветног народа јесте висока религиозна и морална свест. Читав живот појединаца тог народа као и заједнице, био је потпуно прожет васпитним карактером на начелима Божјих заповести“ (2;51).

Остајање само на интелектуалном васпитању, при запостављању моралног васпитања, при запостављању васпитавања осећања и воље, занемаривањем моралног и у његовом окриљу религијског васпитања и сл., не гарантује човеку да се неће „изродити у звер“. Разум може бити „светиљка у руци лопова“! „Православна црква зато жели да укаже на сведимензију човековог образовања водећи рачуна о њему у свим добрима његовог живота нудећи му све то време истинску и праву „храну“. Зато „ишtimo прво Царство Божје, а остало ће нам се све додати“ (1;21-22).

Позивајући се на Тертулијана Д. Сандо пише: “ Господ је истовремено створио и душу и тело. И њихово усавршавање не треба одвајати него да буде заједничко и упоредо. Тело се развија по законима природе, док је душа, којој је подарена слобода воље, дужна да се креће путем добра“ (1;28).

Човек се, дакле, мора развијати у целини, свестрано, сведимензионално!

„Узрастање подразумева промену. Човек расте из нечега што јесте у нешто што није било, а ипак наставља да буде иста особа. То је процес који се одиграва у појединцу; он узраста у разумевању, вољи, љубави и топлоти стеченога“. Васпитавање је „подстицање узрастања“. „Под хришћанским васпитањем подразумева се препознавање и уважавање непрестане промене васпитаника појављене у његовом доживљавању љубави, заједнице, послушности, радости и туге, као и откривање разлога због кога неко послушно следи промене и узраста из једне чисто физичке покорности малог детета до сагледавања и поштовања моралног ауторитета како родитеља, тако својих учитеља, свештеника... Уколико детету не дамо могућност да одрасте и не мења се, уколико се разумевање његове улоге не мења, његов развој престаје“.

То „узрастање“ није истоветно код сваког детета - човека. Јер, људи се међусобно разликују. Драгомир Сандо пише: „Вероучитељ ће имати на уму да ученици имају различите способности, духовно стање, лични динамизам, расположење и потребе.“ Позивајуће се, при томе, на речи апостола Павла, он наставља; „По даној нам благодати имамо различите дарове... Много је дарова, но један је дух; много је сила, но један је Господ који производи све у свему“. Због тога и васпитање мора бити примерено (индивидуализовано) према „даровима појединца“. Ако се то не уважава онда може доћи до престанка у развију човека. Додаће томе Д. Сандо, као савет вероучитељима, да би свако требало да се „на посебан начин васпитава у вери“ (1;73).

Говорећи о врлинама које треба развијати код човека, од Бога добијеној човековој слободи, али и о личној одговорности за сопствени развој и пут којим се иде у животу, на првом месту међу врлинама налази се љубав. „Ништа нам не користи, пише Драгомир Сандо, подвизање уколико нас не води у несебичну љубав ... Сведочење крвљу и животом израз је несебичне љубави, ако при томе нема љубави, онда оно нема никаквог смисла. Све васпитне мере и методи имају само један циљ, да нас поуче љубави. Однос између Бога и човека и човека и његовог ближњег представља однос љубави. Тај однос је исти као однос између душе и тела. Заповест љубави према Богу и љубави према ближњем своди се на једну исту. Сви људи престављају једну породицу, којој је Бог отац, а људи браћа“ (1;59).

Код човека треба „изградити уверење да је свет и све што је у њему створено за вечност, да су сви створени да буду причасници вечног живота, и да се из те перспективе код ученика развија способност разумевања, преиспитивања и вредновања сопственог односа према другом човеку као непоновљивом бићу и према творевини Божјој и изгради спремност на покајање“ (2; стр. 100).

Све речено о човеку подразумева његово веровање не само на речима, већ се то мора доказивати и на „делатном плану“ – његовим активностима и целокупним животом.

Када вероучитељ оцењује успех који постиже у настави верске наставе он не може остајати само на оцењивању знања ученика, на познавању, на пример Светог писма, молитава и сл. „Од самог почетка мора се увести систем оцењивања у смислу да вероучитељ прати и процењује целокупно понашање ученика“ (2; 122.). „Било у ком облику да се врше истраживања, она се свде на проверавање чињеница, знања података, а заспоставља се систем целосног образовања и

васпитања, а тиме и његове целовите црквености“. И даље: “Неуспех постигнут променом таквог начина испитвања и оцењивања подстиче даљи неуспех, јер ученик одређује своје понашање у зависности од става наставника према њему у даљем раду“ (2;124). Тако је и у стварном животу, у односу према човеку, према заједници којој припада.

РЕЧ НА КРАЈУ - УМЕСТО ЗАКЉУЧАКА

Уместо формалних закључака (а они, по нама, нису у овом раду потребни, јер су доста видни из оног што је већ напред речено) ми ћемо у овом делу нашег рада указати на неколико, по нашем мишљењу, посебно значајних ставова везаних не само за циљ васпитања, већ и за поимање суштине васпитања, а тиме и за педагогију, чији би, тако схваћено васпитање, требало да је предмет проучавања.

Педагогија смисла људског живота и педагогија људских и друштвених потреба.

На основу наших проучавања циља и задатака васпитања могло бисмо рећи да постоје два основна полазишта за утврђивање и формулисање циља васпитања: прво, *смисао човековог живота* и, друго, *човекове (индивидуалне и друштвене) потребе*. У једно и друго полазиште уткана су разноврсна антрополошка, филозофска, теолошка, психолошка, социолошка, економска, педагошка, идеолошка и политичка схватања о човеку и о његовој друштвеној заједници.

Чак и онда када се циљ васпитања исказује у виду жеља и идеала човека и/или његове друштвене заједнице, односно, када се циљ васпитања настоји пронаћи и извести из природе детета – човека, и у основама свих таквих и сличних покушаја, у крајњој линији, налазе се напред назначена два основна полазишта - *смисао човекова живота и човекове индивидуалне и друштвене потребе*.

Пошто сматрамо да је циљ васпитања једно од првих и суштинских питања којим мора да се бави свака педагогија (јер се њиме детерминиште основни карактер и суштина васпитања као њеног предмета), могло би се, онда, на основу реченога, тврдити да постоје и две основне парадигме (варијанте, врсте, типа, модела) педагогије – *педагогија потреба* и *педагогија смисла човековог живота*.

Најпре неколико речи о *педагогији потреба*. Када је реч о човековим потребама онда се, бар данас, првенствено мисли на *основне егзистенцијалне потребе* човека као појединца (реч је, пре свега, о телесним, нагонским, органаским, материјалним потребама, потребама у домену становања, здравља, исхране и, евентуално, о одређеним, са њима повезаним, образовним и културним потребама), али и на егзистенцијалне потребе друштвене заједнице којој човек

припада (одрживост и развојне перспективе заједнице, општи и посебни услови рада и живљења у заједници, права и обавезе чланова заједнице, хомогеност и структура заједнице, политичка организација и односи у заједници, динамичност заједнице, еколошко окружење и тсл.)

Човек је рођен да живи и природно је што он (нагонски) тежи (има потребу) да одржи у животу не само себе појединачно, већ и род коме припада, потребу да живи што боље и удобније - егзистенцијално, телесно, органски, здравствено, материјално (финансијски) обезбеђен и осигуран. Да би такав живот могао да оствари и да такве своје потребе задовољи (испуни, постигне) човек у данашњем свету глобализма и либералног капитализма мора много да зна, мора бити способан да стално стиче нова знања, да током целог живота, прати научна, техничка и технолошка достигнућа, да је оспособљен (и наоружан одговарајућим способностима, навикама и умењима) да може стечена знања практично користити и примењивати у личном и друштвеном животу, у раду којим се бави и којим себи и онима који од њега зависе (у породици, па и шире) настоји да обезбеди довољно материјалних средстава (зарадом коју остварује својим радом) да и они могу да задовоље своје (појединачне и друштвене) егзистенцијалне потребе. Човек се током живота у савременом свету мора стално и изнова борити не само да сачува свој рад (радно место), а тиме и своје материјалне приходе (зараду) које остварује, већ да и у томе напредује, да остварује још веће материјалне приходе од оних које дотад остваривао. Јер, човекове и индивидуалне и друштвене потребе се стално мењају и увећавају – када се задовоље једне јављају се нове потребе и за њихово задовољавање су неопходна већа, додатна материјална средства! То није нимало лако постоћи, јер се рад којим се човек бави и којим остварује потребна материјална средства стално мења. Човек мора непрестано да се тим променама прилагођава, често мора да се и „преквалификује“, да мења подручје рада којим се дотад бавио, а онда да мења и своје радно место. Другим речима, човек у савременом свету не може током живота да избегне сталну изложеност свог рада и свог радног места, а тиме и своје егзистенције и својих потреба, променама које доноси брзи развој науке, технике и технологије.

Сваки савремени човек, баш сваки без изузетка, изложен је током живота „законима тржишта радне снаге“. Он се стално и изнова мора доказивати на том „тржишту“, мора се такмичити на њему са осталим члановима заједнице којој припада, па и много шире. Та утакмица, која постаје егзистенцијална човекова потреба, најчешће је сурова и немилосрдана, али је за сваког савременог човека неизбежна.

Да би савремени човек успевао у том наметнутом такмичењу на тржишту радне снаге, он мора стално да учи, да стиче нова знања, навике и умења, да развија нове радне способности, да прихвата мењање рада којим се бави, оодносно прихватање новог радног места итсл., да би обезбедио средства за живот и задовољавање и својих потреба и потреба оних који од њега зависе, као и потреба своје друштвене заједнице.

Приказана ситуација се и индивидуално и друштвено утемељује и оправдава. Савремена друштвена заједница је и те како заинтересована да њени чланови што више знају и да су што боље оспособљени да та своја знања

практично користе. Готово генерално је данас у свету прихваћен став, практично све више потврђиван у глобализму и либералном капитализму, да је инвестиција у људе (а реч је о инвестицији *знања* у људе) најбоља, најекономичнија и друштвено (и национално) најисправнија, перспективно гледано најсигурнија инвестиција у развој друштвене заједнице. То се исказује као основна егзистенцијална потреба сваке савремене друштвене заједнице. С правом то неки данас називају ером „интелектуалног капитализма“!

Знања се могу „инвестирати“ само у људе као појединце, у њихову оспособљеност да практично користе расположива знања. Друштвена заједница је, дакле, дужна да омогући такво „инвестирање“, јер то је оно што је потреба - добробит и појединаца, али и њихових друштвених заједница! *У томе се потребе појединаца поклапају са потребом њихове друштвене заједнице!*

У складу са реченим се организује и „образовање“ чланова дате друштвене заједнице.

У таквим условима *педагогија потреба **неминовно** прераста у педагогију знања, а тиме и у педагогију пренаглашеног **интелектуалног** развијања човека.*

Није због реченог нимало необично што се савремени јавни (национални, државни) системи школства, па и други не/школски облици образовања (и за млади и за одрасле), претварају у кохерентне, али и *уско схваћене системе образовања*. Није необично што се развијеношћу таквих система мери и економска и општа развијеност једне друштвене заједнице, њен положај и утицај у савременом глобалистички уређеном свету.

Педагогија потреба прерасла је у педагогију знања, а сада педагогија знања/интелектуалног развијања прераста у *педагогију образовања!* Предмет педагогије није више васпитавање човека као човека! Предмет „нове“, „савремене“, „модерне“ итд. педагогије уско је сведен само на *образовање човека!*

Таква „педагогија“ (намерно је стављамо под знаке навода) није за нас (срећом и не само за нас) прихватљива. Није за нас прихватљив ни „циљ образовања“ према чијем остваривању, по тој „педагогији“, треба усмерити целокупну педагошку делатност (јавну, државну, националну, друштвену, породичну, приватну итд.).

Та „педагогија“ је једнострана и парцијална. Она је изгубила своју „душу“, изгубила је своју вековну везу са филозофијом, аксиологијом, теологијом и другим људским и друштвеним *вредносним* потребама. Њен предмет није више васпитавање *целовитог човека* као људског бића и личности, већ „образовање“ човека оријентисаног само на своје основне егзистенцијалне потребе, оријетисаног само на тржите радне снаге које ће му омогућити, и на основу „образовања“ које му се обезбеђује, да и његове и личне, али и друштвене егзистенцијалне потребе буду задовољене!

Та „педагогија“ усредсређена је на једнострану развитака човек, на задовољавање само неких његових (напред назначених егзистенцијалних) потреба - способности и могућности. Таква „педагогија“ је отуђена од човека као човека, а истовремено отуђује човека од своје људске и *духовне* суштине. Отуђује га и од

друштвене заједнице и од осталих чланова та заједнице. А то је управо оно што одговара либералном капитализму и глобализму данашњице, што је потребно свету у коме живимо, свету у коме моћни постају још моћнији, развијени још развијенији, обесправљени (и појединци и заједнице) још више обесправљени, свету у коме се никад више није говорило о људским правима и правима друштвених заједница, о њиховим слободама, а истовремено живимо у свету у коме се никад, ваљда, у историји човечанста, нису та права и слободе кршили и нарушавали како се то чини данас – у свету у коме ми живимо!

Човек јесте и човек потреба! Али те потребе се не могу сводити само на оне основне – егзистенцијалне - и из њих непосредно изведене остале потребе: материјалне, телесне, органске, нагонске, утилитаристичке, хедонистичке, практичне, свакодневне, „овоземаљске“ и сл. Човек управо да би био човек и људско биће истовремено јесте и увек ће бити и *човек духовних потреба, врлина и вредности!* Те потребе не само да нису од мањег значаја, већ су, напротив, дугорочније и индивидуалнио и друштвено гледано, од далеко већег значаја и важности и за појединце као појединце, али и за њихову друштвену заједницу!

Такву *духовност* човека и његове друштвене заједнице, као основних њихових потреба, не може да сагледа „педагогија трежишта радне снаге“, педагогија која се дистанцирала од филозофије, аксиологије, религије и других идејних основа (проистеклих из историје, традиције, религије, духовности, идентитета) на којима почива, у крајњој линји, свака друштвена заједница.

Педагогија потреба, педагогија знања, педагогија образовања и педагогија тржишта радне снаге - било како год да је још назовемо - није *целовита педагогија*. Истинска – целовита - педагогија, педагогија у правом и пуном значењу те речи, мора оухватати и у себи чврсто објединити, уз речене, и **педагогију духовности, педагогију врлина и вредности**, у крајњој линији, *педагогију правога смисла човековог живота!* Она мора бити *педагогија васпитавања човека као целовитог духовног људског бића, као целовите људске личности!* **Тако се једино може и мора формулисати и циљ педагошке делатности у оквиру те педагогије.**

Таква педагогија и такав приступ човеку као људском бићу, у свом заснивању и у утврђивању и формулисању циља васпитања, оног што усмерава целокупну педагошку делатност, која је предмет такве педагогије, мора као полазиште узети не само човекове егзистенцијалне (индивидуалне и друштвене) потребе, већ и, напред назначено, друго становиште - *смисао човековог живота и људског постојања, смисао људске мисије на овом свету!* Она мора, дакле, у себи објединити и сјединити оба напред назначена полазишта при утврђивању и формулисању циља и задатака васпитања! Не једно или друго, већ дијалектички повезујући оба полазишта чврсто обједињена!

Није једноставно одговорити на питање: шта је *прави* смисао људског живота и постојања, која је његова људска мисија у свету у коме живимо! Мучили су се и муче се одговарајући на то питање и филозофи, и антрополози, и

аксиолози, и социолози, и теолози, и идеолози, и психолози, и педагози, и политичари и многи други мислиоци и културни ствараоци и у прошлости и у наше време. Свако је налазио свој одговор на то полазно и основно питање за сваког човека и за његову његову друштвену заједницу. Универзалније и целовитије прихваћене одговоре на то питање давале су и дају само религије.

У овом раду изложили смо један такав приступ човеку и његовој духовној суштини, његовој мисији у животу, смислу његовог живота, па, онда, и на томе заснован приступ циљу и васпитавању тог човека. Реч је о становишту *педагогије православља/светосавља*. Педагогија у Србији (у којој транзиција друштва, па и педагогије, траје већ сувише дуго, праћена разним лутањима), не би се смела одрећи те духовности, традиције, историје, вредности и неких других тековина које су садржане управо у педагогији православља/светосавља.

Вратимо се, зато, сада на почетак, у ствари, на наслов овог нашег рада – **БУДИМО ЉУДИ!**

Та формулација смисла човекова живота и смисла свеколиког његовог васпитавања не може се и не треба је схватити уско као важећу само за педагогију православља/светосавља. Циљ васпитања формулисан као „**БУДИМО ЉУДИ**“ треба да има *универзални и општеваажећи карактер*, прихватљив као такав, за сваку истинску педагогију, а посебно и пре свга за нашу (српску) педагогију! Он је не само прихватљив, већ је од суштинског значаја, и за човека као појединачну људску индивидуу, али и за његову друштвену заједницу као целину. Важећи, дакле, и за човека и за заједницу! Њихова насушна потреба. Тај приступ обједињава у себи и полазиште смисла човековог живота, али и полазиште човекових индивидуалних и друштвених потреба! Он враћа педагогији душу, враћа јој одређену филозофску, идејну, верску и националну основу!

Наведена формулација као смисао живота и као циљ васпитања, као идеја, као замисао, као речима исказани захтев, као водиља практичне животне и васпитне делатности и развијања, обликовања духовности човекове личности – припада Патријарху Павлу. Вратимо се, због тога, још једном њему и уместо неког нашег закључака у овом раду, наведимо шта је он схватао под том синтагмом – **БУДИМО ЉУДИ** – како је гледао на човека, на смисао његовог живота и на његове потребе, па и на образовање и на васпитавање таквог човека, на „средства“ којима се може остварити такав смисао живота и из њега проистекао циљ васпитања!

Такав приступ и такав циљ васпитања обједињује у јединствену целину све напред наведене и данас подељене и супротстављене педагогије - педагогију потреба, педагогију знања и образовања са педагогијом духовности, врлина и вредности!

Да још једном подсетимо. Патријарх Павле каже: „Наука нам даје одговор на питање како да живимо, како да производимо, како да поделимо, како да се хранимо, како да се лечимо... али је циљ целокупног живота непознат“. Наука

„нема одговор на питање смисла живота“. Она не може рећи „шта је смисао нашега живота“. А то човек треба да зна. Када то сазна, када саазна одговор на то важно питање „све остало биће лако решити“.

Наука нам је, дакле, и те како потребна. Треба је знати. Знања су човеку неопходна. Треба њима овладати. Треба човека образовати! Што квалитетније то боље! Али то је само део оног што човек треба да зна и чиме треба да овлада. То одговара само једном подручју човекових потреба.

Смисао човековог живота је, међутим, у „блаженству“, у „обожењу“ - рећиће патријарх Павле! Смисао живота је у „подвизању“ и сталној тежњи да се човек непрестано приближава своме Творцу и „вечном животу“! Да ли ће то човек постићи зависи од њега и његовог начина живота. Зависи у великој мери и од васпитавања тог човека! Зависи од тога да ли ће људи (већ у детињству и младости) бити упознати са тим смислом живота и да ли ће бити, путем васпитања, припремани и оспособљавани да такав живот остваре, да живе и раде у складу са сазнатим смислом човекова живота. Што пре то човек схвати и прихвати и то као своју основну људску потребу, он ће пре знати и моћи да употреби своје снаге и „дарове“, дате му од Бога, на оно што је, према партијарху Павлу, „добро и племенито и њему, и породици, и народу своме“!

Допроноси педагогије православља/ светосавља српској и свакој другој истинској педагогији.

Управо због тога што циљ васпитања изводи и формулише уважавајући оба напред наведена полазишта у педагогији православља/светосавља има ставова који имају општеважећи и универзални педагошки карактер. Они су прихватљиви за сваку истинску педагогију. Указаћемо, зато, овде кратко само на оне од тих ставова, који су тесно повезани управо са тако схваћеним и формулисаним циљем васпитања, о чему смо већ напред говорили.

Оптимистички став према човеку и његовим неограниченим могућностима развијања и васпитавања.

Човек је рођен као „несавршено“ и као „непотпуно“ биће“. Али сваки човек је истовремено рођен и као „потенцијални богочовек“. Он, дакле, може и мора да се током целог свог живота непрестано развија, усавршава и употпуњује, да се стално, пре свега, духовно самоостварује, јер се само тиме приближава своме Творцу – Богу.

Човек треба целог живота да тежи савршенству. А савршенство је својство Божанског. Тежећи савршенству у свом развоју, што је тежња уграђена у човекову природу и позив упућен човеку („Будите савршени као што је ваш Бог савршен!“), човек остварује замисао свога Творца. То је основни смисао његовог живота на земљи, перспектива његовог истинског и вечног живота.

У том развијању и усавршавању сваки човек је слободан и неограничен. У томе су садржане његове основне потребе, али и развојне могућности. Обе на линији његовог смисла живота.

Усавршавање човека нема граница. Којим ће путем човек ићи у том свом усавршавању зависи од њега самог. У том је човек, по природи својој, по дару који му је дат од Бога - Творца, потпуно слободан. Реч је о „божанској стваралачкој слободи!“.

Ако се томе додају и друга два основна „дара“ дата сваком човеку и узидана у његову природу - љубав и доброта - онда се добија чврста основа за неограничено развијање и саморазвијање, усавршавање и самоусавршавање – обожење – човека.

Развој човека није ни лак нити тече праволинијски. Напротив. То је живот са много препрека и искушења. Свети Сава ће рећи да је то „узак пут“ којим се ходи у животу. Сваки човек треба да сам савладава све препреке и искушења, да иде корак по корак на свом путу као блаженству. Свети Сава помиње на више места Јована Лествичника. По њему постоји лествица са тридесет степеница које човек мора да прође у свом духовном усавршавању и уздицању ка свом Творцу.

Човеку је од Бога дата слобода, он је слободан да изабере, у свом животу, пут којим ће ићи. А може ићи или „путем Божијим“, путем врлине, или путем зла и греха! „Бог никог не присиљава да изабере овај или онај пут“. Избор је ствар сваког човека, али је и одговорност за тај избор на самом човеку. Избор пута којим човек иде током свог живота није нимало лак ни једноставан. На том путу човека чекају многе препреке, тешкоће и искушења. Патријарх Павле ће рећи да се човек „често осећа као да је међу вуковима“. И човек мора бити припремљен да се суочи са свим тим, „али никад да сам не постане вук другима“! „Вежбајући врлину“ човек ће очврснути на правом путу и неће са њега скретати током живота.

Човек је целовито божанско и људско биће по схватању педагогије православља/светосавља. У односу на друга бића он је: уман, словесан и духован. У томе је његова „боголикост“ и „богообразност“. Тиме је одређен и смисао овоземаљског човековог живота и смисао његовог васпитавања.

Непрестано „усавршавање“ човека, управо као „божије творевине“ које је, истовремено, и циљ васпитања и циљ самоваспитавања у православљу, не може се вршити парицијално, само у једном домену човекових могућности, већ само као целовитост човека и његове личности, човека као целовите духовне „Божије творевине“.

Када се говори о потреби развијања целине човекове природе и личности, онда се мисли да човек током живота треба да развија све „дарове“ које му је Творац подарио, а ти „дарови“ су и тело и душа, односно, поред тела, човек треба да развија и свој „ум, и срце и вољу“. За развој сваког од тих „дарова“ постоји посебна „храна“. Ту „храну“ чине: истина, доброта, лепота, љубав и светост – односно тековине које су људи постигли (створили) у области наука, културе, уметности, друштвеног живота, морала и религије. Развој поменутих човекових „дарова“ мора бити усклађен и „хармоничан“. Не може се једно развијати на штету и без другог (на пример, интелект на рачун емоција и воље, емоције или воља насупрот и на рачун интелекта, морал без религије и сл.).

Пошто данас доминирају (у свету, па и код нас) „педагогије“ знања, педагогије образовања, тржишта радне снаге и сл., није без значаја још једном подвући да педагогија православља/светосавља посебно инсистира на развијању и васпитавању духовности - врлина и вредности - код човека, рекли бисмо, на „педагогији“ врлина и вредности – на педагогји духовности – прецизније на педагогији божанске духовности! Педагогији се, а тиме и васпитању којим се она бави и које чини њен предмет, враћа изгубљена душа, филозофска и идејна заснованост!

Различитост је у природи човековој.

Бог је свим људима и сваком човеку појединачно дао одређене „дарове“. Али то, никако, не значи да ће сви људи којима су у њихову „божанску природу“ уграђени ти „дарови“, њиховим развијањем и усавршавањем, постати исти, истоветни, један потпуо сличан другоме! Напротив, људи се, управо по тим „даровима“ и по могућностима њиховог развијања, по степену личне ангажованости и активности у сопственом развијању, међусобно веома индивидуално разликују. *Различитост* је својство управо људске „божанске природе“! Отуда индивидуални приступ сваком појединцу у процесу његовог васпитавања чини једно од полазишта ове, па и сваке истинске педагогије! То се увек мора исказивати и циљем васпитања такве педагогије.

Човек друштвено биће и биће односа.

По схватањима представника педагогије православља/светосавља изнетим у овом нашем раду веома је присутно схватање да човек постаје човеком, да се може развијати и бесконачно усавршавати, само ако припада одређеној друштвеној заједници. Човек је „биће односа“ – односа и према другим људима појединачно и према друштерној заједници којој припада, као и према стварности која га окружава. Човек је друштвено биће. Он постаје човек – и може да се развија и усавршава као човек - само у друштвеној заједници, јер само у тој заједници може да ступе у односе са другим људима и да се суочи са самим собом. Ти односи (модерно би се рекло – комуникација са другима) се регулишу на основу „дарова“ које је Тварац уградио у природу сваког човека. То су: *љубав* и *доброта*.

Навешћемо неколико полазишта хришћанства, посебно наглашена у православљу/светосављу, значајна, по нама, за истинско васпитавање човека као људског и духовног бића: „Љуби ближњега свога као себе самога“!; „Ко у љубави пребива, сав у Богу пребива!“; „Љубите брат брата не имајући међу собом никакве злобе!“; „Не чини другима што не желиш да они чине теби!“; „Што желите себи то чините и другима“; „Јер ко не љуби брата свога, Бога не љуби!“; „Увек чините што је Богу мило!“; „Човек ако и цео свет добије, а душу своју изгуби, која је корист!“ На основу тога треба да се уређују и односи према осталим члановима („ближњима“) као појединцима и према друштвеној заједници као целини, па и према околини у којој човек живи. И у томе су смисао човековог живота и његове индивидуалне и друштвене потребе нераскидиво повезани.

Активност и самоактивност су пресудни за развој човека.

Човек јесте оно што је кроз „дарове“ примио од Бога, али само када те добије дарове развије и усаврши. Човек постаје оно што јесте оним што сам од себе створи током живота. Развој и усавршавање човека, његова тежња ка савршенству, његово „обожење“ могући су само уз велико лично ангажовање и активност самог тог човека. Сваки човек то мора урадити сам за себе. Ниједан човек на почетку и на крају живота није исти. Он добија „дарове“ али мора сам да развија то што је Творац уградио у његову природу. Све зависи, у крајњој линији, од њега самога. Разумљиво и опште и посебне (друштвене, природне) околности су важне, али је, ипак, одлучујућа улога самога човека.

Васпитање мора стално прерастати у самоваспитање. Не речи већ дела!

Човек током живота, ствара себе самога, развијајући и усавршавајући у својој природи усађене божанске „дарове“ Тиме свако васпитавање неминовно прераста у *самоваспитавање*, свако развијање у *саморазвијање*, свако усавршавање у *самоусавршавање*. Колико ће се човек усавршити у животу, колико ће се приближити свом Творцу, колико ће се обожити и постићи блаженство, како ће се припремити за вечни живот, зависи од њега самог. И то не од његових речи, већ од његових дела, од његовог чињења! „Вера је без дела мртва“ – истичу сви представници педагогије православља/светосавља! И да се још једном вратимо Патријарху Павлу који каже: “Оних су победни венци који добро трче, који се труде, који се боре, који издрже трудове од борби!”

Врлине, духовност, дела, дакле, чине човека човеком и омогућавају му да постигне, кско би рекао патријарх Павле, смисао живота – блаженство, да постане истински – божији – човек!

Човекове врлине – садржај циља васпитања.

Патријарх Павле, као и сви напред наведени мислиоци педагогије православља/светосавља, као *врлине човека* које треба васпитањем развијати код човека, које он сам треба у себе да развија током усавршавања, које треба током живота да *упражњава и вежба*, које доприносе његовом „обожењу“, „подвизању“ и стицању „блаженства“, а то значи *остваривању смисла човекова живота*, наводили су следеће: *слобода, љубав, доброта, вера, нада и смиреност*. Насупрот њима стоји оно што онемогућава и отежава развој тих „дарова“, а то су: сујета, гордост и охолост, што треба спречавати и не развијати у човека. Јустин Поповић ће као „христолике врлине“ навести: вера, молитва, смерност, кротост, љубав, нада, доброта, милостивост, праведност, жалостивост, умиљење, трпљење, богољубље и братољубље. Ако их човек развија и ако их се придржава у животу он ће постати „светосавски Богочовек“ – а то би требало да је животни идеал, смисао живота сваког човека и његове друштвене заједнице, пре свега, *циљ и идеал правог (свеколиког) васпитања у српској заједници, њихов једини и прави – заједнички - циљ*.

За Светог Саву су говорили, да и то још једном поменемо, јер ће се из тога веома јасно видети „дарови“ које је он развијао и развио код себе као „божији изабраник“, „од Бога дат и Богу намењен“, као „земаљски анђеол и небески човек“,

као „блажени Сава“, да је он: Христољубив, Човекољубив, Правдољубов, Истинољубив, Доброљубив, Радољубив и Родољубив. И то су, управо, „дарови“ које би сваки човек треба да развија код себе током живота!

Рецимо на крају да се конкретни *задачи* и образовања и васпитања могу и треба да изводе само из тако целовито схваћеног и прихваћеног циља васпитања, циља који истовремено полази и од смисла човекова живота и од потреба човека, који уважава оптимистички став и поглед на човека и неограничене његове развојне могућности, који гледа на човека као целовито духовно – божанско - биће, различито од других бића, које схвата човека као биће односа, као члана друштвене заједнице, као важног активног чиниоца сопственог развоја и изграђивања у себе свих оних врлина и система врлина и вредности којима ће он остваривати и своје егзистенцијалне, али и своје духовне - божанске - потребе!